

Finta Éva

HAZAMEGYEK
A kárpátaljai Sáfáry László

Kárpátaljai Magyar Könyvek
244.

Felelős kiadó, sorozatszerkesztő:
Dupka György

Készült a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával

© **Finta Éva**, 2016

© Intermix Kiadó, 2016
Minden jog fenntartva

Szerkesztette: **Csordás László**
Korrektor: **Kövy Márta**
Fedélterv, műszaki szerkesztő: **Dupka Zsolt**
A borítón lévő portré **Klaudinyi László** munkája
A könyv elektronikus változata:
www.kmmi.org.ua (Könyvek)
Készült: a Shark Kft.-ben

ISBN 978-963-9814-75-2
ISSN 1022-0283

Finta Éva

HAZAMEGYEK

A kárpátaljai Sáfáry László

Monográfia

INTERMIX KIADÓ
Ungvár – Budapest
2016

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó, avagy Sáfáry László különlegessé váló szerepe a történelem torzulataiban	7
Hosszú átrendeződés Trianont követően a Kárpát-medencében, ezen belül Kárpátalján	11
Trianon befolyása a Felvidék kisebbségbe kerülő magyarságának kulturális helyzetére	25
A Sarló mozgalom szerepe, hatása Kárpátalja és Sáfáry László szellemi életére.....	37
Szerzők és fórumok Kárpátalján a két világháború között.....	45
Munkács a 20. század elején	51
Történelem és sorstörténet, avagy Sáfáry László életnehézségei	57
Verskezdemények.....	67
A <i>Lendület</i> című verseskötet megjelenése	77
Szerkesztői tevékenysége a <i>Kórusban</i> és a <i>Független Szemlében</i>	85
Második kötete, a <i>Verhovina</i> . Egy szerkesztési koncepció bizonyossága	91
Kortársak gyűrűjében	105
Elhúzódó tanulmányai és pályakezdése	115
Katonaélet, katonahalál.....	123
A költő utóéletének fejezetei. Sándor László és a <i>Korforduló</i> című kötet.....	127
A <i>Hómezők előtt</i> című posztumusz kötetéről.....	131
A <i>Köztetek vagyok</i> című Sáfáry kötet előzményei.....	135
Kézíratos versek.....	139

Műfordítási kísérletek	183
Élettükör	185
Laudáció	189
Felhasznált irodalom jegyzéke	195

Mottó

*Így volt mindig. Háboru járja,
szépség s igazság henye kéj,
örüljön, aki él, hogy él:
ez itt a célok s hasznok világa!*

*Barátom, hitnek, akaratnak,
szépségnek és ami vagyunk,
munkálására csak agyunk
és időnk roncsai maradnak.*

*Nem ami vagy s ami lehetnél,
hanem ha még, mint isteni
fölösleg, maradt valami
benned, mialatt tönkrementél:*

*akkor kezdődhet csak a többi,
akkor kezdődsz csak te magad,
mikor már minden mozdulat
és vágy és tett emberfölötti.*

(Szabó Lőrinc)¹

ELŐSZÓ, AVAGY SÁFÁRY LÁSZLÓ KÜLÖNLEGESSÉ VÁLÓ SZEREPE A TÖRTÉNELEM TORZULATAIBAN

Hitte volna-e Sáfáry László, hogy egykor, éppen a kiszámíthatatlanságában is befejezetlen élet és életmű ellenére őt eredetként, forrásként fogja számon tartani az utókor, origója, kiindulási pontja lesz szülőföldje regionális, huszadik századi irodalomtörténetének, annak a tájnak, melybe szerves mivoltában nem térhetett vissza, anyag az anyaghoz?... Álmai, tervei nem voltak törpék, teste, szelleme, érzelmei rugalmasan alkalmazkodtak a megpróbáltatásokhoz, ami nehéz volt, az szép is volt szá-

¹ Szabó Lőrinc, *Célok és hasznok között* (részlet). Szabó Lőrinc válogatott versei. Válogatta Somlyó György. Kozmosz Könyvek, 1977, 70.o.

mára. *Verhovina* című kötetének első verse, a *Vihar* minden mondatával igazolja ezt az állítást:

*Völgybe ért a riadt nyáj kolompja,
és az ég minden felhője a világra zuhant.
A sötét záporban szilárdabb vagyok a fasudaraknál
és a nehéz cseppek elé vigan kitárom mellemet:
eltévedt fecskék,
domboldal lehajló virágai,
kislány,
gyertek a szívem alá!²*

Trianont követően a tízéves kislány az életesemények hétköznapi szintjén élte meg a világ tengelyének elmozdulását. Ez a tengely az ő sorsának tengelyévé vált, s eltolódása, töredezettsége a szimmetria, a természet egészséges rendjének eltolódását, elmozdulását is jelentette. Nem csak távoli történelmi esemény volt ez számára, hanem sors- és családtörténet is. Édesapja, Sáfáry József nem volt hajlandó esküt tenni a csehszlovák kormánynak, s ennek súlyos következményei lettek az egész családra nézve. Hontalan státuszba kerültek. Ezt követően a családfő elvesztette állását. A stabil anyagi háttér véglegesen elveszett, megkezdődött a mindennapi küzdelmek kora. Szegénységüket méltósággal viselték, gyermekeik taníttatására törekedtek.

Azóta eltelt több mint 100 esztendő. A nagy idő kevés változást küzdött ki a keletkezett problémakörben, s a helyzet teremtette kérdéseket alig válaszolta meg, mint ahogy a keletkező hiányok, kráterek tömítése sem befejezett folyamat. Nem is lehet az. A hiány ürességet is jelent, az eltűnt dolgok betöltetlen helyét, s ahhoz, hogy létezéséről elfeledkezzünk, át kell szerkeszteni a környezetet is. Ami történetesen Kárpátját illeti, kétségtelenül ez is bekövetkezett valamivel később, konkrétan 1945 után, a terület Ukrajnához, illetve a Szovjetunióhoz csatolását követően. De erről Sáfárynak már nem lehettek benyomásai. Ami élettapasztalatával szorosban összefüggött, az a kisebbségi létforma megismerése és szimultán megélése a harmincas években, már magyar állampolgárként, de Munkács szülötteként és gyermekeként, Csehszlovákia kötelékében, a Sarlósokkal vállalt szellemi közösségben.

² Sáfáry László, *Verhovina*, Munkács, „Typografia” Nyomda, 1935., 5. o.

Filep Tamás Gusztáv³ fogalmazta meg azt a problémát, hogy a kisebbségi életforma és a kisebbség kultúrájának kialakulása nem egyidejűségben történik, mivel a kultúra megszerveződése időigényes folyamat. A politikai-társadalmi változás gyötrelmeiben vergődni magát életre a művészet, s a Trianon-típusú változások törésvonalai mentén többnyire egyfajta ellenzékiségben. A letisztulás, melyben a szellemi termékek megtalálják az átjárhatóságot társadalmi politikum és közösségi igények között, nem csak idővesztést teremt, de áldozatokat is követel. Az első mindig odavesznek. Vagy valós értelemben, mert ezt a nehezen kitapintható hidat nem találják meg időben, vagy az értékek szintjén, mivel erkölcsileg és művészileg behódolnak a győztes hatalom elvárásainak. Törekvéseik azonban mindkét esetben azonosak, ugyanarra irányulnak: a keletkezett hiányt, űrt eltömíteni, az életet lakhatóvá tenni, a képzeletet is befoltozni, hogy a töredék égbolton is legyenek csillagok. Filep Tamás Gusztáv ezt a következőképpen foglalja össze: „A kisebbségi szellemi élet mindenkori sajátossága csonka, egyoldalú volta, amelyben a működőképes elemek egyfajta pótló, hiányokat betöltő feladatkört is ellátnak. Különösen sok funkciót kénytelen átvállalni a szépirodalom (illetve annak határterületei).”⁴

³ Filep Tamás Gusztáv: *A kisebbségi magyar kultúra, művészet, művelődés, tudományosság intézményei és teljesítményei*. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerkesztette: Bárdi Nándor-Fedinec Csilla-Szarka László. Gondolat Kiadó - MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008., 124. o.

⁴ Filep Tamás Gusztáv, *uo.*, 125.o.

HOSSZÚ ÁTRENDZŐDÉS TRIANONT KÖVETŐEN A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN, EZEN BELÜL KÁRPÁTALJÁN

Kárpátalja hajdani és későbbi meghatározása mind földrajzi, mind történelmi értelemben megváltozott. Az egységes földrajzi szemlélet szerint a Kárpát-medence peremterületén, egykori nevén: az Északkeleti-Felvidéken, annak is középső részén helyezkedik el, melyből az általunk tárgyalt részterület 12 800 négyzetkilométer. A geográfiai egységes képződmény jelenleg három országhoz tartozik: Szlovákiához, Ukrajná-

Kárpátalja térképe a terület jelenlegi közigazgatási állapota szerint

hoz és Romániához. Összességében négyötödét borítják hegyek, s csak a fennmaradó egyötöd része síkság. A táj adottságai igen kedvezőek. A varázslatos vidék gazdag természeti kincsekben. Botlik József és Dupka György az 1918 és 1991 közötti korszakot felölelő dokumentum-könyvében így konkretizálja ezeket a tulajdonságokat: „A hegyvidék három vonulathoz áll: az egykori határt és a vízválasztót a Beszkidek és Gorgánok vonulata jelzi. Ezzel párhuzamosan húzódik egy tagoltabb hegylánc, amelyet (...) a tájra jellemző magashegyi rétek nevével *Polonina-hegységnek* neveznek. A hegyvonulat harmadik – vulkanikus – része a Vihorlát-Gutini hegylánc (mai nevén Ungvári-Husztai hegyek).⁵ Délkeletről a Máramarosi havasok (Hucul Alpok) határolják Románia vonalában, Délnyugatról pedig a Tiszahát (Kárpátaljai-alföld).

A kárpátaljai táj ásványi kincsekben, vizekben, állat- és növényvilágában egyaránt gazdag, mindig is az volt. Nem csoda, hogy ősidőktől népek átvonulási területe. Az itt áthaladó népek, nemzetségek között találjuk a pannonok, hunok és avarok mellett a markomannokat, quardokat, agathyrzeket, germánokat, gepidákat. Itt-tartózkodásuknak számos nyoma maradt a történelmi emlékek között, s az idők során újabbak is előkerülnek. Mióta átléptünk a XXI. századba, az emberiség, ezen belül a magyarság életének korai történetéről folyamatosan érkeznek újabb információk és dokumentumok, melyek hitelességének feldolgozása, tudományos értékelése azonban még időbe kerül. A felsorolt tények következtében a vidék nemcsak természeti kincsekben, de történelmi eseményekben is bővelkedik. A honfoglaló magyarok a Vereckei-szoroson érkeztek 896 körül, s a Latorca folyó völgyében pihentek meg. Ez hát a hely, ahol őseink érdemesnek tartották a letelepedést, a nemzetté és országgá válást, s amely – Kovács Vilmos kiemelkedő jelentőségű kárpátaljai költővel szólva – maga lett „a hon”. A Hágón a Matl Péter munkácsi illetőségű szobrászművész által tervezett hatalmas térplasztika mutatja az átjárót, melyről Kovács Vilmos a következőképpen vallott:

*Ez hát a hon... Ez irdatlan
hegyek közé szorult katlan.
S az út... kígyó vedlett bőre.
Hány népet vitt temetőre,*

⁵ Botlik József–Dupka György: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből*. Mandátum-Universum, 1991., 9. o.

*S hozott engem, ezer éve
Árpád török szava, vére
bélyegével homlokomon...*

(Kovács Vilmos: *Verecke. Részlet*⁶)

Emlékmű a Vereckei-hágón a magyarok bejövetelének 1100. évfordulójára (andezit, gránit, vas, beton, Matl Péter alkotása).

A történelemtudomány jelenlegi állásfoglalása szerint valamivel később követték a magyarokat a ruszinok és a szlovákok is. A Botlik–Dupka közös kiadvány szerint érkezésük egybeesik a tatárjárással (1241, 1360).

Szabó István *A magyarság életrajza* című, 1941-ben megjelent, majd 1990-ben újra kiadott, s ezzel a korábbi támadások, vádak alól felmentett könyvében a népességgel kapcsolatosan a következőket olvashatjuk: „Az északkeleti részen (...) a magyarság a honfoglalás századában csak a Tisza-Szamos környékén tanyázott, de a XII-XIII. századokban a hegyek lábáig bocsátotta ki rajait, Bereg és Ugocsa megyében királyi erdőispánságok alakultak (...)”⁷

Ugyanitt állítja a szerző, hogy a 14. század elején már meglévő negyven település „magyar alapítású”, s legfeljebb szászok keveredtek a magyar népesség közé, „rutén és román népnek a XIV. század elején még nem volt nyoma a megyében.”

⁶ Kovács Vilmos: *...folytatás (válogatás az életműből)*. Szerk.: Vári Fábián László, Hatodik Síp Alapítvány, Bp. – Ungvár, 1993, 11. o.

⁷ Szabó István: *A magyarság életrajza*. A Magyar Történelmi Társulat Kiadása, Akadémiai Kiadó, reprint sorozat. Budapest, 1990., 32. o.

Szabó István könyvének megállapításai lényegileg nem mondanak ellent a Botlik–Dupka által felhasznált információs forrásoknak, legfeljebb jelentéktelen időeltolódásról beszélhetünk, mivel a kinyilatkoztatások Ugocsa megyére vonatkoznak. Egyébiránt megjegyzi: „A kisorosz vagy rutén nép a XII-XIII. század fordulójára körül kezdett átszivárogni az Erdős Kárpátok hegyvidékére, amely a magyar honfoglalás idejében lakatlan volt (...)”.⁸ Ugyanitt olvashatjuk, hogy ez a rutén beáramlás lassú folyamat lehetett, ő maga ötszáz évesre becsüli, s hogy „hatalmi tényezők beavatkozása nélkül” ment végbe. Másfajta szláv népek beszivárgásáról is szót ejt, de ezt időben korábbra teszi, bizonyítékát pedig a településnevekben megőrződött „Oroszi” elő- vagy utótag előfordulásában látja.

A völgyekbe húzódó magyarság minden támadásnak kitette magát a történelem során, míg a hegyvidéken megtelepedett tótok, horvátok, vlachok, rutének és más töredék népek a magaslatok folytán védeltséget élveztek. Ennek egy idő után a népességben találjuk meg a következményeit: „A rutén települési terület falvai az idők folyamán egyre jobban felduzzadtak, s a hegyek belsejében új rutén községek is születtek. (...) A nép lélekszámát 1654-ben – valószínűleg túlzással – 300, 000-re becsülték.”⁹

Érdekes összehasonlítani a fent említett történelmi állításokat a Fedinec Csilláéval, aki a ruszinsággal kapcsolatosan a következő megállapításokat teszi: „A *ruszinok* a történelmi Magyarország északkeleti Felvidékén, elsősorban Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros vármegyékben élő szláv lakosság, akik a 14-18. század folyamán telepedtek le ezen a vidéken.”¹⁰ Földrajzi elhelyezkedésük szerint két csoportra osztja őket: a völgyekben lakókat dolisnyákoknak, a hegyek gerince mentén őket verhovinaiaknak nevezi, s hozzájuk sorolja a huculokat, a bojkókat és a lemkókat.

A hegyvidéket mindig is gazdagon borították az erdők. A 19. században hatalmas méretű fakitermelés kezdődött, amely magával vonta a kereskedést, a fausztatást és fafeldolgozást. Ezt a feladatot a hegyvidéket uraló ruszinság látta el. A kassai születésű, sok tekintetben megbízhatatlan információkkal szolgáló Illés Béla szépirodalmi regényében ad leírást az itt élő ruszinság életformájáról, melyet néhány vonatkozásban hitelesnek kell tekintenünk, hiszen az író gyermekkorát Beregszászban és az Északkeleti-Kárpátok ruszin falvaiban töltötte, fű-

⁸ Szabó István, *Uo.*, 46. o.

⁹ *Uo.*, 105. o.

¹⁰ Fedinec Csilla: *A Csehszlovákiához került Kárpátalja (1918-1921)*. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, 43. o.

résztelepek és szeszgyárak környezetében, míg jómódú apja tönkre nem ment. A *Kárpáti rapszódia*ban a történelmi tényeknek megfelelő képet fest az itt élők sorsáról, hétköznapi életéről és tevékenységéről.

Szabó István Mihály mikro- és környezetbiológus, ki 1990 óta a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 2000 óta rendes tagja, s aki nemzetközileg is elismert tudós (évekig tanított külföldi egyetemeken, s mintegy 150 tudományos értekezést és könyvet írt), *A magyar nép eredete* című, mikrobiológiai szempontokat is számba vevő könyvének szakkifejezéseket magyarázó részében így definiálja a rutén, megfogalmazásában továbbá: ruszin, kisorosz népcsoport kilétét: „az Északkelet-Kárpátokban élő ruszinokat mint a dél – délkelet-európai hegyekben (Tiroli-Alpok, Dinári-hegység, Déli- és Keleti Kárpátok stb.) élő dinári típusú (hegyi) emberek egy szubpopulációját jelölhetjük meg. Az európai dinári népesség ma nyelvi értelemben már szétszakadva, németül, albánul és különböző szláv (ukrán, szlovák, horvát, szerb stb.) nyelveken beszél. A ruténekre, mint elszlávosodott dináriakra elsősorban is a tipikus dinári embertani bélyegek jellemzőek”.¹¹

Kiszely István antropológus gyűjtőnéven kisorosznak nevezi a Kelet-Galíciában, Bukovina északnyugati és a Kárpátok északkeleti részén élőket, akik önmagukat rutén, rusznyák vagy ruszin néven identifikálják. „Ősi törzseik a *poljánok*, *uglicsek*, *tverek* és a *drevljánok* voltak”¹² – jegyzi meg a szerző a Föld népeit bemutató első kötetében. Megkülönbözteti a hegyvidéki és a síkvidéki típusokat, kiknek alkata leginkább testmagasságukban eltérő. A huculokról a következőket írja: „... azoknak a korai szlávoknak az utódai, akik elsőnek terjeszkedtek a hegyek felé. Vissza tudjuk őket vezetni egészen az i. sz. VIII. századig.”¹³ Hegylakóként mindig is elszigetelten éltek, ezért életmódjuk sok vonása megőrződött. Önmeghatározásukban valóban ma is él az a tudat, hogy a legősibb szláv nemzetséghez tartoznak. Antropológiai jegyeik azonban a dinári jegyekre emlékeztetnek: „A *rutének* (és *huculok*) az alpi-dinári rasszcsoporthoz tartoznak, dominánsak náluk a dinári jellegek. Bár igen korán felvették a szláv kultúrát és nyelvet, mégiscsak szlavizált dináriaknak tekinthetők.”¹⁴

¹¹ Szabó István Mihály: *A magyar nép eredete. Az uráli népek eurázsiai-amerikai őstörténete*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2004., 127-128. o.

¹² Kiszely István, *A Föld népei* I. Európa, Gondolat Kiadó, Budapest, 1979, 476. o.

¹³ *Uo.*, 478. o.

¹⁴ *Uo.*

Szabó István Mihály antropológiai leírása viszont cáfolja a ruszinság szláv eredetét. Ez a genetikai alapú megközelítés bizonyos értelemben megmagyarázná Kárpátalja rutén lakosságának nyelvi alkalmazkodását. Nem lehet véletlen, hogy az itt élő, a szláv nyelv sajátos változatát beszélő, azt magyar és más, nyelvére-kultúrájára ható közösség szokíncsével kiegészítő-keverő nyelvet beszélő etnikum nem rendelkezik igazán önálló irodalommal, sem önállósult irodalmi nyelvvel. Az itt élő rutén/ ruszin alkotók szokíncüket többnyire az ukrán nyelvből töltik fel, de könnyen alkalmazkodtak a Szovjetunió fennállása idején az orosz nyelv használatához is. Mindazonáltal napjainkig él a „ponásomu” (értsd: „az általunk, a mi nyelvünkön megnevezett”) kifejezés, mely alapján tartalmazza a kevert nyelv használatát (konkrétan és lokálisan a ruszinra, magyarra, oroszra, ukránra utalok). Napjainkban erőteljes mozgalom indult a ruszin nyelv megújítása érdekében, melyet többek között a közelmúltban elhunyt Iván Petrovcij kortárs ruszin költő is missziójának tekintett. Írásait ruszin nyelven fogalmazta meg, és minden eszközzel igyekezett terjeszteni azokat, többek között a világháló segítségével is.

Kárpátalja történelmileg nemigen mutatott bárminemű önállóságot az évszázadok során. Kényszerű leválása az anyaországról 1918-ban kezdődött. A Botlik–Dupka által írt tanulmánykötet, mely megalapozott történelmi forrásokra épül, a két világháború közötti periódust négy rövid ciklusra tagolja: az elsőt 1919. március 21. és május 5. közé teszi, a Tanácsköztársaság idejére. A második, az 1919. május 6. és 1938. november 2. közötti szakasznak az első bécsi döntés vet véget. Ez az a periódus, amikor Kárpátalját Csehszlovákiához csatolják. A bécsi döntéssel egy rövid időre Kárpátalja déli része Ungvár, Munkács, Beregszász magyarlakta városokkal ismét visszakerül Magyarország kötelékébe (1938. november 2. és 1939. március 15. között), míg a terület többi része továbbra is Csehszlovákia részét képezi, és Podkarpatska Rus néven szerepel.¹⁵

Fedinec Csilla szakszerű megfogalmazásából értjük meg a valódi helyzetet. 1918-ban született meg a „X. Néptörvény a Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról”¹⁶, melynek következtében a ruszinság minden tekintetben (nyelvi, vallási, közművelődési, igazságszolgáltatási, kormányzási, törvényhozási stb.), értelemben önrendelkezési jogot kapott. A törvény 2. paragrafusa értelmében „Máramaros,

Ugocsa, Bereg és Ung vármegyék ruszinlakta részeiből Ruszka Krajna néven autonóm jogterület (kormányzósági terület) alakíttatik.”¹⁷

A X. Néptörvény elkerülte Zemplén, Sáros, Abauj–Torna és Szepes vármegyéket. Az új kormányzóság határait ideiglenesen egy magyar és ruszin felekből álló küldöttség állapította meg. Az autonómia központja Munkács lett, kormányzója pedig Avgusztin Stefán. Azonban már 1919 januárjában idegen csapatok vonultak be a tartományba, s annak határait mind szűkebbre szabták. A románok a Felső-Tisza vidékét, a csehszlovákok az Ung folyóig terjedő térséget foglalták el a várossal, Ungvárral együtt.

A manőverezésnek volt még egy titkolt szándéka: a terület Ukrajnához csatolása.

tárok végleges kialakításával. A vidék sorsát az említettek mellett még egy rövid periódus árnyalta: 1939. március 15-én Huszton a ruszinság kezdeményezésére kikiáltották Kárpáti Ukrajna függetlenségét, ami mindössze néhány napig tartott, mert Magyarország visszavette kötelekbe a területet. Ezt követően a Csehszlovák Köztársaság részeként Ruszinszko néven képezett önálló megyét, majd Podkarpatska Rus néven önálló tartományt.

1946 januárjától Szovjet-Ukrajnához csatolták, s hivatalosan az USzSzk Kárpátontúli Területe nevet viselte. E két eseményt rövid pauzáként a magyar csapatok bevonulása szakította meg 1938 novembere és 1939 márciusa között. Kovács Vilmos és S. Benedek András közös tanulmányában olvashatjuk a következőket: „1939. március 15-én a magyar csapatok átlépték az új állam határait. A csehszlovák katonaság Romániába távozott. A magyar csapatok megtörték az ukrán nacionalista szics-gárdisták fegyveres ellenállását, és megszállták Kárpátalja egész területét. Kárpátalja zömében ukránok lakta része közigazgatási és kulturális autonómiát kapott, élére kormányzói biztost neveztek ki (Kozma, Tomcsányi stb.).”¹⁸ Itt meg kell jegyezni azt a félreértést, amely a Szovjetunió idején kötelező nyelvhasználat volt: a ruszinokat, más néven ruténokat hivatalosan ukránnak minősítették, a ruszint mint nemzetiséget nem létezőnek kiáltották ki. A hivatalos és egységes hozzáállás a kérdéshez az volt, hogy a ruszinok valójában ukránok. Ez állt személyi igazolványukban is nemzeti önmeghatározásként. Kárpátalján valóban élnek és éltek ukrán nemzetiségűek, de a ruszinság sem nyelvében, sem kultúrájában nem azonos velük. Állításomat Botlik–Dupka említett könyve által szemléltetném: „1990 januárjától újra engedélyezték a ruszin elnevezést, ekkor alakult meg a Kárpáti Ruszinok Szövetsége, első elnöke Mihajlo Tomcsanyij.”¹⁹ Amint a dátumból következtethetünk, a ruszinság legitim önmeghatározása egybeesik a Szovjetunió széthullásával.

S. Benedek András *Készülődés* című esszéjében érdekes információkkal szolgál Csehszlovákia gyarmatosító törekvéseit illetően. Az uralkodó hatalom abban az álomképben ringatta a térséget, hogy ki tudja vívni autonómiáját. Hamis politikai kinyilatkoztatásai közben arra törekedett, hogy az egységesen összetartozó magyar vidékeket elválassza

¹⁸ Botlik–Dupka, uo., 19. o.

¹⁹ Fedinec, *Uo.*, 40. o.

egymástól valamilyen módon, vagy legalább éket verjen közéjük. A ma is meglehetősen egységesnek tekinthető tiszaháti magyarság volt az egyik fő gondja, melyet adminisztrációs úton próbált megbontani: „A tiszta magyar járásokat ruszin lakosságú övezetekkel kapcsolta egybe, és az egyetlen magyar többségű várost, Beregszászt nagyközséggé degradálta. A határon túli magyar uradalmak részbirtokain megvalósított földosztás során szláv telepés falvakat hozott létre. E földosztás során – tragikomikus célzatossággal – egyetlen magyar község, Bátyú kapott három hold földet – temetőnek!”²⁰

S. Benedek történelemszemlélete különösen kedveli a részleteket s az azokban rejlő ellentmondásokat. Mivel maga is megélte a kisebbségi sors minden buktatóját és mellőzöttségét, figyelmét nem kerülik el azok a mozzanatok, melyek nagy befolyással vannak az események későbbi alakulására. Az adminisztratív intézkedések között felhívja figyelmünket az iskolák helyzetére. A magyar tannyelvű elemi iskolákat ötödére csökkentették, „a polgári iskolák és középiskolák száma tizedére csökkent”, olvashatjuk ugyanott. Ezzel szemben új, csehszlovák tannyelvű állami iskolákat alapítottak, míg a magyar népiskolák zöme (összesen 55) az egyház jóvoltából tudta csak fenntartani működését. Ebben a rendszerben természetesen fokozatos sorvadásnak vagyunk tanúi mind az egyházi, mind az állami magyar tannyelvű oktatásban.

Ami az autonómia kérdését illeti, 1938. október 11-től 1939. március 15-ig valóban létrejön egy törvényileg is hitelesített közigazgatási régió Cseh-Szlovákia néven, ám ez az autonóm terület kezdetben ruszin befolyásoltság alá kerül Bródy András vezetése által, majd Volosin Augusztin révén az ukrán vezetés szimpatizánsa lesz. Minderől többek között Fedinec Csilla említett forrásában kaphatunk bővebb információt.

Az események gyors váltakozása ezt követően sem szűnt meg. 1944 áprilisában Kárpátalját hadművelleti területté nyilvánították, s még ez év októberében megszűnt a magyar közigazgatás. Szeptember 26. és október 28. között a szovjet hadsereg vette kezébe a hatalmat, hogy 1945-ben egy végleges csehszlovák-szovjet szerződés révén tegye hivatalossá azt, s a vidéket véglegesen a Szovjetunióhoz csatolja.

²⁰ S. Benedek András: *Készülődés. (A kárpátaljai magyar írás)*. Irodalomtörténeti esszé. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2007., 19-20. o.

Mint látjuk, ebben a kialakult helyzetben már semmilyen szerep nem jutott az anyaországnak. Az átcsatolt települések között a lakosság arányát tekintve 13 magyar többségű található. Természetesen a magyarok számbeliségére vonatkozó adatok csak a megjelölt időszakra érvényesek, a változás megállíthatatlan, a végkifejletre vonatkozó jóslatok pedig az eddigiek ismeretében óvatosságra intenek. A témához kapcsolódóan minden felmerülő kérdésünkre bőszeges információt szolgáltatnak a *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században* c. kötet fejezetei.

Szlovenszkóhoz tartozás évei a hétköznapi élet rendjét és biztonságát is felrúgták. Aki nem tett hűségesküt, azt állásából elbocsátották. Sáfáry László édesapjával is ez történt. Ennek a körülménynek nagy befolyása lehetett arra a kivándorlási hullámra, amely a csehszlovákiai magyar övezetet érintette. „Az uralkodó népből hirtelen kisebbség lett, nemzetből nemzetiséggé vált, új helyzetbe kellett gyökeresednie, amelyik teljesen ismeretlen volt előtte”²¹ – olvashatjuk Szalatnai Rezső tanulmányában, melyben a kivándorlók létszámát is megnevezi: „Vagy egymillió magyar maradt Csehszlovákiában s abból is egyre leváltak újabb meg újabb darabok: hurcolkodni kezdtek, át a Duna másik oldalára, hogy ott a lázfokig emeljék az értelmiségi proletariátus számát és nyomorát. Weis István adatai szerint 130 ezerre tehető azok száma, akik Szlovenszkó és Podkarpatszka Rusz mai területéről Magyarországra menekültek.”

A tanulmány adatai szerint főként közalkalmazottak, köztük törvényhatósági és vasúti tisztviselők siettek elhagyni a süllyedő hajót. Nem titok, hogy leginkább anyagi megfontolásból történt az elvándorlás. Így nem meglepő, amit a művészek világáról megtudunk: „Csak elenyésző számú szabadpályán élő értelmiségi ember csatlakozott ehhez az elhibázott karavánhoz.”²² Nekik ugyanis a jelek szerint nem volt veszténivalójuk – anyagi értelemben legalábbis.

Az 1920. június 4-i békeszerződés aláírása 3,3 millió magyar helyzetéről döntött, s juttatta őket kisebbségbe. Az is tény, hogy sem a kívül rekedtek pontos száma, nemzetiségi aránya, sem az események elfogulatlan és mindenre kiterjedő feldolgozása nem egységes a különböző forrásokban. Görömbei András *A kisebbségi magyarság és irodalma az*

²¹ Szalatnai Rezső: *Irodalmi menetrend Szlovenszkón*. Magyar Figyelő, 1993. I. 1-2., 90.o.

²² Szalatnai Rezső: *Irodalmi menetrend Szlovenszkón*. Magyar Figyelő, 1993. I. 1-2., 90.o.

ezredvégen c. írásában 3,5 millió körülre teszi azok számát, akiket a Magyarországgal szomszédos országokhoz csatoltak.²³ Magyarország lakossága Trianon előtt 21 millió volt, melynek becslések szerint a fele lehetett magyar nemzetiségű. Az öt országba szétszórta, hazája vesztett magyar kisebbségből 2 millió került Romániához, 420 ezer Jugoszláviához, 580 ezer Szlovákiához, 200 ezer a kárpátaljai Csehszlovákiához. A Burgenlandban maradt magyarok számbeliségét a legnehezebb megbecsülni. Egy adatunk Gerhard Baumgartnertől arról számol be, hogy 1929-ben a felsőoktatásban eltörölték a kisebbségi nyelvek használatát, s ez akkor 16 ezer gyermeket érintett.²⁴

Ami Magyarország területi veszteségeit illeti, az Osztrák–Magyar Monarchia részeként 325 ezer négyzetkilométert mondhatott magáénak. A békeszerződést követően ez a terület 93 ezer négyzetkilométerre csökkent. Magyarország Trianont követően kevesebb, mint egyharmadára zsugorodott.

A versailles-i békerendszer nem csak a magyar etnikum sorsát érintette ilyen mélyen. Valójában a nemzetállam eszménye számolódt fel Nyugat-Európában csakúgy, mint a történelmi Magyarország területein. Szarka László írja az 1920-as évekről, hogy „a legnagyobb lélekszámú nyugat-európai történeti kisebbségek – mint például a **spanyolországi baszkok, katalánok, a franciaországi bretonok, korzikaiak, a hollandiai frízek** – kérdése nem került be sem a békeszerződésbe, sem pedig a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszerbe”²⁵.

Közép-Európában 80 millió embert érintett a határok módosítása, melynek értelmében a felének megváltozott az állampolgársága. Az államilag kijelölt kötelező nyelvhasználat, valamint a törvényileg elfogadott kisebbségi nyelvhasználat is bőven teremtett anomáliákat. Szarka László az 1910-es népszámlálásra hivatkozva jegyzi meg, hogy a disszimilációs folyamatok milyen negatívan befolyásolták a magyar kisebbség nyelvhasználatát: „Különösen a szlovákiai, kárpátaljai városokban volt erőteljes ez a fordulat, (...) a magyarság létszámaránya Pozsonyban és Kassán is 1930-ban 20 százalék alá csökkent, s ezzel

²³ Görömbei András: A kisebbségi magyarság és irodalma az ezredvégen. In: Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen. Szerkesztette: Görömbei András. Debrecen, 2002, 11.o.

²⁴ Gerhard Baumgartner: *Burgenland tartomány felállításától az Anschlussig (1922-1938)*. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, 116.o.

²⁵ Szarka László: *Nemzetállamok, kisebbségek az 1920-as években*. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, 66.o.

együtt megszűntek a magyar **nyelvhasználati jogok**.²⁶ Ezt a jelentős változást több tényező befolyásolta. Egyik legfontosabbként említen-dő az elvándorlás 1918 és 1924 között, mely elérte a 426 ezer főt. Ez a kisebbségi sorsra jutott 3,3 millió magyar 13%-át jelentette. A statisztikai adatok drasztikus megváltozásához hozzájárult az 1914 előtti magyarosodási folyamat visszajára fordulása is, amikor „...a korábban erőteljesen elmagyarosodott felvidéki, erdélyi és délvidéki zsidóság részleges disszimilációja, a **zsidóság mint nemzetiség** tömeges választása” teremtett új arányokat a magyarság számbeliségében – olvas-hatjuk ugyanott.

Az 1927-es olasz-magyar barátsági szerződést követően Magyar-ország kiszabadult a kisantant szorításából, és szorgalmazni próbálta a határmódosítást. Ezt követően egy revíziós propaganda-korszaknak vagyunk tanúi, melynek igazi hatalmi háttere, átgondolt programja nem volt. A 30-as években a Gömbös-kormány ugyan kidolgozott egy elkép-zelést, de ez nem kapott nyilvánosságot. Az általános hangulat a régi állapotok visszaállítását propagálta, melyre a közvélemény a jól ismert „*Nem, nem soha!*” szlogennel reflektált, mintegy megerősítve, hogy a trianoni döntésbe nem szándékozik beletörődni. A külpolitika szintjén az etnikai igazságszolgáltatás verziója látszott lehetségesnek, illetve a népszavazás a vegyes nemzetiségű vidékeken. Erdély a nemzeti auto-nómia tervét szövegte, a magyar revíziós elképzelések azonban több pontban is elvetették ezt az elgondolást. Az egyik szempont földrajzi természetű volt, melyben a Kárpát-medence földrajzi és gazdasági egy-ségére hivatkoztak, a másik szempont történelmi vonatkozása a terület kulturális egységére utalt. Elvként nevezték meg a két nagyhatalom, Németország és Oroszország szükségszerű geográfiai távolytartását egy-mástól stabil és összefüggő magyar államisággal a Kárpát-medencé-ben, Lengyelország oldalán. „A negyedik érvcsokor pedig – írja Bárdi Nándor – abból indult ki, hogy az új államok nem tudták 1918 után a kisebbségi kérdést kezelni, sőt a helyzet sokkal instabilabb és a nemze-tiségek viszonyai sokkal rosszabbak, mint az 1918 előtti Osztrák–Ma-gyar Monarchiában.”²⁷

²⁶ *Uo.*, 70. o.

²⁷ Bárdi Nándor: *Magyarország és a magyar kisebbségek az 1918 utáni első években: a magyar külpolitika revíziós céljainak megfogalmazása, a kisebbségi kultúra és politika támogatása*. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, 54-55. o.

Bárdi megfogalmazásában meglehetősen drámai képet kapunk az országhatáron kívül rekedtek helyzetéről. Összehasonlítása a Mo-narchia korabeli viszonyokkal erőteljes, hiszen nem tudjuk kiiktatni asszociációnkból Petőfi és Kossuth harcát az alárendeltséggel és ki-szolgáltatottsággal szemben. A bő fél évszázaddal korábbi állapotok belopakodása a XX. századi történelmi panorámába lezárja a proble-matikát s mintegy véglegesíti is. Lázár István summázataiban ez a tör-ténelmi lezárttság tovább terjed az időben, és nincs belőle kibontakozás: „...amint országhatáraink 1920-ban megvont, 1947-ben megerősített vonala végleges történelmi realitássá lett, ez egyben azt is rögzítette, hogy több millió magyarnak kell a velünk szomszédos államok pol-gáraiként élnie, ragaszkodván ősei lakóhelyéhez.”²⁸ Ugyanitt értesü-lünk egy kevésbé populáris számadatról is, melyben Lázár megkísérli pontosítani az Ausztriában rekedteket „10-20 ezres őshonos kolónia” nyilvántartásával.

A határ túlsó felére szakadtak sorsa azonban nem tekinthető egy-ségesnek, olykor még az összehasonlításhoz sincs meg az egymást átfedő tények kellő száma. Bekebelezett javakként az idegen hatalom számára leginkább a lakosság eltérő hagyománya és kultúrája okozott konfliktust, melynek megoldását a maga módján szorgalmazta, s erre térségenként megvolt a sajátos döntése. Internálások, börtönbünteté-sek, a férfilakosság kiiktatása, lekapcsolása, a családok javainak el-orzása, megfélemlítés szerepelt a probléma felszámolásának listáján. Az idegen országok fennhatósága alá került magyar vidékek külön-bözőképpen bűnhődtek meg alárendeltségüket. A történelmi gyónás még nem készült el, s talán soha nem is fog, bár a kárpátaljai Dupka György elszántan nyomoz földijei múltjának érdekében, nem kis ered-ménnyel. A Szovjetunió széthullását követően Kárpátaljáról elindultak a vallomások, melyek között a „málenkij robot” történelmi tényné emelése is megtörtént. De szólhat-e egy nép mindenről? Hiszen a zsar-nokságnak ezer arca van, s ahogy Illyés Gyula megfogalmazta, ott van mindenben, az élet leghétköznapiabb pillanataiban is. Ezt az aspektu-sát sohasem fogják tudni felfedni a történelemkönyvek, erről csak az irodalom, a művészet nyelvével lehet szólni. Mindazonáltal Kárpátalja helyzetét speciálissá teszi a magyarság kicsiny lélekszáma és színes etnikai palettája is. Kiemelhetné földrajzi és történelmi jelentőségét,

²⁸ Lázár István: *Képes magyar történelem*. Magyar Könyvklub, 1993, 122. o.

hogy Verecke szakrálisnak tekinthető hely, hiszen minden nagy ősrünk átlépte a szoros képezte küszöböt, mely egykor Magyarország kapuja volt, de mint minden kapun, átjárón, itt is nagyobb volt a tülekedés úgy a régi időkben, mint a 20. század során. A hegyvidéket időtlen idők óta a ruszinság uralta, míg a völgyekben és a városokban zömmel magyar lakosságot találunk ma is. Nem kis számban fordult elő itt szlovák, román, zsidó, orosz, ukrán és más nemzetiségű lakos, de a világháborúk is tovább színezték a képet. Ma sincs ez másként, bár a magyarok lélekszáma a tárgyalt kritikus évtizedekben s majd a gorbacsovi demokratikusabb esztendőben erőteljesen hullámozott. Azt azért megjegyezhetjük, hogy ennek ellenére nem a lélekszám okozza az igazi gondot Kárpátalján, mert a születések száma optimális, az anyaországgal összehasonlítva pedig kifejezetten reménykeltő.

TRIANON BEFOLYÁSA A FELVIDÉK KISEBBSÉGBE KERÜLŐ MAGYARSÁGÁNAK KULTURÁLIS HELYZETÉRE

Filep Tamás Gusztáv megjegyzésére hivatkozva ejtettem szót arról, hogy a társadalmi átrendeződés mellett mindig idővesztéségekben van a kultúra, az irodalom újjászületése. Ez még akkor is így van, ha az átrendeződés nem jár együtt konkrét veszteséggel, csonkítással. Ám a magára maradt töredék etnikum ennél sokkal nehezebb helyzetbe kerül, lévén, hogy fontos „alkatrészeit” kell nélkülöznie, s ki kell találnia önmagát, működését ebben a csonkaságban is. Idegen kultúra, hatalom felső nyomása nélkül is bravúros mutatvány egy ilyen átszerveződés, ellenzékben pedig csaknem utópia. Kárpátalja esetében ez a bravúr bizonyos tekintetben partnerre, segítségre talált a szlovenszkói magyar szerzők és szervezők, irodalmárok jóvoltából. Szüksége is volt erre, hiszen ez a peremvidék sosem rendelkezett önálló szellemi karakterrel, mondhatni: nem is hatott rá korábban olyan kényszer, hogy önálló arculatát kialakítsa. Amennyiben mégis hiányát látta volna ennek, akkor sem valószínű, hogy nagy sikereket tudott volna elérni a lélekszám kicsiny, elenyésző volta miatt. Szalatnai Rezsőt idézve: „Az a társadalmi réteg, ami itt maradt: először érezte magát abban a helyzetben, hogy a saját feje szerint cselekedjen.”²⁹ A kinyilatkoztatás mind a szlovenszkói, mind a ruszinszkói magyar értelmiségre érvényes.

Trianon hatalmas csalódottságot jelentett az országhatáron kívüli rekedt magyarok számára. Kós Károly *Kiáltó szó* címmel intézett kiáltványt Erdély, Bánság, Körös-vidék és Máramaros magyarságához,

²⁹ Szalatnai Rezső: *I.m.*, 90. o.

melyben a teljes kilátástalanságot fogalmazta meg, s arra biztatta földieit, emelkedjenek fel nemzeti depressziójukból, építsenek új életet, mert a régi nem tér vissza: „Valahol aláírtak valamit, valahol megalkudtak valamit, valahol elosztottak valamit; valahol egy nyitott ajtót becsaptak, hogy legyen az zárva örökre.”³⁰ Az író hangja nem csak csalódott, de lemondó és vádló is. Magyarországot bűnösnek ítéli a kialakult helyzetért: „Erdély, Bánság, Körös-vidék és Máramaros kétmillió magyarja, nem én mondom neked, de a megcsonkított Magyarország mondta ki a sentenciát rólunk: nem tehetek mást, elfogadom az ítéletet, mely akaratom és hitem ellenére fejemre olvastatt, kihirdettetett és végrehajtatott: Én rólatok, akiket erőszakkal leszakítottak rólam: lemondok.”³¹

Amire terveit építette, az kétmillió magyar lélek. Ilyen tömeggel a többi elszigetelődött vidék nem rendelkezett, de olyan történelmi és kulturális múlttal, hagyománnyal sem, mint Erdély.

Kós Károly kiáltványa mellett szót kell ejtenünk Fábry Zoltán *A vádlott megszólal* című röpiratáról, melyben a szerző a kisebbséget támadó kollektív bűnösség elve ellen tiltakozott. Az írás csakúgy, mint Fábry többi cikke, jóval keletkezése után jelent meg, addig kézíratos másolatban terjedt (nyomtatására 1968-ban került sor *Stósz délelőtti* címmel). Fábry gyűjtőpontja volt a felvidék kisebbségi irodalmának, de az emigránsok is kellettek a kezdeményezés sikeréhez. Ők alapították Pozsonyban *Tűz* címmel azt az irodalmi folyóiratot, melyben a térség első önálló tehetsége megszólalt. Ez a lap mutatta be az akkor még ismeretlen Mécs Lászlót, akiről Szalatnai így nyilatkozott: „...határozottan volt szlovenszkóiság költeményeiben még akkor is, amikor azok lassacskán önmagába visszatérő vonalat mutattak s művészi igényük egyhúrává lett”³². Mécs László olyan alakja volt a kor irodalmának, aki azt adta, amit vártak tőle. A többség nyelvét és gondolatvilágát, érzelmeit, sérelmeit öntötte klasszikus értelemben vett szép költeményekbe, amire nagy volt a „kereslet” és az igény. Amit felró neki az utókor, hogy többre becsülte ezt a „keresletet” a szerzői génusznál és szabadságnál. A maga módján kiszolgálta a kétségbeesett kor kétségbeesett embereinek lelki és szellemi elvárásait, ezáltal lemondott arról az önállóságról és egyediségről, mellyel programot, célt, utat is mutathatott volna sorstársainak. A tö-

³⁰ Kós Károly: *Kiáltó szó*. In: *Erdélyi csillagok*. Romániai magyar írók antológiája. Népszava Kiadó Vállalat, 1988, 7. o.

³¹ Kós Károly, *Uo.*, 9. o.

³² Szalatnai Rezső, *I.m.*, 94. o.

meg hangjává lett, és nem a vezetőjévé. Győry Dezső, ki ezt a kisebbségi lírát egy magasabb szintre emelte, sokkal realizistikusabb és őszintébb képet rajzolt mindarról, ami a leszakadtak, elárvultak életérzését és sorsát meghatározta. *Kisebbségi lélek* című versében olvashatjuk:

*Nem tudjuk, hogy jár a világ kint,
milyen a divat, forma, módi,
s hány centire kell leemelni
kalapunkat hülye fejek előtt –
lecsúsztunk, estünk, elmaradtunk,
ügyetlen faluvégi lelkek,
de: mint fáraó vert zsidói egykor,
mélyebben érünk s összébbtartozunk.*³³

Győry Dezső az elszigeteltségből fakadó zavarodottságra, tájékozatlanságra utal csaknem cinikus megjegyzéseivel, hogy aztán a két utolsó sorral történelmi dimenzióba helyezze a kispolgári, kicsinyes szemlélet vezna nyűszítéseit. Hiszen nem az a baj, amit annak nevez, hanem maga a hasonlatba ágyazott léthelyzet.

Szalatnai Rezső kiemeli Győry Dezső jelentőségét a Kisebbségi Génusz létrejöttében is: „Mécs László szavalata volt a kezdődő ívelése és Győry Dezső költészete lett a betetőzője. E két kategória közt keletkezett egy ideig-óraig tartó poézis, mely szerves összefüggésben állott a hivatalos kisebbségi politikával, politikai tézis is volt, a szó pontos értelmében: irredenta líra.”³⁴

Az *irredenta* szó az ezt követő évtizedek során gyűjtőfogalma lett minden, a nacionalizmust is érintő, a magyar érzületet más nemzetek rovására kiemelő, a nemzetek iránti empátiát nélkülöző szemléletnek, mely a magyarság sorsfájdalmát egyfajta színpadias dramatizálás útján vitte el túlzásaival a dilettáns irodalom és a politikai eltévelyedés irányába. Többet ártott, mint használt az igazi tragédia megélésében, és sokakat eltántorított a kisebbség iránti együttérzéstől. Ugyanakkor létezését, elburjánzását megmagyarázza egy közös akarat a kulturális élet megteremtésében, és a megcsonkítás során megélt, immár folytonossá váló hiányérzet. Ennek a hiányérzetnek a bezártság klausztrofóbia jel-

³³ Győry Dezső: *Kisebbségi lélek*. In: *Új arcú magyarok*. Versek. Berlin, 1927

³⁴ Szalatnai Rezső: *I.m.*, 94.o.

legű élménye mellett legfőképpen hovatarozási és érzelmi indíttatása volt, amely az intellektuson keresztül tudott megnyugvást teremteni a közösség tudatában és közérzetében. Ezt a körülményt fogalmazta meg Krammer Jenő rövid tanulmányában: „A szlovenszkói magyar ember viszonya irodalmunkhoz bármennyire tárgyilagosa igyekszünk is lenni, mindig érzelmi álláspont. Szeretnők, ha lenne irodalmunk, minden újonnan megjelenő könyvet azzal a boldog várakozással vesszük kezünkbe, hátha ebben találjuk meg az ébredező szlovenszkói génuszt, ezzel teremtettük meg azt a műalkotást, mellyel a szlovenszkói magyarság bebizonyítja művészi erejét és eredetiségét.”³⁵

A *Szlovenszkói magyar írók antológiája* nagy reményekkel indult. Az összesen 4 kötet 4. kötetének előszavát Dallos István és Mártonvölgyi László írta Nyitrán, a kiadvány megjelenésének helyszínén. A két szerző az antológia szerkesztője is volt egyben. Rövid bevezetőjük hangot ad annak a reményüknek, hogy vállalkozásuk az idők során megteremti „a szlovenszkói magyar írók arcvonalt”.³⁶

Az antológia negyedik kötetében Szvatkó Pál kísérli meg a szlovenszkói irodalmi élet és termés valamilyen szintézisének megteremtését. Megállapítja, hogy a megváltozott viszonyok egyelőre nem serkentették az alkotókat kiemelkedő alkotásokra. Egyértelmű képet akar teremteni azzal is, hogy helyi irodalomnak csak azt javasolja tekinteni, ami valóban az elzárt vidéken terem meg, s nem az elszármazottak tollából. Kifogásolja a kritikai irodalom hiányát. Az a véleménye, hogy az induláskor oly színesnek és egyéninek tűnő szerzők megkoptak, az írások színvonala, eredetisége visszaesett: „Tíz-tizenöt év előtt sok bizalommal néztünk Mécs Lászlóra, Győry Dezsőre, Vozári Dezsőre, Szemes Erzsire, Forbáth Imrére, volt bennük új és megkapó, egy új lelki magatartás kibontakozása, ami hiányzott Budapesten. Akkoriban a Nyugat utáni magyar líra kimerült (...).”³⁷ Azt is hozzáteszi, hogy „közben a pestiek magukhoz tértek és – lekonkuráltak. A Nyugat körül felbukkant fiatalok ugyanazt tudták, sőt jobban tudták, mint a mi lírikusaink, akik *valahogy lemaradtak a fejlődésben.*”³⁸

³⁵ Krammer Jenő: *A szlovenszkói magyar irodalom - lélektani szemszögből*. In: *Szlovenszkói magyar írók antológiája*, 4. kötet. Nyitra, Löwy Antal és Fiai Könyvnyomdája, 1937., 22. o.

³⁶ Dallos István és Mártonvölgyi László: *Hidat verünk... Előszó*. In: *Szlovenszkói magyar írók antológiája*, 4. kötet, 7. o.

³⁷ Szvatkó Pál: *Mit adott Szlovenszkó az új magyar irodalomnak?* In: *Szlovenszkói magyar írók antológiája*, 13. o.

³⁸ Szvatkó, ua., 13. o.

Az antológia esszéi mintha polemizálnának egymással. Borsody István írása az olvasó és az író-költő közötti távolságot méregeti, s azt a tanulságot szűri le a meglévő állapotokból, hogy a kisebbségben maradt helyi közösség irodalma kényszerül alkalmazkodni olvasóihoz, itt pedig csak az alsó néprétegre számíthat. A középosztály, az intelligencia ugyanis nem tud tömeget felmutatni: „Hiányzik az elit a szlovenszkói magyar irodalmi életből: az írók és olvasók vezérlő csoportja. Provinciálizmus, dilettantizmus burjánzik: ez nemcsak az írás termelésén látszik, de az olvasók szellemén, ízlésén, érdeklődésén is.”³⁹

Hogy ki kit kövessen, olvasó a szerzőt vagy szerző képzeletbeli olvasóját, olyan dilemma tehát, mely bevonul a védekezés rekvizitumai közé. A védekezés pedig egyre több hiányosságot kényszerül elfedni, hiszen a feltöltődéshez, megújuláshoz nincsenek meg a források. Nem csak a kulturális háttér hiányzik hozzá, de a nyelvi közeg is. Az elszakadás a többnyelvűség felé terel. A változó társadalmi, gazdasági, politikai jelenségek már nem magyar nyelven tudatosulnak. Megnevezésük küzdelmes, a lakosság az alkalmazkodásban látja a túlélést. Krammer Jenő kifejezett aggodalmának ad hangot az anyanyelv szegényedése, romlása miatt. Hiányolja az új generáció kultúrájából azokat az alapokat, amelyeket a megváltozott oktatás már nem tudott megadni. Felfedezi, hogy a magyar nyelv időközben megváltozott, új árnyalatokat kapott a megcsönkített hazában, s erről ők, a kívül rekedtek csak akkor értesülnek, ha hazai irodalmat forgatnak: „A magyar nyelvhasználat biztonsága megingott. Ha magyarországi irodalmi, művészeti vagy tudományos munkák kerülnek kezünkbe, elámulunk azon a csodálatos nyelvi fejlődésen, amely bennük megnyilatkozik.”⁴⁰

A kisebbség küldetészerű megfogalmazását találjuk a korabeli csehszlovákiai magyar irodalomban egyfajta kisebbségi messianizmusba ágyazva. Az írók, költők felismerték tevékenységüknek azt a pótolhatatlan velejáróját, hogy közösségük anyanyelvi kultúráját s magát a nyelvben létezését megtartsák. Görömbei András védelmébe veszi a kisebbségi, közösségmegtartó programokat, melyek az elcsatolást követően egyfajta önvédelmi reflexből keltek életre: »A felvidéki „Kisebbségi Génusz”, majd „vox humana”, az erdélyi transzilvanizmus, a délvidéki „helyi színek” elmélete egyaránt olyan kisebbségvédő, ki-

³⁹ Borsody István: *Magyar olvasó Szlovenszkón*. In: *Szlovenszkói magyar írók antológiája*, 4., 17. o.

⁴⁰ Krammer Jenő, *Uo.*, 23. o.

sebbségmegtartó programok voltak, amelyek értékes művekben is megjelentek.⁴¹

Mécs László korai lírája szól ezen a hangon, de a vox humana igazán Fábry Zoltán írásaiban ölt mélységet.

Szvatkó Pál nem csak összegezni akarja az elmúlt idő irodalmi termését, de bíráló hangon nyilatkozik minden megfeneklésről, elakadásról. Olyan szerzőket sem kímél, akik a későbbiek során talán átlendültek azon a holtponton, melyet Szvatkó még 1937-ben kíméletlenül ostoroz: „Mécs László ünnepelt poéta lett, talán a nagy népszerűség és a szentimentális tömegközönség ízlésének kiszolgálása akadályozta meg fejlődését. Győry Dezső fiatalon elesett a Sarló csataterén, mint Petőfi Segesvárott, az újarcú magyarok óta ő is megállt s új versei, ha formailag ugyanolyanok is, mint a régiek voltak, nem lelkesítenek többé (...). Vozári Dezső változatlanul szép és jó verseket ír, – szériaárút. Állandóan ugyanazt ugyanúgy mondja, rettenetesen szűk helyen topog és képei, fordulatai, kifejezései sem újulnak meg. Nála óriási befagyott követelése van a szlovenszkoí magyar irodalomnak, reméljük, még visszafizeti. S ez a megállás másoknál is általános.”⁴²

Szvatkó azt az irodalmi termést püföli, öklözi a maga kíméletlen és szarkasztikus módján, amely az eltelt 17 év alatt kialakult. Meglátásai pontosak és kegyetlenek, véleménynyilvánítását nem fékezi a jó modor kedvéért sem. Idejében meglátja és szóvá teszi azt a jelenséget, ami majd a későbbi évtizedekben Magyarországot is nyilatkozásra bírja: a kisebbségi irodalom nehezen kapaszkodik fel a Parnasszusra, s noha ennek akadályait emberileg nagy megértéssel kell fogadnunk, az irodalmi értékek tekintetében nem lehetünk megalkuvók semmilyen indok nevében. Itt azonban Görömbei András szemléletét kell ismét megidéz-nünk, melynek értelmében a leszakadt vidékek önálló irodalmi-kulturális létezése önmagában fontos, mert létkérdés. Fontosabb, a kezdeteket tekintve legalábbis, mint az igazodás a magyar irodalom teljességének művészi színvonalához. A kisebbségek életében a saját irodalom a saját nyelv használatát jelenti elsősorban, s csak másodlagosan kell irodalmi értéként kezelni. Ez a szemlélet nyitottságával nem a dilettantizmus és szellemi hanyatlás támogatását szolgálja. Elkülöníti a két funkciót: a nyelv irodalmi szintű megtartását és magát az irodalmi teljesítményt.

⁴¹ Görömbei András, *I.m.* 18-19. o.

⁴² Szvatkó Pál, *Uo.*, 13. o.

Különös adaléka a történelmi valóságnak az az ellentétes irányú migráció, ami 1919 és 1920 között zajlott Magyarország és Csehszlovákia között. Mint jeleztem, Trianon döntését követően sokan hagyták el szülőföldjüket, hogy magyar állampolgárságukat megtarthassák. Ugyanakkor Csehszlovákia magyarságát 1919-ben egy ellenkező irányú folyamat pozitívan fel is töltötte azokkal a politikai emigránsokkal, akik a Tanácsköztársaság leverése után Masaryk országában találták meg a létbiztonságot. Rájuk tettem utalást a pozsonyi *Tűz* című lap alapításával kapcsolatban is. Aktív jelenlétük a térségben egyben azt is jelentette, hogy 1920-ra Szlovenszkót és Ruszinszkót elérte az avantgárd szelleme. Olyan személyiségek hozták magukkal az irodalmi és politikai szemlélet megújulását, mint Balázs Béla, Barta Lajos, Kassák Lajos, Ignótus, Gábor Andor és még sokan mások. Megjelenésük kihívás volt a helyi dilettantizmusnak, a vidékiségnak, s provokatívan serkentette a megújulást. Ez a légkör fogadta az újabb generációt a 20-as években, s adta fel a leckét többek között a fiatal Fábrynak, Forbáthnak, Mécsnek, Győrynek, Vozárinak, Tamás Mihálynak. Kulturális értelemben és a belátható élet-tér tekintetében Kárpátalja kamatozott is ebből az összekapcsolódásból. Sáfáry László vagy Sándor László élete, lakhatási, alkotási, publikálási lehetőségei annyiban voltak tágasabbak, hogy Pozsony vagy Munkács elérhetősége csak vonatjegy kérdése volt. A mindent magába szívó vákuum, a megsemmisítő magány, az információáramlás hiánya és az elhatalmasodó külső csend ugyanis ebben a mozdulatlanságban annyi esélyt adott Kárpátaljának, hogy egy rövid ideig ne maradjon magára az elszakadásban. Szlovenszko kereste az önálló utakat. A *Prágai Magyar Hírlap* hetente közölt irodalmi mellékletet, a Győry Dezső szerkesztette *Magyar Vasárnap* tehetségek után kutatott.

Az így kirajzolódó kép a líra többségét és minőségi fölényét mutatja egész Szlovenszkon és Ruszinszkon, ami a magyar irodalom teljességét szemlélve sem meglepő arány. A modern költészetet Földes Ferenc személyesíti meg expresszionista szabadverseivel. A vele rokonlélek Forbáth Imre politikai síkon támad polgárpukkasztó verseivel. Ekkor bontakozik ki Márai Sándor és néhány tehetséges női szerző: Palotai Boris, Szenes Erzsébet, Wimberger Anna is. Az 1927 és 1930 közötti magasra szárnyaló évek ezek. Időközben felnövekedett egy új generáció, amely szűkösnek érezte a szellemi terepet, Móriczhoz, Adyhoz, Szabó Dezsőhöz mérte igényeit. Rájuk Győry Dezső szókimondó versei gyakorolták

a legnagyobb hatást. Sáfáry Sándor Lászlónak Losoncra írt leveleiből többször értesülünk publikálásáról a diákújságban. Szalatnai Rezsőtől azt is megtudhatjuk, hogy Scherer Lajos losonci tanár szerkeszti a diákújságot, mely harcoss generációt nevel, kiknek írásai a napilapokba is eljutnak. Scherer Lajos tevékenysége igen összetett: „...meghódítja a közvéleményt, a diákságot szervezi, haladó egyetemi hallgatókat szociológiai munkára vezényel, megjelenteti a Vetést, ott van a szocialista Barta Lajos meginduló Új Szó című lapja körül, diákszemináriumokat épít ki”⁴³ stb. Ám ezek az irodalmi szinten történt kezdeményezések óhatatlanul átcsúsznak a politikum területére, s ezzel fel is számolják saját működésüket. Még *Új Munka* címen megjelenik egy irodalmi lap Szvatkó Pál szerkesztésében, aki ezt írja köszöntőjében: „Morituri te salutant!” Vagyis: a halálba menő gladiátorok üdvözlik a császárt. Szó szerint: a halálba menő üdvözlő. Ám ennek a bátorságnak már nem támad akusztikája, a lap mindössze egy számot ér meg. Az ifjú nemzedéknek vissza kell vonnia, hogy egy új generáció tagjait képviseli.

Szlovenszkó formálódó kulturális életére nem csak a határ túloldala szaktak figyeltek fokozottan. Móricz Zsigmond, ki egyébként elhatárolódott az irredenta, édes-bús hazasíratástól, és a cselekvő, termékeny életfeladatokban látta a túlélés jövőképét, kortársait is biztatva állt a szlovenszkói irodalom mellé. Simándy Pálnak 1929 decemberében írott levelében olvashatjuk: „...nagyon szeretném, ha a Nyugat karácsonyi számában írnál egy cikket a szlovenszkói könyvhétről. Ennek a keretében összefoglalva tömören az ottani írói élet tíz évét. Kik és mennyit írtak s adtak ki. A közönség mit jelent. A jövő (Voggenreiter s kassaiak stb.)

Melegen öllelek s általában várom, hogy a Nyugat számára megszervezd a szlovenszkói írókat. Szeretném a Ny-ba felemelni az ottani írók írói becsvágát s bemutatni őket.

Ez egy hosszú idő programja. Különösen novellisták kellenek nekem. A vers és kritika a Babits dolga.”⁴⁴

Móricz levelét csaknem a maga teljességében idézem azzal a szándékkal, hogy rávilágítsak a szlovenszkói irodalom magyarországi, konkrétan a *Nyugat* által kínált lehetőségeire. Simándy szinte azonnal reflektál is a felkérésre *A szlovenszkói magyar irodalom tíz éve* című írásával. Tanulmányának egyik passzusában azt fejt ki, mi az, ami megmaradt, amivel

ittthon számolni lehet a szlovenszkói terület irodalmából: „...néhányan szerves részei az egyetemes magyar irodalomnak is. Egyfelől régi nevek utalhatók, akiknek szlovenszkói működése értékes nyeresége az itteni szellemi életnek. Antal Sándor, Barta Lajos, Kaczér Illés, Sándor Imre hosszabb-rövidebb ideje részesei Szlovenszkó szellemi életének. Másfelől azokról van szó, akik innen indulva futottak be az egyetemes magyar irodalomba. Márai Sándor és Komlós Aladár Budapesten dolgoznak. Mécs László, a bősavú papköltő Szlovenszkó legismertebb neve.”⁴⁵ Kiemeli Győry Dezsőt is, akit a korabeli ifjúság követ nagy figyelemmel. Felsorolásában ott találjuk még a drámaíró Sebesi Ernőt és a székely származású Darkó István fiatal prózaíró, kiknek reményteljes jövőt szán. Egri Viktor és Jarnó József prózaírók, valamint Szenes Erzsébet és B. Palotai Boris versírók műveinek budapesti kiadását fontos epizódként említi. A lírikusok közül említést tesz Vozári Dezsőről, Darvas Jánosról, Tamási Lajosról, Ölvédi Lászlóról valamint két korán, tragikus körülmények közt elhunyt költőről, Mihályi Ödönről és Merényi Gyuláról. Az epikusok közül kitér az Amerikába szakadt Reményi József, Sziklay Ferenc, N. Jackó Olga, Farkas István, Rácz Pál, Tichy Kálmán, Tamás Mihály és Lányi Menyhért nevére, de csak az említés szintjén. Szombati Viktorra oly módon utal, mint aki az ifjúsági irodalom által tudott magának ismertséget és elismerést szerezni. Földes Sándort és Fábry Zoltánt együtt említi, mint az avantgardizmus képviselőit. Prognózisában szerepel egy sajátosan „szlovenszkói magyar irodalom” megteremtése, mely önálló szerzőgárdával, kiadói fórumokkal rendelkezik, s mely szellemiségében felismerhető és önálló. Ennek esélyét a fiatalok körében keresi, de nem sikerül igazán karakteres tehetségre találnia. A kibontakozás másik útját abban látja, hogy a szlovenszkói szerzők értékes alkotásokkal kapcsolódjanak „az egyetemes magyar irodalom áramaiba és azt fogják gazdagítani a maguk sajátos szellemével és színeivel. Ez utóbbi út választására csábít a Nyugat új programja, amely a nemzeti koncentráció jegyében a szlovenszkói írók előtt is fel akarja nyitni a lap sorompóit. Ez utóbbi út mellett szól a szlovenszkói irodalmi élet anyagi és erkölcsi tehetetlensége, amiket tíz év óta hasztalan próbál leküzdeni. És végül ez utóbbi út felé von ellenállhatatlanul a nemzet kulturális egységének gravitációs ereje.”⁴⁶

⁴³ Szalatnai Rezső: *I.m.*, 100-101. o.

⁴⁴ Móricz Zsigmond levelei I., Akadémiai Kiadó, Bp., 1963, 307. o.

⁴⁵ Simándy Pál, *A szlovenszkói magyar irodalom tíz éve*. Megjelent: *Nyugat*, 1930. 1. sz. Forrás: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00481/14829.htm>

⁴⁶ Simándy Pál: *A szlovenszkói magyar irodalom tíz éve*. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00481/14831.htm>

A szlovenszkói lehetőségek kibontakozását elsőként Gömöri Jenő vállalkozása felől közelíti, aki folyóirat alapításával és a köré szervezett írókkal szerette volna a vidék irodalmi életét stabilizálni, ám nem járt sikerrel. Ezt követően a *Kassai Napló* tett kísérletet a vasárnapi számok irodalmi melléklettel való ellátására, ám ez a próbálkozás is rövid életűnek bizonyult. Megszűnését követően a *Prágai Magyar Hírlap* állt elő hasonló törekvésekkel Győry Dezsővel az élen, ám ez sem hozta meg a várt sikert. Egyáltalán: az írók tömörítésére irányuló bárminemű kezdeményezés kudarcáról beszélhetünk általában, amely előbb-utóbb valamennyi vállalkozásnál bekövetkezett. A Móricz levelében utalásként szereplő Voggenreiter (Verlag), melytől az író a „jövőt” várta, az első szlovenszkói magyar könyvkiadói vállalkozás, melyet Farkas Gyula berlini magyar egyetemi tanár alapított. Vállalkozása, mellyel biztosítani szerette volna az utódállamok írói számára a rendszeres könyvkiadást, meglehetősen komoly pénzügyi terheket jelentett. Talán éppen ennek köszönhető, hogy a kassai Kazinczy Társaság magára vállalta azokat, átvette a könyvkiadást, és megszervezte a Könyvbarátok Társaságát. Simándytól tudjuk, hogy a társaságnak fizetett tagdíj milyen nyereséget termelt: évente hat új könyv kiadását fedezte. A mozgalom élén dr. Sziklay Ferenc kultúrreferens és Darkó István író állt. Sziklay akkor már tíz éve munkálkodott, minden eredmény nélkül, a magyar szellemi élet megszervezésén. Erőfeszítéseit közöny és értetlenség kísérte.

Barta Lajos megalapította az Írók Kiadóvállalatát. A dinamikus kezdetnek, melynek során nyomban négy könyvvel rukkoltak elő, sajnos nem lett folytatása, de a konzervatív nemzeti érdekek mentén még létrejött Pozsonyban a Toldy Kör és Komáromban a Jókai Egyesület. Simándy a be nem teljesedett szándékok ellenére mégis látott előremutató mozgást az irodalmi élet területén, s azt tíz évre visszamenőleg így foglalta össze: „A szlovenszkói magyar könyvhét (dec. 8-tól 15-ig), amit a tízéves évforduló alkalmából rendeztetett a társadalmi egyesületek kongresszusa, abból a szempontból feltétlenül jó munkát végzett, hogy megteremtette a szlovenszkói magyar irodalom tízéves termelésének teljes bibliográfiáját.”⁴⁷

A könyvhét előkészítő munkálatait Sziklay Ferenc és Darkó István vállalta magára. Kettős cél vezette tevékenységüket. Egyrészt a szerzőket hozzá szeretnék volna segíteni, hogy könyveik eladásával egy kis

bevételre tegyenek szert, másrészt arra törekedtek, hogy az olvasókörzség figyelmét a szlovenszkói irodalomra s annak problémáira irányítsák. Mint azt a *Prágai Magyar Hírlap* 1936. június 4-i száma hírül adta, Magyarországon is sor került a könyvheti bemutatkozásra. A szlovenszkói szerzők sikeresen szerepeltek Budapesten, és ezen a bemutatkozáson már ott találjuk Sáfáry Lászlót is.

Simándy összefoglaló sorai bizonyos tekintetben mégis lemondóak voltak. Fábrý szerepét, súlyát egyáltalán nem tudta felmérni. Talán még nem is láthatta, hiszen sem az események, sem az érintettek nem rendelkeztek az időbeliség távlatával. Ellenben idegesítőnek és hátráltatónak minősítette a dilettánsok gyors előretörését és az írók egymás közötti civakodását, mely ismételten a dilettantizmust segítette: „Tíz év vergő-

A *Prágai Magyar Hírlap* tudósítása az 1936-os budapesti könyvhétről

⁴⁷ Simándy, *Ua.*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00481/14830.htm>

dése, próbája és távlata végre, legalábbis az írók körén belül, tisztázta és eldöntötte a dilettantizmus kérdését: háttérbe szorította az értéktelenséget és íróvá ütött egy tucatnyi embert. De a közönség felé a helyzet lényegesen ma sem változott, aminek legfőbb oka, hogy a szlovenszkói magyar kultúrának máig sincs semmiféle szépirodalmi és kritikai fóruma, sem pedig szervezettsége s így lelkes közönsége továbbra is csak a dilettáns irodalomnak van, egyéb könyveket inkább csak nemzeti oktrojjal, vagy gyűjtőív-rendszerrel lehet széthelyezni Szlovenszkon. Az írónak a személyes ismeretsége és hatása határain túlra nem terjed az irodalmi sikere.”⁴⁸

A következőket figyelem az anyaország részéről azonban mindenképpen serkentőleg hatott a szerzőkre. A kínálgató lehetőségek megvalósuló alkalmakká lettek.

A SARLÓ MOZGALOM SZEREPE, HATÁSA KÁRPÁITALJA ÉS SÁFÁRY LÁSZLÓ SZELLEMI ÉLETÉRE

Az ezt követő megtorpanásból lépett elénk 1928-ban mintegy főnixmadárként a Szent György-kör, a főiskolásokból szerveződött cserkészszövetség. Balogh Edgár vezetésével létrehozták a Sarló fórumát és a *Mi Lapunk* cserkészújságot. Tekintetüket a politikai állapotokról a gazdaságira vetették, nem véletlenül. A parasztság gazdálkodóiból robotos földmunkássá változott, s az iparban dolgozók helyzete sem volt sokkal jobb. Tájékozottságuk, művelődési lehetőségük siralmasnak volt mondható. A szociális állapotok újabb politikai irányt szabtak a Sarló képviselőinek: a polgári szemléletet marxista elkötelezettség váltotta fel. Szalatnai Rezső erről így vélekedett: „A Sarló öncsinálta forradalmi privilégiumával groteszkül hatott a szlovenszkói környezetben. Tagjaiban ijesztően lepadva harcot indított nem annyira a polgári szellemiség ellen, mint a baloldali frázis-politika ellen, sajnos olyan eredménnyel, hogy ő maga produkálta a harc végén a baloldali frázist (...)”⁴⁹

Nem szükséges egyetértünk Szalatnai Rezsővel, annál is inkább, mert a történelem nem igazolta pesszimizmusát. Az elszigetelődött, sorsukra hagyott vidékek bár annak idején bizalmatlanul fogadták a kérdezősködő, mindent lefényképező, lerajzoló, jegyzetelő fiatalokat, az a tény, hogy ismeretlen emberek sorsuk felől érdeklődtek, évtizedekig emlékezetükbe vésődött. Az 1977 őszén diákjaival Nagydobronyban tartózkodó Váradi-Sternberg János történész, az Ungvári Állami Egyetem egykori tanára gyorsan megtalálta a régi szálakat a hatezer lakosú településen. Kiderítette, kinek a házában, szénapadlásán szálltak meg

⁴⁸ Simándy, *Ua.*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00481/14827.htm>

⁴⁹ Szalatnai, *I.m.*, 104.o.

egykor az ifjú falukutatók. A dobronyaiak bár nem jutottak hozzá Balogh Edgár nagy port kavart tanulmányához, évtizedek múltán is hűen fel tudták idézni az akkori eseményeket, embereket: „Az azóta elhunyt Hidi Ferenc jól emlékezett a sarlós fiatalokra. Bertók Jánost és Balogh Edgárt meg is nevezi. Az utóbbi irodalmi tevékenységét figyelemmel kísérte, de a riportot nem olvasta”⁵⁰ – jegyzi meg könyvében Váradi-Sternberg.

A mozgalom viszont zátonyra futott, s a lelkes hívek bizalma is megrendült. Ezt a meghökkent csendet fordította a maga hasznára az a radikális polgári társaság, amely korábban elzárkózott az irodalom támogatásától. Napilapokat, szaklapokat, folyóiratokat szerzett meg és indított el, zászlaján Mécs Lászlóval. „Az öntudatos új katolicizmus tábora és irodalma ez”⁵¹ – állapította meg Szalatnai.

A Szvatkó Pál összegezte évek alatt azonban sokkal árnyaltabb munka és élet folyt, s bár a bíráló értékelés tagadhatatlanul helyénvaló és hasznos lehetett, minden megbicsaklott kezdeményezés, minden félbemaradt próbálkozás fontos építőköve lett a folyamatosságnak. A sarlósok mozgalma például hatalmas felismerésekhez vezetett, egyben össze is kapcsolta a felvidék alkotóit.

1930-ban Balogh Edgár Ruszinszkóra vitte falujáró csapatát. A korábbi felmérésekhez képest az itt tapasztaltak minden addig látott bajt, nyomort felülmúltak. A nyári falukutatáson Sáfáry László is részt vett. Az akkor Pozsonyban élő Balogh Edgárral, a dunaszerdahelyi képzőművészeti főiskolán tanuló Lőrincz Gyulával és az Eötvös-kollégista, görög-latin szakos Bertók Jánossal, ki egyébként a munkácsi református püspök fia volt, együtt járták be 1930 nyarán Kárpátalja legszegényebb vidékeit. Gyalog indultak útnak, mint a mesében, pogácsával, szalonnával, kenyérrel feltarisznyázva, hogy a beregi falvakban népegészségügyi, közgazdasági és néprajzi gyűjtést végezzenek.⁵² Első napjukat Izsnyétén töltötték. Balogh Edgár már 1927-ben is bejárta „Ung, Bereg és Ugocsa magyar falvait néhány lelkes regös diákkal”⁵³, most mégis megjegyzi: „Mennyire másként látok azóta mindent! (...) Az első kárpátaljai vándor nap átalakított minket. A táj szépségein és a paraszti egzotikumon túl bepillantottunk Szegényország igazi, szomorú életébe.”⁵⁴

⁵⁰ Váradi-Sternberg János: *Szembesítés*. In. V.-S.J.: *Századok öröksége*, 362. old.

⁵¹ Szalatnai, *uo.*, 104. o.

⁵² Balogh Edgár: *Tíz nap Szegényországban*. Gondolkodó Magyarok sorozat, 64. o.

⁵³ Dupka György, Horváth Sándor: *Múltunk s jelenünk*, 7. o.

⁵⁴ *Uo.*

Görömbei András, aki nagy szeretettel foglalkozott Sáfáry László életművével és személyével egyaránt, így összegezte megfigyelését a költő szociális érzékenységre vonatkozóan: „Az alig húszéves költő eddig is testközelben élt Verhovina többszörösen kiszolgáltatott lakóival, de ez a „*Tíz nap Szegényországban*” egyértelműen és végérvényesen szociális érdeklődésű költővé tette.”⁵⁵ Kortársai emlékezetében is lelkes kép maradt meg Sáfáry falukutató tevékenységéről. „A Sarló mozgalom egyik legszorgalmasabb ifjú gyűjtője és munkása lett”⁵⁶ – olvassuk Takáts Gyula, az egykori barát és kolléga visszaemlékezésében.

A közös tanulmányutak hozzásegítették a szerzőket ahhoz, hogy másként lássák saját szülőföldjüket. Sáfáry szociális megrendülését nem csak az okozta, amit a falujárás során megtapasztalt Kárpátaljából, hiszen számára nem jelentett újdonságot a vidék, nyaranta apjával kint dolgozott az erdőben. Ám Balogh Edgár jelenlétében más dimenziót kaptak a már ismert helyszínek és szociális állapotok. Megrendülését a társak megrendülése felfokozta, s amiben korábban ő maga csak a lírait, a költőien szépet látta és értelmezte, abban most megértette a mögöttes drámát. Hogy *Szegényországnak* bélyegezték szülőföldjét, ahol a magyar és a ruszin lakosság egyaránt valami ősi kiszolgáltatottság belélegzésével tartja fenn magát, azt a falukutatók jelenlétében felerősödött önérzettel vette tudomásul. Költészetének elmélyülésében ezek a felismerések főszerepet játszottak a későbbiekben.

A sarlósok tevékenysége tehát nem volt teljesen haszontalan és hiábaválgó. Születtek rangos irodalmi alkotások is. Morvay Gyula költészete vagy Sellyey József prózája maradandó értéket képvisel, noha az összmagyar kultúrát tekintve mindketten az elfeledett szerzők végtelen listájára kerültek. A Balogh Edgár irányítása alatt történt falukutatás, a szociográfiai felmérések azonban az irodalmi értékeknél is súlyosabbat teremtettek. Sokan kísérték el Balogh Edgárt erre a tanulmányútra. Köztük volt Bertók János, a munkácsi református püspök fia és a festő Lőrincz Gyula is. Ők négyen a tiszaháti falvakat is együtt járták be. Sáfáry László 1930. XI. 14-15-i keltezéssel később Budapesten vetette papírra tanulmányát *Tiszaháti falvak* címmel. A nyári kirándulásokról pontos leírást készített. Beszámolójából megtudjuk, hogy az Ipolyságot, Garamvölgyét, Gömört, Bodroghözt és a Tiszahátat látogatták végig. Saját útjáról a négytagú csoporton belül ezt

⁵⁵ Görömbei András: *A Verhovina költője (Sáfáry László 1910-1943)*. Irodalmi Szemle, 1968, 845. o.

⁵⁶ Takáts Gyula: *Sáfáry László*. Kortárs, 1965. július, 1151. o.

írja: „10 napig jártuk Ung, Bereg és Ugocsa magyar földjeit, melyeknek gulyákkal, ménesekkel színes múlt századi romantikájában első pillanatra csak a gémeskút árnyékában ágaskodó cseh nyelvű tiltótábla jelzi a megváltozott időket.”⁵⁷ A 10 nap alatt 15 faluban végzett a csoport tanulmányokat, melyekről átlag napi 25 oldal terjedelmű naplót vezetett Sáfáry.

A vándorlásról Vass László számolt be a *Mi Lapunkban*, illetőleg Balogh Edgár a *Prágai Magyar Hírlapban* **10 nap Szegényországban** címmel. „Szegényország! Sajnos, igen találó elnevezés, s minthogy ez a Szegényország a mi hazánk, igen indokolt, hogy néhány jellegzetesebb

SÁFÁRY

„Kedves Laci,
hisz nem annyira multkor levelünkbe,
hisz nem sokára Néléd, hogy a négyezer
bevételek a csallókői csoportba kerül-
tek, hanem, hogy megismerkedj a pro-
prietárokkal, is néha a helyi hivatalok
ismeretét legyessék. Ha akad valaki
munkát, aki meg akarja fedezni
a két Párizs, és így jövedelme is megnövekszik,
hisz nemcsak a két Párizs, hanem a Prágai

„Kedves Laci,
hisz nem sokára Néléd, hogy a négyezer
bevételek a csallókői csoportba kerül-
tek, hanem, hogy megismerkedj a pro-
prietárokkal, is néha a helyi hivatalok
ismeretét legyessék. Ha akad valaki
munkát, aki meg akarja fedezni
a két Párizs, és így jövedelme is megnövekszik,
hisz nemcsak a két Párizs, hanem a Prágai

Öccs

Laci

Balogh Edgár levele Sáfáry Lászlóhoz

⁵⁷ Sáfáry László: *Tiszaháti falvak*. Kézirat. PIM, Sáfáry László hagyatéka.

falu viszonyainak a leírásával mi is megpróbáljunk valami képet alkotni róla”⁵⁸ – olvashatjuk Sáfáry feljegyzésében. Részletes beszámolója kiterjed az útvonalra is: Izснытén, Barkaszón, Szernyén, Nagydobronyban, Bányun, Rafajnaújfalun, Csetfalván, Nevetlenfaluban, Szőlősgyulán fordul meg a kis csapat. Útjukat Munkácsról indítják, konkrétan Sáfáry Lászlóék otthonából. Ez a körülmény sok mindenre enged következtetni. A fiatal költő erős baráti szálait említeném elsőként, melyek többek között Bertók Jánoshoz és Lőrincz Gyulához kötötték, de a család nyitottsága is ide tartozott, s ez mind szellemi, mind kommunikációs értelemben helytálló. Balogh Edgár is Sáfáry Lászlótól várta a szervezés helybeni megoldását. Mint tudjuk, ő erre nem nagyon tudott vállalkozni elfoglaltságai miatt, mint ahogy a csallókői falujárása is megghiúsult a szükséges anyagi fedezet hiányában. Balogh Edgár levélben fordult Sáfáry Lászlóhoz, melyben vázolta elképzeléseit a falukutatás Sáfáryval közös útvonaláról. A hiányos dokumentum nem tartalmaz dátumot, de a szövegből és a későbbi eseményekből ez nagyjából kikövetkeztethető. Alkalmasint 1930 tavaszán, illetve nyarának elején keltezhetette szerzője. Ami bennünket érintően figyelemre méltó, az nem más, mint Sáfáry László kirajzolódó szerepe a mozgalomban és annak részfeladataiban.

Görömbei tanulmánya sem nélkülözi a felindultság hangját, amikor a kárpátaljai falukutató útról számol be, illetve idézi a résztvevők leírásait. Balogh Edgár és a két év múlva szintén erre járó Fábry Zoltán hiteles szavait is beemeli tanulmányába a megrendítő felismerések illusztrálásául. Különösen Fábry Zoltán őszinte megdöbbenése rázza meg, aki úgy indult erre a falukutató útra, mint aki már semmi újat nem tapasztalhat az emberi nyomorúság és kiszolgáltatottság dolgában, hiszen őt a háború már mindenre felvértezte. És azt kell látnia, hogy „a kisember belepusztul a testvéri felszabadításba”. Miközben „Csehszlovákia Európa jólétszigete”, „ennek a jólétszigetnek ma kínos szenzációja van: K á r p á t i j a.”⁵⁹

A kínai, hindu kulikhoz hasonlítja Fábry a ruszinszkoí nyomort, csak hogy az itt élő lakosságnak megmaradt a méltósága. A látottak leginkább azért döbbenek meg, mert ez a fajta szegénység nem jellemezte az európai embert és Magyarországot sem. A határok átrajzolása előtt ez a lakosság sem élt ekkora szegénységben. Bár nem dúskáltak a ja-

⁵⁸ Sáfáry László: *Tiszaháti falvak*.

⁵⁹ Fábry Zoltán: Az éhség legendája. Erdélyi Magyar Adatbank, p.188. , In: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf2021.pdf uo.

vakban, de nyaranta elszegődtek az Alföldre aratni, s nekik is megvolt belőle a gabonájuk. Trianont követően gazdasági kelepcébe kerültek. Csehszlovákia fölös teherként kezelte őket. Fábry nem csak látta, értette is ezt a szegénységet. Szociográfiájában ilyen mondatokra ragadtatta magát: „Ma páriasorsot látni nem kell elmenni Indiába, az éhségterület itt van közvetlen szomszédunkban: a Kárpátalján... Azon a földön, mely sógazdagságával évszázadokra el tudná látni Közép-Európát, a hegyi viskókban nincs egy csipetnyi só, az őserdők földjén nincs egy darabka fa tüzelésre, a völgyek termékeny síkjától néhány órányira nincs a lakosságnak fél zsák burgonyája.”⁶⁰

Két „tiszteletre méltó külföldivel”, Ludwig Renn-nel és Gerald Hamiltonnal, a Nemzetközi Munkássegély delegációjának tagjaival indult körútra. Amit látott, annyira elkeserítőnek találta, hogy felülírták háborús emlékeit. A csehszlovák belügyminiszter azonban mindent elkövetett, hogy a szociográfiai beszámoló hitelességét kétségbe vonja. A fizetett sajtó bérencei rágalomnak, „tendenciózus, hamis” híreknek titulálták a beszámoló állításait, véleményük szerint Ludwig Renn és Gerald Hamilton „felültek az ungvári kommunistáknak – s ahogy Fábry nem kis gúnynyal hozzáteszi –, akik már előre betanították az embereket, hogy hogyan szimulálják az éhséget, hová dugják el a kalácsot és a húsosfazékból a tyúkot a külföldiek megtévesztésére, aztán rongyokba és tüdővészbe meg lueszbe és degeneráltságba maszkírozták a ruszinszkoí Kánaánt.”⁶¹

A terület fővárosáról, Ungvárról sem mondhatott semmi biztatót, hiszen az egyre csinosodó polgári városrész mögött, az Ung partján, egész utcányi soron disznóólban laktak a munkanélküli emberek. Nyomor, piszok, betegség, nyirok, nedvesség a földbe beásott ólakban. Mindez a háború legelviselhetetlenebb emlékeit idézte fel a látogatókban.

Érdemes megismerkednünk Munkács bemutatásával is: „M u n k á c s. Szintén város. Csak éppen 47 tanteremre volna szüksége, hogy a gyerekek az iskolákban reggeltől estig ne szellőzetlen helyiségekben váltsák fel egymást. Hogy azonban panaszra mégse legyen ok, a cseh hivatalnokok gyerekei részére építettek két mintaiskolát. Kolonizációs kultúrpolitika.”⁶² Mindezt az éppen elhunyt Schönborn birtoki politikájával hozta összefüggésbe, illetve az ezt követő fordulattal: a demokratikus földre-

⁶⁰ Fábry, *Uo.*

⁶¹ Fábry Zoltán, p. 186. o.

⁶² *Uo.*, 196. o.

formot követően a birtokot a svájci banktőke (Latorica rt.) felvásárolta, s a szerződés 1967-ig biztosította volna a vidék meglévő állapotát.

A sarlósok egykori tapasztalatai évtizedekig visszhangoztak, s megihlették a 80-as években Dupka Györgyöt és Horváth Sándort is, akik *Múltunk s jelenünk* címmel, *Balogh Edgár nyomában Kárpánton túl*on alcímmel adták ki saját vándorlásaik útikönyvét. Tapasztalataikat azon az útvonalon haladva gyűjtötték össze, amit annak idején a sarlósok is bejártak. Balogh Edgár levélben reagált a könyvre, melyet a kiadó a kötet utószavaként közölt. Az összehasonlító tanulmányra többek között így válaszolt: „Számomra megtisztelő, de elsősorban a Ti szép munkátok elismerése az a terv, hogy könyvalakban is kiadjátok a Tiszahát múltjának és jelenének fél évszázados történelmi összehasonlítását. Egy nép, egy nemzedék fejlődése akkor harmonikus, ha emlékei és tervei között reálisan azonosítani tudja jelenét, vagyis nemcsak ösztönösen, hanem folytonosságának és változásainak, megmaradásának és haladásának tudatában él.”⁶³

A téma, a begyűjtött tapasztalat a vidék szülőiteiből érzelmi, indulati és intellektuális inspirációkat váltott ki más műfajban is. A „páriasors”, Fábry drámai szóhasználata és hasonlata évtizedekkel később majd S. Benedek András ugyancsak munkácsi születésű költő *Barbárok* című versében fogalmazódott tovább, bővült újabb asszociációkkal, hasonlatokkal.

Balogh Edgár kolozsvári levele Dupka Györgyhöz és Horváth Sándorhoz 1984. december 15-i keltezéssel íródott, három évvel a könyv megjelenése előtt. Évtizedek távlatát bizonyítja, mennyire bevésozott egy sorsára hagyott kicsiny régió önérzetébe, öntudatába, történelmi identitásába a reá szegezett figyelem értéke. 1989-ben ismét felfedező útra indult egy magyar kulturális küldöttség Kárpátaljára Végh Antal és Gyurkovits Tibor vezetésével. A *Hitel*ben közölt publikációs anyag azonban a helybéliek teljes csüggedését okozta. A magyar delegáció tagjaiból hiányzott az empátia, a rokoni érzület, az igazi érdeklődés. Goromba tévedésekkel és elírásokkal jegyezték be nevüket a helybéliek krónikájába.

„Nem éréktelen szólnunk minderről, hiszen Sáfáry László a Verhovina, a kárpátaljai hegyek embereinek költője.”⁶⁴

⁶³ *Utószó*, Balogh Edgár levele Dupka Györgyhöz és Horváth Sándorhoz. In: Dupka György, Horváth Sándor: *Múltunk s jelenünk. Balogh Edgár nyomában Kárpánton túl*on. Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1987, 71. o.

⁶⁴ Görömbei András: *I.m.*, 845-846.

SZERZŐK ÉS FÓRUMOK KÁRPÁTALJÁN A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Kárpátalja gazdasági és történelmi-politikai hátterét nem mellőzhetjük, ha kulturális életéről akarunk nyilatkozni. Helyzete, az eddigiekből is kitűnik, speciális volt, s éppen a sarlósok falujárása bizonyítja, hogy a Trianont megelőző években is az lehetett. Nem valószínű ugyanis, hogy ez a súlyosan hátrányos helyzetű terület 10 év alatt zuhant volna ilyen mélyre, bár ami a magyar városok század eleji állapotát illeti (itt Ungvárra, Munkácsra, Beregszászra s még néhány nagyközségre gondolok), egyéb források állításai szerint a kornak megfelelő (hazai) viszonyokkal rendelkeztek. A leszakadást az anyaországról azonban sokáig nem tudták valós és végleges helyzetként megélni, passzív várakozással lesték a csodát. Vannak korai hangjai az irodalomnak ebből az időből is. Ilyen Rácz Pál, aki elsőként jelentkezett írásaival, s bőven ontotta elbeszéléseit, regényeit. Mint a *Kárpáti Híradó* című ellenzéki lap szerkesztője Ungváron, egyre inkább szélsőjobboldali befolyás alá került, akárcsak a Gyöngyösi Társaság, mely Horthy Magyarországnak szellemét akarta meghonosítani a megváltozott körülmények között is. Erre az időre tehető Nátolyáné Jaczkó Olga irodalmi szereplése, aki elsőként jelenítette meg írásaiban a ruszin falut. „Görögkatolikus pap felesége, megtestesítője a monarchiabeli magyar kultúra és a pravoszláv beütésű világszemlélet keveredésének”⁶⁵ – olvashatjuk Kovács Vilmos Benedek Andrással közösen írt tanulmányában. Jelen szerzők a kor divatjával méltán feledésbe merülő színfoltként emlékeznek az írónőre, kinek hamis romantikáját csak témavilágának szokatlansága tette érdekessé a 20-as, 30-as években.

⁶⁵ Kovács Vilmos–Benedek András: *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában*, I. Tiszatáj, 1970. október, 964. o.

Nagyobb sikerrel indult a költészetben Simon Menyhért, kinek 1922-től sorra jelentek meg verseskötetei, 1937-ig összesen hat. Hangvételeben már megtaláljuk az avantgárd jegyeit, de mondanivalóját nem mindig tudja az igazi líra magaslatára emelni. Írásai inkább szolgálnak a kor dokumentumául, s ilyen szempontból érdekesek.

Markánsabb és hatékonyabb, műveit tekintve időtállóbb szerző Tamás (Tvaroska) Mihály, ki beregszászi születésű, s számos novellájában és regényében valós szociális problémákat nevez meg. Kortársaival szemben előnye és erénye, hogy a lokális problémák felmutatásán túllép, meglátja a túlélés reális és előre vivő lehetőségeit. Minden energiájával ellenáll a provincializmus messianisztikus, édes-bús, ugyanakkor passzív hozzáállásának, s a teljes, hibátlan érték és irodalom megteremtését látja az egyetlen útnak kisebbségi helyzetben is. Óvakodik azoktól a mentségektől, amelyek mögé a történelmi hátrány következtében el lehet rejtőzni. Célkitűzéseit, a szellemiséget, amelyet felvállal, így fogalmazza meg: „A mi ideálunk: dúsan termő magyar irodalmi élet Szlovénia szívében, melynek eredményei, ha magukon hordják is az együtt élő népek egymásra hatásának (...) szellemi nyomait, mégis osztatlan részei a velünk kiteljesedő magyar irodalomnak.”⁶⁶

Kárpátalja tehát a szemléltetett anyag tükrében egyszerre élt gazdasági és szellemi szegénységben, s ennek oka nem csak a lakosság kicsiny létszámában keresendő. A leszakadt és többször is idegen kezekbe került vidék teljesen elvesztette tájékozódását világnézeti és önmeghatározási szempontból. A „győztesek” közt találjuk Sáfáry Lászlót is, kinek a két világháború között jelent meg két verseskötete, s ezt követő írásainak nagy része a történelem zűrzavarában elkallódott. Sáfáryval kapcsolatban azt is meg kell jegyeznünk, hogy őt szerencsésen kiemelte a kisebbségi látásmód útvesztőiből tíz éves budapesti tartózkodása, amit elhúzódnak a bölcsészhallgató-státuszának köszönhetett. Igen találó szavakkal jellemezte ezt az állapotot Kovács Vilmos és Benedek András közös tanulmánya: „A pesti diákevek, a falujáró Sarló-mozgalom (1928-32), kommunista meggyőződése és rendkívüli tehetsége munkálják ki benne az új szintézist, amelyet Győry Dezső átköltött szavai fejeznek ki legpontosabban: Európát érzem. De Kárpátjáért fájok.”⁶⁷

⁶⁶ Tamás Mihály idézett szövegét Kovács-Benedek: *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában* c. tanulmányában találhatom, *I. m.*, 965. o.

⁶⁷ Kovács Vilmos–Benedek András, *Uo.*, 965. o.

A kor irodalmi életét és tevékenységét mások is befolyásolták ebben a periódusban. Szólnunk kell például a beregszászi Ilku Pálról, ki ugyancsak tagja volt a Sarló-mozgalomnak, s publicisztikai írásokat, színműveket és ifjúsági regényt írt. Ugyancsak beregszászi Bellyei (Zapf) László, aki a publicisztika mellett drámaírással is kísérletezett. A Kárpátaljai Magyar Színtársulat elő is adta darabjait. Kovács Vilmos–Benedek András említett tanulmányából értesülhetünk arról, hogy jeles irodalomtörténeti munkája, melynek címe: *A magyar tudományos és szépirodalom fejlődése Szlovénia szívében 1918 óta napjainkig* sohasem jelent meg nyomtatásban, „a jobboldali negativista ellenzék ugyanis felháborodva utasította vissza demokratikus állásfoglalása és illúzióromboló értékelése miatt.”⁶⁸

Munkácsnak is megvolt a maga szellemi bázisa. Itt született Herpay Ferenc, akinek egyetlen könyve jelent meg, de azzal egyenrangút alkotott a magyar kortárs irodalommal. Nagy műveltségéből fakadhat, hogy írásainak nincs kisebbségi színezete, a teljes irodalmi áramlatba olvad be. Ugyancsak Munkácshoz kapcsolhatjuk Sas Andor nevét, aki bár Pozsonyban született, de életének egy részét Munkácsra töltötte középiskolai tanárként, s mint tudós férfi több tanulmányában foglalkozott Munkács és Kárpátalja történelmi múltjával. Műveit – *Szabadalmas Munkács város levéltára 1376-1850, Történelmi és irodalmi tanulmányok, Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán* stb. – az Új Magyar Irodalmi Lexikon (1994) is számon tartja.

A Kovács–Benedek tanulmány említést tesz még a dilettánsok között Ják Sándorról, Vaskó Istvánról, Sütő Kálmánról⁶⁹, amihez szívesen hozzáfűzöm, hogy ez a megállapítás nem általánosítható, főleg Sütő Kálmán beregszói parasztköltő esetében nem. Nagy Zoltán Mihály 1992-ben rendezte kötetbe az elaggott költő összes műveit, s az utószóban összefoglaltak elmondják, akárcsak a kötet hátlapján személyesen nyilatkozó szerző, hogy jelen kötet, melynek *Holdarcba nézve* lett a címe, azzal a szándékkal indul az olvasó felé, hogy a történelmi korok politikumát kiküszöbölve, az aktuális cenzúra által átfogalmazott szövegrészeket visszaállítva, a verseket a maguk eredetiségében mutassa be végére.⁷⁰

⁶⁸ Kovács-Benedek: *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában*, I. uo., 966. o.

⁶⁹ *Uo.* (966.)

⁷⁰ Nagy Zoltán Mihály: *Sütő Kálmán életútja*. In: Sütő Kálmán: *Holdarcba nézve*. Galéria Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992, 144-146. o.

Meg kell még neveznem ebből a korszakból a tragikus sorsú, koncentrációs táborban mártírhálált halt Prerau Margitot, aki Királyhelmecen született, költő és újságíró volt. Őt nem jegyzi az irodalmi lexikon.

Értékes információkat rejt S. Benedek András *Készülődés* c. tanulmánykötete Kárpátalja korabeli lap- és könyvkiadásáról. 1918 után egyetlen magyar nyelvű megyei lap maradt életben, az ungvári *Határszéli Újság*, ám a két világháború közti időben annál több fórum keletkezett. 35 új nyomda alapításáról szerzünk tudomást, melyek ugyan műszakilag elavultak, de működésüket fenn tudták tartani a hirdetések által. Elavultságukat mutatja, hogy csak Ungváron, Munkácson és Beregszászban voltak szedőgépek, a többi település nyomdáiban kézi szedés folyt. S. Benedek teljes leltárt közölt a korabeli lap- és könyvkiadásról: „A görög katolikus egyház és a szláv könyv- és lapkiadás bázisa az Unió Rt., valamint a Szent Bazil Rend nyomdája. Zsidó (jiddis) nyomda volt Gellis Mózes ungvári sajtója. (...) Földesi Gyula (...) egyaránt készített magyar, ruszin és ószláv (egyházi) nyomtatványokat. A Viktória nyomdában készült a *Kárpáti Magyar Hírlap* és a *Zsidó Néplap*, az Unió Rt.-nél a *Göröghatolikus Szemle* és a *Magyar Gazda*.”⁷¹

A felsorolást követő statisztikai mérleg 59 lap létezéséről számolt be az 1927-es esztendőben. Ezek nemzetiségbeli – nyelvi megoszlása meglehetősen eltérő és színes. Ma már kuriózumnak számítanak a ruszin-magyar, magyar-orosz, cseh-ruszin vagy a cseh-orosz-magyar nyelven kiadott sajtótermékek. Ugyanakkor nagy választékot találunk a magyar (22), a ruszin (10), a héber (5) de még a cseh (4) kiadványokból is, miközben ukrán nyelven csak 2 lapot tart számon a történelem. A statisztikai mérleg különlegességét láthatóan a két- és többnyelvű lapok adják. De bárhol is közelítjük a kérdést, a nyomdák és kiadványok száma irreálisan magas a terület arányaihoz képest. Ennek okát a nemzetiségek sokféleségében és a politikai megosztottságban kereshetjük. Bizonyos értelemben inspirálóan hatott a közösségekre a nyelvi és szociálpolitikai megosztottság, egyfajta önfelmutatásra készítette az itt lakókat.

A magyar nyelvű sajtó azonban tovább gyarapodott, s kialakult a rangsor is köztük. Az ungvári *Kárpáti Magyar Hírlap* lett a magyarság legjelentősebb fóruma, ezt követte a munkácsi *Óslakó* és a *Kárpáti Híradó*, majd a beregszászi *Beregi Újság*. Utóbbi 1926-tól 1938-ig *Kárpáti*

⁷¹ S. Benedek András: *Készülődés. (A kárpátaljai magyar írás)*. Irodalomtörténeti esszé. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2007, 21. o.

Magyar Gazda címen működött. A politikailag elkötelezett lapok közé tartozott az *Ungvári Munkás* (1919) és a *Munkás Újság* (1920), állami finanszírozás tartotta életben a *Keleti Újságot* és az *Új Közlönyt*. A munkácsi *Élet* című lapot többször átnevezték betiltás miatt, így lett belőle *Az Élet*, *Magyar Élet*, melyben Voith György a 30-as években, mint egyetlen bátor szerkesztő, ki merte adni Fábry Zoltán írásait.⁷²

Az Eperjesen tanítói oklevelet szerzett, a Tanácsköztársaság idején Budapesten több komoly tisztséget is betöltő Czabán Samu bebörtönlését követően 1921-ben Csehszlovákiába emigrált, és Beregszászon telepedett le. Neki köszönhető a vidék antifasiszta pedagógiai lapja, az *Új Korszak*, melyet Samu bácsi álnéven szerkesztett, valamint a *Jó Barátom* gyermeklap. Czabán Samu ezen kívül tankönyveket és gyermekszindarabokat is írt.

A két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalom legjelentősebb folyóirata, a *Magyar Írás* is Kárpátalján, Munkácson indult 1932-ben Darkó István szerkesztésében, Simon Menyhért kiadásában, Welber bérelt nyomdájában, ahol Sáfáry László első kötete is megjelent. A lap később Tornaljára, majd Kassára került.

A felsorolás élénk szellemi mozgásra enged következní az adott történelmi periódusban. Hogy mennyire eleven és nyüzsgő az a szellemi élet, ami ezekben a rövid évtizedekben zajlott, az igazán később nyilatkozik meg, amikor a Szovjetunió bevonul a területre, és felszabadítja Kárpátalját a fasiszmus alól, egyben be is kebelezi a vidéket. Az ezt követő évtizedek olyan politikai és kulturális presszióban telnek, melyben sokáig nem tud felegyenesedni a magyar szellem, önálló kulturális tevékenységre csak „álnéven” vállalkozhat, s csak az általánosan kötelező ideológiai köntösbe bújva tud magáról kódolt üzeneteket küldeni. Sajnálatos tény a vidék számára, hogy ezeket az üzeneteket, évtizedekig úgy tűnt, senki sem olvassa, és senki sem akarja megfejteni. Még sajnálatosabbak azok az idők, amikor elérkezett a megfejtés ideje, de az anyaország nem akarta ezeket a kódokat érteni, az itt élőket pedig bűnös megalkuvóként kezelte, akik behódoltak az őket meghódítóknak, irodalmukat, kultúrájukat rászabták az őket uraló hatalom elvárásaira. Rossz szájjal sem lehet ma már elhítni senkivel azt, amit szegény Sütő Kálmán annak idején megpróbált: a cenzúra kérdés nélkül beleírt a kéziratokba, bizonyos kötelező ideológiai töltettel rendelkező szövegmenyiség nélkül

⁷² *Uo.*, 22. o.

a szerző többi írását sem közölte. A másik szomorú tény Kárpátaljára nézve, hogy rövidke kulturális múltját, melyet javarészt Csehszlovákia alattvalójaként gyűjtött, sem vállalhatta hivatalosan a szovjet időkben. A semmiből kellett jönnie, hagyományok és hovatarozás nélkül. Sáfáry neve a hivatalos fórumokon csak a 70-es, 80-as években kerül forgalomba, s akkor sincs rajta a kárpátaljai szerzők irodalomtörténeti listáján. Mint jeleztem, a Szovjetunió álláspontja mindvégig az maradt, hogy ezen a vidéken nem létezett irodalom és kultúra a 2. világháború előtti években. Kovács Vilmos és S. Benedek András sokat tett azért, hogy erről a múltról fellebbentse a fátylat. Hozzá kell tennem, ez részükről nem csak irodalomtörténet-írást, hanem a retorziók elviselését is jelentette.

MUNKÁCS A 20. SZÁZAD ELEJÉN

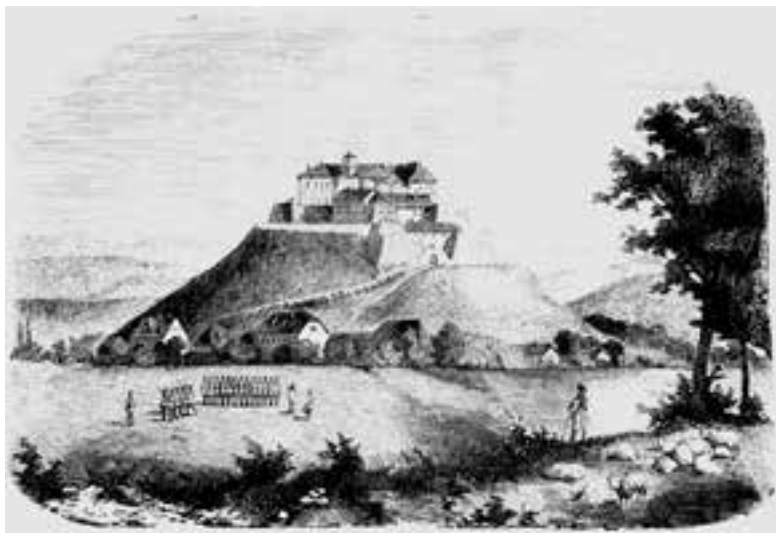
Munkács látképe középpontban a várral

Sáfáry László szülővárosa peremvidék jellege ellenére századokon át helyszíniül szolgált nagyszabású történelmi eseményeknek és különleges történelmi személyiségek életterének. A Latorca folyó partján fekvő város területét már az őskorban is lakták, a Kr.u. 3-4. századból kelták nyomaira bukkantak. Első írásos említése 1138-ban történik, ekkor Muncas néven jegyzik. Anonymus is említést tesz róla, állítása szerint a Vereckei-hágón betóduló magyarok ide érkeztek, itt pihentek meg.

A 20. század során meglehetősen változatos etnikai – és ezáltal kulturális kép is – fogad bennünket. Meglehet, ez még összefügg azzal az eseménnyel, hogy IV. Béla, mivel a tatárok 1241-ben elpusztították a várost, idegen telepéseket hozatott be.⁷³ A 16. századra a lakosság összetétele már túlnyomóan magyar. A Rákóczi család 1588-ban jut hozzá az uradalomhoz és a várhoz is, mely többször kerül különböző nemesek tulajdonába, s 1633-ban ismét a Rákócziaké lesz. Zrínyi Ilona hősiek várvédelme és drámai története, valamint fia, II. Rákóczi Ferenc fejedelem

⁷³ *Magyar Nagylexikon*. Magyar Nagylexikon Kiadó, Bp., 2001, 13. kötet, 362. o.

szerepe a szabadságharcban mind a várat, mind Munkács városát a magyar történelem szomorú nevezetességévé teszi. Lehangelő fejezete a vár történetének, hogy 1782 és 1848 között, majd 1855-től 1897-ig börtönként működött.⁷⁴ Papp Bélánál olvashatjuk: „A szatmári béke után a munkácsi vár, »a szabadság hőseinek tanyája« börtön, fogház lett. (...) Itt raboskodott Kazinczy Ferenc, ide tett látogatást 1847 nyarán Petőfi Sándor.”⁷⁵

A munkácsi vár, ahogyan azt még Petőfi Sándor láthatta

Petőfi verset is írt a városról, valamint beszámolt barátjának Szatmáron, július 17-én kelt levelében tapasztalatairól és benyomásairól. Elsőnek a várba látogatott el: „...siettem ki a státusbörtönné alakult várat megtekinteni, mely a várostól jó negyedórnyira fekszik a róna közepén, egy magas kerek dombon. A domb oldalán szőlőt természetnek... nem szeretnék borából inni... azt gondolnám, hogy a rabok könnyét iszom. (...) 1800-ban és 1801-ben az itteni foglyok egyike Kazinczy Ferenc. Szegény Kazinczy! – szegény haza! –.”⁷⁶

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Papp Béla: *Verecke útján*. In: Leövey Klára Gimnázium/FényÉvkönyv, 1998/1999. <http://nov.lkg-bp.sulinet>

⁷⁶ Petőfi Sándor: *Utirajzok. (Uti jegyzetek – Uti levelek)*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1951., 59. o.

Petőfi még beszámol a vár nevezetességeiről, de nyomasztólag hat rá a környezet, s szinte menekülve távozik.

A Leövey Klára Gimnázium anyagában olvashatjuk, milyen fontos szerepe volt Munkácsnak minden időben a képzőművészetben is. Ezt pedig annak a varázslatos tájnak köszönhetette, amely a várost körülöleli. A világhírű Munkácsy (Leibl) Mihály is itt született, erre a vidékre vonzotta Hollósy Simont is Nagybányáról a táj, hogy élete utolsó szakaszában Técsőn telepedjen le: „A Tisza partján, a Nereszen hegy lábánál találta meg Nagybánya után – szín- és formavilágát”⁷⁷ – olvashatjuk Papp Béla tanulmányában. Na meg a szegénységet, s nem csak környezetében, de saját biográfiáját illetően is. Ahogy Ady búcsúztató szavaival írta a *Nyugatban*: „Hollósy Simon elmenése a legfurcsább gondolatokra készítet és jogosít, mert hogy ez már megint egy átkozottan magyar és tragikus távozás. Úgy-e, hogy a magunk gusztusa és rejtett ravaszsága szerint valamikor fölszabadítottuk a jobbágyokat s a jobbágyág mégis megmaradt?”⁷⁸

Munkácsi utcakép a XX. század elején

Nem csak színeivel – hangzataival is vonzott ez a vidék. A Kárpátok visszhangja az ott élők zenei érzékenyégére is hatott. Vajon véletlen-e, hogy Bartók Béla, ki gyermekkorának egy részét Nagyszőlősen töltötte, Papp Béla leírása szerint első koncertjét is itt tartotta, s első nagy sikerét is itt élte meg... „Később Nagydobronyban népdalt gyűjtött, s tette közzé az értékes dalokat.”⁷⁹

⁷⁷ Papp Béla, Uo.

⁷⁸ Ady Endre: *Hollósi Simon sorsa*. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00246/07407.htm>

⁷⁹ Papp Béla, Uo.

Hogy milyen lehetett ez a nagy múltú város Sáfáry korában, azt hajdani barátjától és kollégájától, Takáts Gyulától tudhatjuk meg igen érdekes beszámolója által: „1939 március idusán érkeztem Munkácsra. (...) Diákjaim, a magyar, a zsidó és a ruszin tanulók kitűnően beszéltek magyarul, oroszul, csak éppen a csehvel álltak csehül, akiknek keze alól akkor, 1939-ben került ki Kárpátalja”.⁸⁰

Takáts Gyulát az Árpád Fejedelem Gimnáziumba nevezték ki öt évre tanítani. A kaposvári fiatalember beszámolója azért különösen érdekes és értékes, mert más vidékhez és mentalitáshoz szokott korábban, s minden, ami számára szokatlan és új volt, bekerült beszámolójába. Mindezeket a helyben lakó, így maga Sáfáry László sem érzékelte, hiszen egy volt ezzel a vidékkel és ezzel a mentalitással. Megvallja, hogy munkácsi kinevezése valahogy úgy hatott rá, mint Babitsra egykor Fogaras. Ez nem éppen hízelgő párhuzam Munkácsra nézve, de Takáts nem az irodalomtörténet fejével gondolkodik, hanem Szekszárdot helyezi szembe Fogarassal, ebben látja az analógiát. Mi több, felsorolja, mit észlel már a kezdetekkor: „Gazdag történelmi, szellemi, etnikai és gazdasági sugárzást és telítődést a magyar és európai világ igazabb megismeréséhez, fölméréséhez. (...) A gyorsvonatról leszállva zsidó kocsis egyes fogaton vitt a városba. Batthyány utcai lakásomon a téli fát jiddisül beszélő szorgos zsidó favágó aprította. Prágában tanult magyar és ruszin tanárok, görög katolikus papok figyelmeztettek Rákóczi- és a 48-as emlékekre. Ivan Olbracht ruszin világa vett körül havasi legelőkön és erdőkön. Ezt a világot magyar író máig nem írta meg szebben és igazabban, mint ő. Rajta kívül még munkácsi barátom és tanártársam, Sáfáry László lírája beszélt kemény szépséggel a Verhovina világáról.”⁸¹

Hiteles beszámolót kapunk nem csak a lakosság összetételéről, de önérzetéről, szellemi és kulturális hovatartozásáról is. Beszámol Kárpátalja „hagymás kurucairól”: „Arról a zsidó értelmiségi, kereskedő és munkás-iparos rétegről, amely a cseh világban mindig a magyar közép- és elemi iskolák fenntartása mellett szavazott. Így lettek ők a Munkács környéki magyarok szerint Rákóczi kurucai. Igen, a ruszinok után a zsidók. (...) akik a hatalom ellen mindig a magyar művelődési intézmények mellett szavaztak.”⁸²

⁸⁰ Takáts Gyula: *Emlékek életrajza. Esszék, visszaemlékezések*. In: <http://dia.pool.pim.hu>, 50. o.

⁸¹ Takáts Gyula: *Emlékek életrajza*, 50. o.

⁸² Takáts, 51. o.

Később is visszajárt Takáts Gyula Munkácsra, egészen 1944-ig. A változásról is beszámolt, amely nyilván a nácizmussal van összefüggésben: „Ez a munkácsi igen érdekes zsidó-magyar világ eltűnt. (...) Érdekes volt számomra a város többnyelvű zsongása, sok vendéglője, ahonnan minden este cigányzene szólt. Esténként a korzó sűrű hullámozása a fiatalsággal frissen lüktetett. Mindezt körbe vette a városszéli hegyi szegénység.”⁸³

Szüleinek írott leveleiben beszámolt arról, mégis milyen nehéz itt szellemi tevékenységet folytatni. Kéri, szokott lapjait, újságjait küldjék utána, mert Kárpátalja teljesen el van szigetelődve, semmi sem ér el ide. Csomagját, ruháit is meglehetősen késéssel hozza utána a vasút. Arról is panaszkodik, hogy nem megy az alkotómunka. Az iskola kivételes menetrend szerint működik, nincsenek tankönyvek, a tanár maga diktálja az anyagot. Mindez nehézkessé teszi a működést. Élete azért kellemesen zajlik, mert tanártársaival kirándulásokon vesz részt, és sok szépséget lát maga körül. A szerelem is itt perzseli meg: „Nekem Munkács – Ökörmező a szerelem tája volt. A kis ruszin falvakba helyezett magyar tanító-nők sokszor látogattak Munkácson.”⁸⁴

Visszaemlékezése a város külső megjelenését is érinti: „Munkács igen szép város. Modern európai és jiddis, kaftános keleti és orosz keverék. Közben remek hegyek. Középen a Latorca és partján a vár. A gimnázium még a régi, de mellette áll a modern is. (...) A gimnázium délelőtt a magyar, a) osztályokat, délután a b) és az orosz osztályokat fogadja. Kétnyelvű a tanári kara és diáksága is.”⁸⁵

Munkácson tartózkodása alatt tanulmányt ír a *Ruszin kérdéshez* címmel, mely a *Kelet Népe*-ben jelenik meg. Évtizedekkel később Kabdebó Lórántnak adott riportjában, melyben egész sorsát, annak nagyobb fordulópontjait összefoglalja, még visszajárna munkácsi élményei, azok különös hangulata: „...a hagymás kurucoktól és a kárpátaljai zsidóságtól magyar iskolákat fenntartó magyar nemzeti szerepétől én nagyon sokat tanultam Munkácson”⁸⁶ – foglalja össze végső mementóként itteni tapasztalatait.

⁸³ Takáts, 51. o.

⁸⁴ *Uo.*, 52. o.

⁸⁵ *Uo.*, 54. o.

⁸⁶ *Sorsfordító pillanatok*. Takáts Gyulával beszélget Kabdebó Lóránt. In: Takáts Gyula: *Emlékek életrajza*, <http://dia.pool.pim.hu>

TÖRTÉNELEM ÉS SORSTÖRTÉNET, AVAGY SÁFÁRY LÁSZLÓ ÉLETNEHÉZSÉGEI

Sáfáry László 1910. november 16-án született Munkácson, a csurgói evangélikus Sáfáry József (1878. január 29.) és a munkácsi Gáthy Mária (1881. október 5.) házasságából. A szülők 1908. április 21-én kötöttek házasságot, ami magával hozta az evangélikus Sáfáry József katolizálását is.⁸⁷ Sáfáry József különös történetéhez tartozik, hogy eredetileg tengerész volt, de hajója első tengeri útja során elsüllyedt, s a szerencsének köszönhetően sikerült csak megmenekülnie. Egy amerikai hajó 3 nap után vette fel a hajótöröttet, majd elvitték a konzulátusra, így került haza.⁸⁸ Ezt követően nem szívesen szállt újra hajóra, inkább kitanulta az erdőmérnökséget. Frappáns megfogalmazásban így sűríti egyetlen mondatba a család történetének ezt az epizódját S. Benedek András: „Fiuméből – a

A Sáfáry-szülők

⁸⁷ Erre vonatkozó dokumentumok a PIM irattárában, a Sáfáry-dobozokban.

⁸⁸ A 95 éves Sáfáry Ilona Jolán visszaemlékezéseiből. Debrecen, 2014. 06. 21., személyes beszélgetés.

maroknyi magyar tengerészkolóniából Munkácsra, egy keleti vásárvárosba kerültek, ahol a mérnökcsalád lakása csöppnyi boldog sziget volt a balkáni háborúk korában született Sáfáry László számára.”⁸⁹

Évek múlva, a II. világháború alatt, Sáfáry Lászlót jászberényi katonai szolgálata során kötelezték családi okmányok felmutatására, többek között egy származási táblázatra s annak iratokkal való igazolására. Így maradt ránk 1942-ből az a dokumentum⁹⁰, melyet a katonai hatóság számára állított össze saját kezűleg. Itt értesülhetünk arról, hogy a csurgói születésű édesapa szülei, azaz Sáfáry László apai nagyszülei kik voltak. A nagyapa, szintén Sáfáry József, kiskőrösi születésű, ugyancsak evangélikus, míg a nagymama, Szigethy Matild kaposvári római katolikus leány. Tiszaújhalomban kötöttek házasságot, de az ifjabb Sáfáry József már Csurgón született. Anyai ágon a nagyszülők munkácsi származásúak, a nagyapa, Gáthy Albert református, a nagymama, Bazilovits Mária római katolikus. Házasságukat Munkácson kötötték, gyermekük, Gáthy Mária is itt született.

Ugyancsak hiteles forrásnak tekinthetjük húga, Sáfáry Ilona Jolán 1957-ben keltezett, Sándor Lászlónak címzett levelét, melyben rövid összefoglalását adja bátyja életrajzának. Érdekességgént álljon itt a levél, melyből az is kitér, hogy a testvérek az évek múlásával sem tudták elfogadni bátyjuk halálát, még mindig csak eltűnéséről voltak hajlandók tudomást venni.

Kedves Sándor László,

almásként kerek a magyar köznevelés világszert, de nekem fogtam ennek a levélnek a megírásához, mert vannak dolgok, amelyeket az ember csak egy tud valahogy elviseelni, ha nem beszél rólok. Így vagyunk mi most elviseletével. Némi köz oly sokra feladatot és azért is, mert gondolkodunk azon, vajon az ő szellemében járunk-e el, ha régi iránt nem beszélhetünk. Pedig jól csak tudni, hogy vannak még otthon, akik nem felejtették őt el.

Itt vannak most bátyunk megmaradt műveit. Ezek a "Lendület" és a "Verhovina" verseit és az azok előtt írt -egészen fiatalkori- verseit tartalmazza. Találtak még kb. 40 újságcikkjét a Verhovináról. Kétféleképpen a következők: 1910. november 14.-én született Munkácson. / Szempontok katonasági száma volt. / Az egyetemet Budapesten, a József Péter Tudomány Egyetemen végezte a magyar-latín szakon. 1939.-től Munkácson tanított, előbb a tanítóképzőben, majd a gimnáziumban. 1940. tavasszal hívták be katonának. Jászberényből vitték ki a frontra. 1943. június 14.-én írt utoljára a Don mellől. A hivatalos értesítés szerint elhunyt, valószínűleg fogságba került, adta az utolsó szót.

Egy 1955-ben írt, kiadatlan verseit mellékeltem melléd.

Budapest, 1957. július 13.-án.

Övével
Sáfáry Jolán

⁸⁹ S. Benedek András: *Utószó*. In Sáfáry László: *Hőmezők előtt*, (szerk.: S Benedek), 89. o.

⁹⁰ Származási táblázat, PIM, feldolgozatlan.

A PIM irattárában rátaláltam egy dátummal ellátott, ám aláírás nélküli fogalmazványra, egy úgynevezett *Tanúsítványra*, mely részletes adatokkal szolgál a család életének nagyobb eseményeiről.

Tanúsítvány

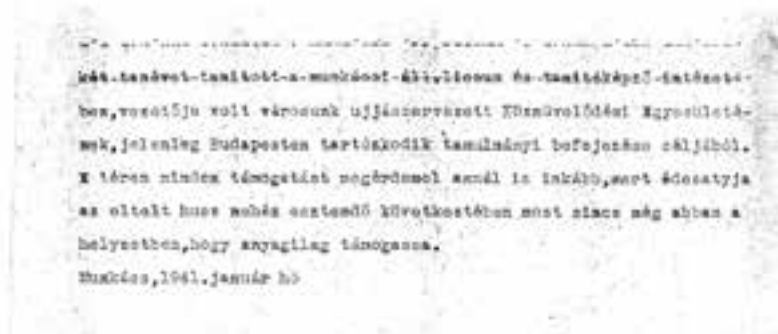
Alulírottak a Munkácsi Magyar Nemzeti Tanács nevében igazoljuk a következőket:

Sáfáry József katonasági főmérnököt a csehek a hűségükért és nem tétele miatt állásából minden jogigény nélkül elbocsátották. Nevezett Munkácson maradt a - néhány havi állástalanság után - a Schönbörner uradalom mérnöke lett igen csekély javadalmazással. Közben azonban megszerezte a csehek állampolgárságát is megvonták, vagy, megvesztették a hűségét a mikor az uradalmat a "Latorica" Rt. átvette, onnan is elbocsátották. Ettől kezdve 600 korát /kb. 80 F-t/ hiteles magántanúsítvánnyal nyugdíjából tartotta el öccsét családját iskoláztatva három gyermekét. Nem látva állampolgársága, gyermekeit nem járathatta itthon iskolába, mint magántanulókat taníttatta őket a szomszédos a trianoni Magyarországra kellett átjárniuk visegáskai. Fontalan látva, uttlevelet sem kapott, így gyermekei hat éves koruktól szökve jártak át a határon, hogy iskoláikat elvégezhessék.

1930-ban megkapta a magyar állampolgárságot, ottél kezdve volt ugyan uttlevele, de törvények a személyenként és félévekenként kivándorló tartózkodási engedély súlyosbította.

Fia, az 1910-ben született László, az egyetemen is uttlevele nélkül szökve ment fel a ugyanakkor 1930-ban szerzett uttlevelet. 1938. és a felszabadulás között a trianoni Magyarországon, Budapestben tartózkodott, katonai szolgálatot is ott teljesített, csak a száma időket töltötte Munkácson, Törökországban részt vett városok iradalmi, kulturális és sportéletében.

Sáfáry József és családja azok közé tartozik, kiket legjobban sújtott a magyar állam hűségétől. Magyarországi iránti kötelezettségeit mindig a legelőadásban teljesítette. A kormányzat mártíryolta is ezt és Sáfáry Józsefet kivételos elbocsátásban részesítette, midőn 1940. márciusában állástalanság elhunyt évesnek megvontásával mászaki főtanácsosává nevezte ki. Fia, László a felszabadulás után

A Tanúsítvány

A szöveg a korabeli helyesírást és az írógép hosszú magánhangzókra vonatkozó lehetőségeit tükrözi, s alighanem mint elrontott gépelt példány maradt meg a család archívumában. Ezt a „Tanúsítvány” szó betűkihagyásából következtetem. Az írás egyben kérelem is, mely az apa helyzetét részletezi. Az 1941 januárjában keletkezett fogalmazvány erőteljesen Sáfáry László szófűzésére és gondolatmenetére emlékeztet. Az apa kataszteri főmérnökként nem tette le a hűségesküt a cseheknek, ezért állásából elbocsájtották. Az írásból azt is megtudjuk, hogy ezt követően állampolgársággal nem rendelkezett, hontalan lett családjával együtt. Későbbi sorsáról is a *Tanúsítványban* olvashatunk, valamint magyarázatot kapunk László és leánytestvérei Magyarországon, illetve Sátoraljaújhelyben magántanulónként folytatott tanulmányainak okára, melyről így vall Sáfáry Ilona Jolán: „Magántanulók voltunk, az újhelyi jó gimnázium volt, azért volt az egész, hogy magyar végzettségünk legyen, kerüljünk oda”⁹¹ (*Magyarországra – F. É.*).

A mellékelt dokumentum-másolat egyéb családi körülményre is kiterjed mind a költőre, mind családjára vonatkozólag, és több téves információ eloszlatására is alkalmas.

Sáfáry László a házaspár elsőszülött gyermeke és egyetlen fia. Mária és Ilona Jolán, két leánytestvére később Debrecenben telepedett le. Görömbei András már a 60-as években hírt adott az érdeklődő olvasóknak a nővérek debreceni illetőségéről. Felkereste őket, meleg baráti kapcsolatukat lírai tanulmányok és gazdag, Sáfáry László életére és költészetére vonatkozó dokumentumanyag fémjelzik. Görömbei az évek során több irodalomtörténeti

⁹¹ Beszélgetésem a 95 éves Sáfáry Ilona Jolánnal, 2014.06.21., Debrecen, DMJV Csökkentlátók Otthona.

munkában is megidézte a korán meghalt költő életeseményeit, s költészetének sajátos értékeire is felhívta a figyelmet. M. Takács Lajos magyar-orosz szakos tanár debreceni éveiben szintén nagy szeretettel kereste fel a korosodó hölgyeket otthonukban, s még mielőtt az irodalmi múzeum ajándékba kapta volna tőlük költő-testvérük életének dokumentumait, M. Takács személyesen vehette kezébe a fiatalon elhunyt Sáfáry kézíratos verseit, leveleit, mindent, amit a „lányok” korán elvesztett bátyjuktól megőriztek.⁹²

A Sáfáry-testvérek elbeszélésének és érdeklődő irodalomtörténészeinknek köszönhetjük azokat az információkat, amelyek a család belső életébe engednek bepillantást. Így értesülünk többek között arról is, hogy bár az apa bizonytalan egzisztenciája szolid és visszafogott életformát diktált, mégis nagy meghittségben éltek. A gyermekek korán átvették szüleik kedvenc szórakozását, az olvasást. Vasárnaponként „...az egész család könyvek közt töltötte a délutánt és estét.”⁹³ De szívesen öltöztek be mindenféle maskarába is a játék kedvéért. Ez a szokása a felnőtt Sáfárynak meg is maradt. 1937-ben Ilona Jolán nevű testvérenek írott levelében írja a Művész Stúdió céges levélpapírján: „...rendezünk egy kis karácsonyestet színészeink számára. (...) Sajnálom, hogy a jelmezeket nem tudom nektek megmutatni, 84 darabot csináltattunk, nagyon szépek, az egész város szakértői a csudájára járnak. Én azzal szórakozom, hogy egyet-egyed felpróbálok, s hol mint Mátyás király, hol mint alabárdos, hol mint a király ajtónállója jelenek meg a nép előtt.”⁹⁴

A három Sáfáry-testvér: Mária, Ilona Jolán és László gyermekkori felvétele

⁹² M. Takács Lajos: „Két elsőítélés közt résnyi ragyogás...” (Sáfáry László emlékezete). In. M. T. L.: *Résnyire nyílt ajtók*. Debrecen-Ungvár, 1991, 21-31. o.

⁹³ Görömbei András: *A Verhovina költője*. Irodalmi Szemle, 1968, 845. o.

⁹⁴ Sáfáry levele testvérehez: „*Kedves Jolikám...*”, Kelt: Bp., 1937. XII. 12. PIM, feldolgozatlan.

A még magyarországi születésű Sáfáry László már csehszlovák lakosként végezte el az első és második osztályt a városi polgári fiúiskolában. Korán adták iskolába fiúgyermeküket a szülők, ezért 17 évesen érettségizett (ezt később, Ilona elmondása alapján, meg is bánták). Hontalanként került a sátoraljaújhelyi kegyes-tanítórendi római katolikus reálgimnáziumba, ahol magántanulónként szerepelt a nyilvántartásban, s így is érettségizett le. Magántanulóságából fakadóan a vizsgáira rendszeresen szökve lépte át a határt, s egy idő után szükségesnek érezte hamis dokumentumok és álnév használatát is. A Zempléni Levéltárban a piarista iratok között található⁹⁵ a magánvizsgát tett tanulók kimutatásának két példánya. Ebből értesülhetünk arról, hogy Munkácsról Petrovai Jenő (16 éves) és Ringelhám Mária (15 éves), valamint az ungvári Plathy György (18 éves) is együtt vizsgázott Sáfáryval. Felnőtt kapcsolatait, levelezése arra is rávilágítanak, hogy később barátságot ápolt olyan magyar, ruszin

Hamis névre kiállított útlevele, mellyel feltehetőleg érettségi vizsgái miatt lépte át a határt

⁹⁵ A VIII – 56.25. és 15. doboz anyagában.

és zsidó származású kortársaival, kikkel együtt élhette meg ezt a sorsot. Nem lehet véletlen Sátoraljaújhely választása más tekintetben sem, hiszen akárcsak Munkács, itt is vegyes etnikumú volt a város, bizonyára számos rokoni és baráti kapcsolat, ismeretség segítette a diákot szabálytalan dolgai elrendezésében, mint ahogy bizonyosan tudható, hogy Püspökladányban például éltek rokonai, Budapesten pedig számos unokatestvére s azok hozzátartozója lakott, őket egyetemi éveiben rendszeresen látogatta. Fiktív nevet és címet is használt, amikor például az 1928. V. 18-i keltezésű „Alkalmi utilap”-ján Demeter Lászlóként szerepel. A személyleírásból megtudjuk, hogy magas, barna a haja, a szeme, orra, arca „rendes”, azaz szabályos. Nem a név az egyetlen füllentés a papíron, mivel 20 évesnek mondja magát, holott kettővel kevesebb. Az úti okmány szerint lakhelye Zemplénagárd, amely Sátoraljaújhely környékén található.

Sátoraljaújhelyi Levéltár Fő-évkönyvében az 1925-26-os, valamint az 1927-28-as tanév iskolai eredményeit is megtaláljuk. Az 1928-as beírás közli, hogy Sáfáry László 1928. május 7-én, 8-án és 9-én „mint szabályszerűen beírt mtan. ig.i engedéllyel” „magánvizsgálatot tett”, s hogy ennek következtében „érettségi vizsgára jelentkezhetik”. A dokumentum további érdekessége, hogy Sáfáry lakhelyét Munkácson „Podkarpatska Russ” néven tünteti fel, miközben születési helye mellett Munkács után zárójellezi „Bereg”-et, ami a város korábban Bereg vármegyéhez tartozására utal.

A viszontagságok ellenére érettségije jól sikerült, több tantárgyból lett jeles vagy jó, s csak matematikából elégséges. Érettségi bizonyítványa⁹⁶ arról is tájékoztat, hogy már 1920-ban itt járt gimnáziumba. A mindössze 10 éves fiúgyermek tehát meglehetősen korán ki lett téve az illegális határátkeléseknek. De másféle megterheléssel is járt az újhelyi tanulás. A szülők tandíjat fizettek, még hozzá a nappali tagozatos tandíj kétszeresét. Az 1925-26-os évkönyv tanúsága szerint ez kétszázhuszonnyolcezer pengőt jelentett, melyből százezerbe került a felvételi, ugyanennyibe az intézeti mellékdíj, és huszonnyolcezerbe a filmoktatási díj.

Sáfáry tanulmányi eredményei az évek során nem voltak egyenletesek. Ennek többféle magyarázatát is adhatjuk: a magántanulóságból kimaradt a közvetlen kapcsolat a tanárral és a tananyaggal, miközben

⁹⁶ Reálgimnáziumi érettségi bizonyítványa megtalálható a PIM irattárában, feldolgozatlan.

a reálgimnázium követelményei a humán beállítottságú diák számára nehézséget jelenthettek. Sajátságos helyzete, hogy csaknem „álruhában” közlekedett a határon oda-vissza, szintén befolyásolhatta közérzetét, idegéletét, előmenetelét. A titkok, álcák egy idő után bizonyára elveszítették a szerepjáték lehetőségét, ugyanakkor a kamaszban növelhették a hovatartozás dacos identitását. A titoktartást időben meg kellett tanulnia, akárcsak a lánytestvéreknek. A 95 éves Ilona Jolán 2014-es beszélgetésünk során többszöri próbálkozásomra sem reagált, nem akart tudomást venni a témáról, amikor bátyja álnéven való publikálásáról vagy határátkeléséről kérdeztem. A válasz elől igen ügyesen kitért oly módon, hogy másra terelte a szót.

Sáfáry sikeres érettségijét, ezen belül a szóbeli vizsgákat Ady Lajos debreceni tankerületi főigazgató elnöklete mellett tette le. Ez olyan körülmény, melyre szívesen hivatkoznak, akik Sáfáry életrajzi anyagával foglalkoznak. Miközben érettségijére készült, részt vett Munkács város pingpongbajnokságán is, s az induló húsz jelölt közül a harmadik helyezést szerezte meg. A sportélet más tekintetben is vonzotta. A helyi labdarúgó egyesületnek egyszerre volt játékos és intézője a „Munkácsi Ifjúsági Labdarúgók Szövetsége Collegia S. E.” csapatán belül.

Dinamikus alkatát bizonyítja az is, hogy az érettségi táncmulatságot, melynek fő védnöke Húber Imre reálgimnáziumi igazgató volt, több társával, köztük három lánnyal együtt maga is szervezte. Újhely vonatkozásában a hagyaték egyik érdekessége ez az 1928-as meghívó.⁹⁷

Az érettségit követően ugyancsak Húber Imre aláírása és az intézmény pecsétje hitelesíti Sáfáry erkölcsi bizonyítvánnyal egybekötött ajánlását „főiskolai tanulmányokra”.⁹⁸

1928 őszén iratkozott be a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsész karára. A Tanúsítvány szövegében olvashatjuk Sáfáry József adatai mellett: „Fia, az 1910-ben született László, az egyetemre is utlevél nélkül szökve ment fel s ugyancsak 1930-ban szerzett utlevelet. 1928. és a felszabadulás között a trianoni Magyarországon, Budapesten tartózkodott, katonai szolgálatot is ott teljesített, csak a szün időket töltötte Munkácson.” A bekezdésben áll még egy fontos mondat: „Tevékeny részt vett városunk irodalmi, kulturális és sportéletében.”

⁹⁷ PIM, Sáfáry-hagyaték, feldolgozatlan.

⁹⁸ PIM, Sáfáry-hagyaték, feldolgozatlan.

*Az ifjú egyetemista. Demeter László? Vagy Barna Béla?
Hiszen még illegálisan közlekedett a határon*

VERSKEZDEMÉNYEK

Görömbei András kutatásaiból is tudhatjuk, de a Petőfi Irodalmi Múzeumban ma is megtalálhatók az erre vonatkozó dokumentumok, melyek igazolják, hogy iskolás éveiben Adyt, Szabó Dezsőt, Móriczot olvasott, s hogy az apa cenzúrázta gyermekei olvasmányait. Így talált rá fia korai próbálkozására, melyben a 12-13 éves kamasz első szerelmének történetét foglalta versbe.⁹⁹ Ennek az első szerelemnek az emlékét idézi egy kézirat, mely az 1927-ben keletkezett írások között található, s melyre az általam szerkesztett Sáfáry-kötet összeállítása és kiadása után találtam rá mintegy véletlenül a különböző levelek, egyéb kéziratok, cetlik társaságában:

Az első női arckép

*Az első női arckép, rajt az első „Ő”.
Félte őrzött emlék, gyakran visszajő.*

*Drága, édes gyermek, úgy szerettem én!
Hamar tovaszállott élte mezején.*

*Még oly ifju vagyok, s mégis régen volt;
Rövid szürke múltban rózsaszínű folt.*

*Szép és tiszta volt az első érzelem.
Mért nem jöhetsz vissza, gyermekszerelem?!¹⁰⁰*

⁹⁹ Görömbei András: *A Verhovina költője*. Irodalmi Szemle, 1968, 845. o.

¹⁰⁰ Megtalálható a PIM irattárában, a Sáfáry hagyaték anyagai között.

Rajongó természete zsengeiből is kitetszik, mint ahogy sok minden más is: hibátlan ritmusérzéke, igényes rímélése, formaérzéke. Fontosnak érezte, hogy gondolatait formába öntse. Már korai verseit is pedánsan rendezgette, rendszerezte, tisztázatba beírta azokba a bizonyos kék, később a pepita füzetekbe. Az első szerelmet idéző vers alighanem szeméreméretből nincs köztük. Hogy azonban vigyázott rá a költő, és külön papírlapon magánjellegű dolgai között őrizgette (feltehetően!), az kitetszik az átirat gondosságából is.

Kutatásaim során a Sáfáry hagyatékát őrző négy kartondoboz egyikében találtam egy cédulát a következő megjegyzéssel: „S. L. nem volt útlevele. Munkácson „hontalanként” laktunk. Nem volt állampolgárságunk, útlevele kb. 10 évig! Munkácson! Laci Bátyánk magántanuló volt. Vizsgákra szökni kellett a határon. (Sátoraljaújhelyen vizsgázt.)”

Az S. L. monogramról furcsa módon sokáig azt hittem, Sándor László nevét takarja, de kutatásaim során fény derült arra a tényre, hogy meglehetősen későn, felnőtt korukban találkozhattak csak személyesen, kapcsolatuk egyértelműen szakmai volt. A feljegyzés szerzőjét így homály fedné, de a kezdőbetűk egyre valószínűbb, hogy Sáfáry László nevét takarják, a feljegyzés pedig, e feltevés logikája mentén haladva, egyik leánytestvérétől származhat. Találkozásomkor Sáfáry Jolánnal ez a gyanúm megerősödött. Az idős hölgy részletesen beszámolt arról, hogyan élt a család sokáig hontalanként Munkácson, s hogy László nevű testvérének milyen komoly gondjai voltak az állampolgárság megszerzése miatt. Egy 1941 szeptemberében keletkezett, az idők során kissé megrongálódott levelében tudósít bennünket Sáfáry László azokról a bonyolult bürokratikus folyamatokról is, melyeken át kellett esnie: „A rendőrségen követelték a munkácsi kijelentőt, pedig én megkérdeztem otthon a rendőrségen, hogy okvetlenül ki kell-e jelentenem magamat, azt mondták, hogy nem, az ember két helyen is be lehet jelentve. Itt meg azt mondták, hogy pótlólag vigyem be a munkácsi kijelentőt is.”¹⁰¹

Mindez új információ számunkra, mert korábbi hipotézisek szerint Sáfáry azt követően, hogy egyetemista lett, nyomban állampolgárságot és útlevelet szerzett, de az útlevele vonatkozóan több megerősítést is találhatunk az irodalomtörténetben. A *Tanúsítvány* tartalmában azonban nincs okunk kételkedni, mert levelezése és több más családi dokumentum is igazolni látszik az ebben foglaltak hitelességét. Igazolja továbbá rejtőzkö-

¹⁰¹ Sáfáry László 1941 szeptemberében alighanem szüleinek írott levele. PIM, feldolgozatlan

dését, hogy álnéven vált levelet családtagjaival ismerősei címéről, s még a magánlevelet is B. betűvel szignálja, mint Béla. Egész jelbeszédet alakít ki hozzátartozóival, számít rá, hogy postájukat figyelhetik. 1929. március 24-én kelt levelében írja: „Ezen a héten még egy levelem megy Anyu címére, azt tessék szíves lenni felvágatlanul Lalinak elküldeni. A benne levő 2 képeslapot majd Lali odaadja a lányoknak”¹⁰². Tehát egy „kézi posta” is működött a család közbenjárásával, melynek segítségével az otthoniakkal biztonságosabban tudott kapcsolatot tartani. Míg nem sikerült megszereznie a magyar állampolgárságot, Barna Béla bölcsészhallgatóként a levelet Budapesten a IX. ker., Gönczy Pál utca 2.II.6. szám alá kérte. Egy ilyen levél mellett kézírásos cédulán a következő feljegyzésekre bukkantam a Sáfáry-nővérektől: „Barna Béla nevére küldtük a levelet. (...) A mellékelt levelet magántanárom, Gábel Béla, gimn.tanár írta.”¹⁰³

Verset is küld szüleinek, melyeknek elhelyezéséről és szedéséről levelben gondoskodik: „Mai levelemben mellékelve küldök 3 verset, tessék szíves lenni még az érkezés napján okvetlen Sz.hez juttatni, hogy a húsvéti számban megjelenhessék. (Sz. címe: Korjatovics u. 10). Kérem Sz.t, hogy, ha lehet, mind a 3-at a húsvétiban hozza, de elsősorban a No.2.)-t.”¹⁰⁴

A levél folytatásában többek közt leírja, hogy az első verset még otthon szerzette, a másodikat tegnap írta, a harmadikat pedig Püspökladányban egy hónappal korábban. Korai írásai között kell keresgelnünk, hogy megtaláljuk, mely versekre is utalhat a költő. A 2. költemény az *Ovidius Tomiban*, melyet március 23-án írt, a 3. pedig a *Nyugalom* című, mely február 17-i keltezésű, s valóban tartalmazza Püspökladány megjelölését. Az elsőt azonban problematikus kikövetkeztetni, mert az írárok keletkezésének helyszínét egyébként nem volt szokása megjelölni. Lehetséges verzió, hogy az 1. vers 1928-ban született, de aligha októberben, mert egy október 5-ével dátumozott, a Hunfalvy Internátus bélyegzőjével ellátott nyugta¹⁰⁵ tudósít arról, hogy Sáfáry László ezen a napon 8 ezer pengőt fizetett be az internátus pénztárába havidíjként. Ez azt jelenti, hogy Pesten tartózkodott, vagyis a verset korábban írhatta.

Oktoberben tehát már Budapesten volt, és a Hunfalvy Internátusban lakott. Ezt megelőző versei nem mindig kapcsolódnak dátumhoz, ráadá-

¹⁰² Sáfáry levelezés, PIM, feldolgozatlan.

¹⁰³ PIM, Sáfáry László levelezése szüleinek és testvéreivel, Máriával és Jolánnal, kézíratos cédula aláírás nélkül. A Sáfáry leánytestvérek egyike írhatta.

¹⁰⁴ Levél szüleihez. Bp., 1929. márc. 24. PIM, feldolgozatlan.

¹⁰⁵ PIM, feldolgozatlan.

sul 1928 nyarán leginkább az érettségijével volt elfoglalva, az első vers ily módon ismeretlen marad. Amit bizonyíthatunk, hogy Barna Béla álnéven valóban adott közre írást. Erről a PIM irattárában szereztem bizonyítékot. *A regös diákoknak* című költeményét ugyanis egy gépelt példányon így írta alá (lásd a mellékelt ábrán).

Sáfáry szóban forgó levelét is B. betűvel szignálta, tehát változatlanul Barna Bélaként írt szüleinek.¹⁰⁶

1928. szeptember 20-án került a „budapesti kir. magyar Pázmány Péter tud.-egyetem” nyilvántartásába, amint erről a „Leczekönyv”¹⁰⁷ és a „Jelentkezőkönyv”¹⁰⁸ is bizonyítékul szolgál. Eredetileg magyar–latin–történelem szakos hallgatónak jelentkezett, de a harmadik tárgyat az 1940-41-es tanév I. félévében törölte. A becses dokumentumokból megtudhatjuk, igen híres és kiváló tanárai voltak. Köztük említeném meg Gombocz Zoltánt, Pais Dezsőt, Császár Elemért, Négyesy Lászlót, hogy csak a legpopulárisabb tudós tanárookra hivatkozzak. Mindenesetre Négyesytől hallgatni a „poetikát” önmagában irigylésre méltó, egyben

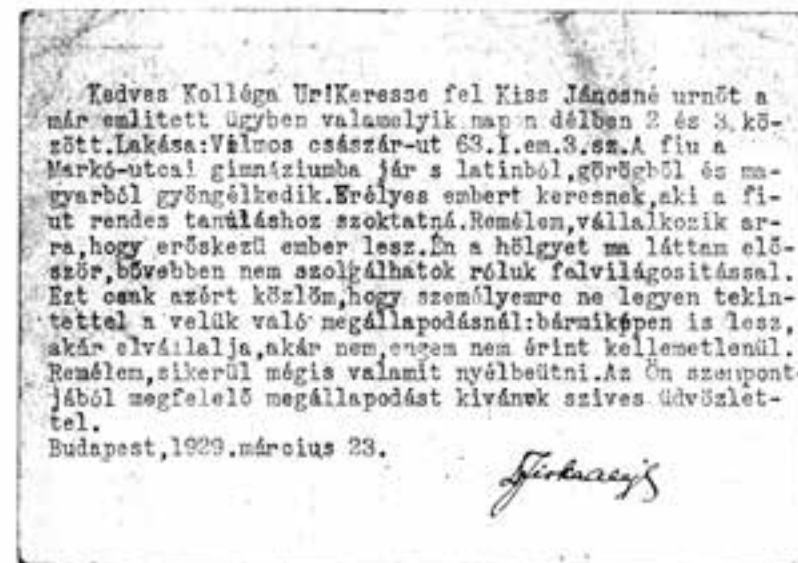
¹⁰⁶ Sáfáry 1929. március 24-ei levele szüleihez. PIM, feldolgozatlan.

¹⁰⁷ PIM, feldolgozatlan.

¹⁰⁸ PIM, feldolgozatlan.

igen hasznos körülmény volt egy ifjú költő számára. Korai verseiben meg is találjuk ennek a stúdiumnak a következményeit a *Ganimédes*, *Ovidius Tomiban*, az *Aphrodite*, az *Antheus* stb. versekben, mint ahogy a Jirka Alajos és Kerényi Károly által tanított görög tárgyak hatását is felfedezhetjük írásain. Ebből az időből, a felvidéki fiatalok támogatását szolgáló Hunfalvy Internátus lakójaként örökölte meg portréját rokona, Klaudinyi László (1904-1984) több ceruzarajzával is.¹⁰⁹

A család bizonytalan anyagi háttere nem nagyon tette lehetővé, hogy az ifjú egyetemistának a szükséges támogatást megadják. Erről tanárai is tudomást szereztek. Jirka Alajos birtokunkban lévő levelezőlap másolata tanúsítja, hogyan toboroz segítséget Sáfárynak diákok korrepetálásához. Manapság szokatlan az a tiszteletteljes hangnem, ahogyan az első évfolyamos hallgatót kollégának szólítja levelében. A segítségnyújtása nem csak abban nagyvonalú, hogy gondja van a nélkülöző diákra, de egyéb tekintetben is felszabadítja a hála vagy bárminemű kötelezettség alól, teljesen Sáfáryra bízva a döntést: „...bármiképpen is lesz, akár elvállalja, akár nem, engem nem érint kellemetlenül. Remélem, sikerül mégis valamit nyélbeütni.”

¹⁰⁹ PIM, Sáfáry-anyag, feldolgozatlan.

Jirka Alajos Sáfárynak küldött levelezőlapja

Sáfárynak egyik alapvető bevétele tehát humán tárgyakból „gyöngéledő” diákok korrepetálásából keletkezett. Ezt a feladatát, családjának írott leveleiből tudjuk, nagy odaadással és szeretettel végezte. Tanítványai és közte komoly érzelmi kapcsolat is keletkezett. Mikor az egyik kisdíák súlyosan megbetegedett, válságos állapotáról szüleinek is beszámolt, aggodalmainak és reményeinek hangot adva a gyermek felépülése dolgában.

A pénztelenség végigkísérte egyetemista éveit. Publikációiból is csurran-cseppent valami, de ez térben és időben szétszórta, rendszertelen volt, nem lehetett rá alapozni. Szüleinek írott sűrű levelei mutatják, mily gyakran kényszerült pénzt kérni otthonról. Ezek mindig konkrét kiadásokat fedező segítségek voltak, gyakran adósság törlesztésére szolgáltak, mert aktuális kiadásai nem tűrtek haladékot. A család levelezése által azt is figyelemmel kísérhetjük, hogyan nélkülöznek a családtagok Munkácson vagy Budapesten, és milyen szoros összefogással segítik egymást. Ez a Sáfáry-lányokra is vonatkozott, akiket bátyjuk hozzásegített a magyarországi tanuláshoz, Mária így szerzett például tanítónői oklevelet.

A Hunfalvy Internátus diáklapjába is írogatott Sáfáry. A tréfás és „szórakoztató” diákújság címe frappáns, a címlap, mely összetett szóként kezeli a *Rákfene* kifejezést, igazi diáksínyként minősíthető.

A kollégiumi lap első, kézzel készült számának címlapja

De nem csak önálló verseket írt. Középiskolás kora óta foglalkozott versfordítással, Lenaut, Goethe, Paul Fleming, Apollinaire-t és másokat ültetett át magyarra, s ezzel a tevékenységével később sem hagyott fel. A helyi ruszin irodalom is foglalkoztatta, a népköltészet mellett Balczyk is fordított. Írásait kezdetben a hazai kis lapokban helyezte el, de gyorsan kapcsolatot talált a Felvidékkal és a magyarországi szerzőkkel, fórumokkal. Intenzív életet élt, de megélhetése végig bizonytalanságban tartotta. Anyagi kiszolgáltatottsága következtében alkalmi munkákat is elvállalt. Egyik, családjának írott levelében arról számolt be, hogyan segédkezett egy barátja édesapjának az értelmiségiek összeírásában Buda egy külső területén, a Sasad dűlőben. Ez a munka, mely kb. 55-60 P-t hozott, két héttig tartott, s reggeltől délután 4-ig járta a várost „hóban-fagyban”¹¹⁰. Innen

¹¹⁰ A levélbeli idézet a Sándor László szerkesztette *Korforduló* előszavában található, 11. o.

óraadásra rohant, majd este tízre ismét a megrendelőnél volt a már feldolgozott anyaggal. Ilyen életkörülmények között nem tudta időben teljesíteni egyetemi feladatait, vizsgáit halasztani kényszerült, s ennek következtében az internátusból is mennie kellett. Szinte teljes mértékben önfenntartásra kellett berendezkednie. Labilis anyagi helyzete és bekapcsolódása kortársai irodalmi és kulturális tevékenységébe egyre inkább késleltették tanulmányai befejezését. Tíz év múlva szerzett csak diplomát, s nyomban a tudományos fokozat tanulmányait tervezte. Lendület című kötetének Semmi baj című rövid verse mégis olyan helyzetleírást ad körülményeiről, melyből életvidám, játékosan hetyke, a sorsát, a dolgokat nagyobb léptékben átfogni képes ifjú szól hozzánk kissé fanyar optimizmussal:

*Most érkeztem vissza a csillagok közül.
Éhes vagyok.
Üres a zsebem.
Hideg a pipám.
Ne búsulj, Laci!
Nagyobb köveket is görget még a sorsod.¹¹¹*

Szomszédos verséből abba is bepillantást enged, mi mindennel keresi soványka kenyerét a korrepetálás és az irodalmi lótás-futás mellett. A vers első sora olyan metafora, mely panasz nélkül közli valójában megálázó, testet és lelket gyötrő, sorsává formálódó hétköznapjait: „Az árnyékom hatalmas néger legény, / akivel egynek érzem magamat. / Sok zsákot hordtam a kikötőben, / jó lesz elnyúlni a fák alatt”¹¹² – olvashatjuk a *Piros fonál* című költeményben.

Mint jeleztem, téves a felfogás, miszerint Sáfáry 1928-tól, egyetemista korától magyar állampolgársághoz jutott volna. A Sáfáry-hagyaték között 2 db. útlevel található. Az első 1930. március 26-i keltezésű, s akárcsak a második, egy évig érvényes. Ebből a dokumentumból kitépték a költő fotográfiáját, a következőben azonban, melyet 1936. július 9-én állítottak ki a hatóságok, remek állapotban megőrződött. Hogy volt-e több útlevele is, csak elkallódott, annak nagy a valószínűsége, hiszen nyaranta hazajárt, s mint tudjuk, tíz évig élt Budapesten egyetemi diákként és az irodalom

egyre elkötelezettebb híveként. Ugyancsak 1930-ban lett a Külföldi Sajtósindikátus rendkívüli tagja, melyről a november 12-én kiállított igazolvány tanúskodik. Az én értelmezésemben ennek az iratnak gyakorlati haszna lehetett a költő helyváltoztatásai során, mintegy megerősítette útlevelét, úti szándékát megjelölve.

Igazolvány a Külföldi Sajtósindikátus rendkívüli tagságáról 1930-ból

Az igazolvány tüzetes vizsgálata arra enged következtetni, hogy Sáfáry „önhatalmúlag” meghosszabbította a dátumot (lásd: bal és jobb felső sarok) három évvel. Ennek gyakorlati okát nem kihívás megfejtetni: ez az igazolvány minden bizonnyal segítette őt a határátkelésben, beszereznie pedig nem lehetett túlságosan egyszerű.

Termékeny és eseménydús életszakasza volt ez a költőnek. A Sarló mozgalomba is ez idő tájt kapcsolódott be.

¹¹¹ Sáfáry: *Köztetek vagyok. Összegyűjtött versek*. Szerkesztette: Finta Éva. Budapest, Vasas-Köz kft nyomda, 2008, 36. o.

¹¹² Sáfáry, *Uo.*

A *LENDÜLET* CÍMŰ VERSESKÖTET MEGJELENÉSE

A fiatal költő életének nagyobb sodrású mozzanatait azonban már nem szülővárosában, hanem Pesten élte. Simon Andor révén került kapcsolatba Kassák Lajossal, akinek az avantgardista versmondó és színésznő Simon Jolán, Simon Andor rokona volt a felesége, valamint Kassák körével és Móricz Zsigmonddal. Ezek az irodalmi kapcsolatok már egy másik vérkörhöz tartoztak, hogy természettudományos példával éljek, a kis vérkör mellett a nagy vérkört jelentették. Bár tanulmányaival továbbra is nehezen haladt, elkészült első verseskötete, melyben 1929 és 1931 között keletkezett verseiből válogatott össze 40 költeményt. A kötet szülői segítséggel Munkácson jelent meg 1931-ben *Lendület* címmel a Welber Nyomdában.

Sáfáry László első verseskötete

Első kötetének megjelenése legitimizálta költői mivoltát, s mint frissen felkent poéta, aki ráadásul szerteágazó tevékenységével összekapcsolta a leszakadt Felvidék és a főváros irodalmi tevékenységét, magára vonta éber kortársai figyelmét. A 30-as évek irodalmi köztudata ugyanis még meglehetősen nagy érdeklődéssel követte a magukra maradt térségek szellemi működését, s minden ezzel kapcsolatos életjelről tudósította a magyar olvasót. Ennek ismeretében nem olyan különös hát a tény, hogy kötetének megjelenésére nyolc kritika is reagált.

Győry Dezső a *Magyar Írás* 1931/2. számában Sáfáry Lászlót a csehszlovákiai magyar irodalom jelesebb képviselői között említi, Forbáth Imre, Vozári Dezső és Berkó Sándor mellett jelöli ki irodalmi rangját. Az ifjú figyelmesen követi a róla megjelenő bírálatokat, de az egészre csak úgy tekint, mint újtát és érkezése hátterét kirajzoló színfalakra, melyben már meg is találta feladatát. Ezt ismét egyik leveléből kiragadott mondataival szemléltethetem: „A Magyar Írásban megjelent kritika elég jó, bár amiket Győry ír, nem fontosak, fontos az, hogy engem kell elsősorban tárgyalni, mint számbajövő „utánpótlást”. A M. Írásnak most küldök egy 10 versből álló sorozatot, melynek utolsó darabja a következő: Most hazamegyek.¹¹³ A verset be is másolja szüleinek írott levelébe.

Illyés Gyula a *Nyugatban* közöl könyvbemutatót a *Lendületről*. A kötet címén medítálva jegyzi meg: „A vékonyka könyv elolvasása közben hamarosan kiderül, hogy a lendület nem valami gesztus, nagyot akaró nekiiramodást jelent, hanem olyasféle lendületet, amivel a rajzoló siklatja a ceruzáját az érdes papíron, hogy egypár vonással vesse oda, tán nem is a megörökítendő tárgyat, hanem arról való hangulatát.”¹¹⁴ A kifejezetten rövid, csaknem vázlatos versekről, melyeknek zöme 4-5 sornál alig hosszabb, megjegyzi még: „A kontúrok, a csillanó impressziók veszélyes művészete ez, amely vagy sikerül, vagy nem...”¹¹⁵ A formai jegyek összehasonlíthatósága magától adja a párhuzamot: „Olyat, aki fiatalon erre tette fel egyéni művészetének sorsát, csak egyet ismerek, Simon Andort, akinek külső vonatkozásokban Sáfáry László láthatóan rokona. Ha Sáfáry Lászlónak legtöbbször nem is sikerül ez a sok tapasztalatot kívánó lendület, amikor sikerül, élvezettel nézi munkáját az ember, szívesen figyeli a részleteket is, amiben valóban van művészet.”¹¹⁶

¹¹³ Levél szüleinek 1932. III. 30-ai keltezéssel, PIM.

¹¹⁴ Illyés Gyula: *Sáfáry László: Lendület*. *Nyugat*, 1932/1, 50-51. o.

¹¹⁵ Illyés, *Uo.*

¹¹⁶ Illyés, *Uo.*

Illyés Gyula olvasatában tehát csak külső hasonlósági jegyekről van szó, s ami igazán lényeges, az éppen a részletekre kiterjedő elemzés. Egy kezdő poéta számára a legfontosabb kinyilatkoztatást is megteszi: „valóban van művészet” az írásokban.

Méliusz József az *Erdélyi Helikonban* (1932) közölt elemzésében is ráérez a párhuzamra Simon Andorral, mintha ez benne lenne a kor levegőjében: „Az első pillanatban Simon Andor rendszere dereng elénk. Amint továbbmegyünk, eloszlik ez az érzés. A primitív súlyosság helyett artisztikus könnyedség. Semmi misztika.”

Saját párhuzamát tehát vissza is vonja, de mert ő is leírta, sokak fejében kering, formálódik majd tovább a gondolat, s nemhogy feledésbe merülne, de Sáfáry következő kötetének elbírálására is kihatnak ezek az olykor felszínes kijelentések.

Azt is érdemes megvizsgálnunk, hogyan éli meg saját sorsát, s hogyan identifikálja magát a költő. Mindazok a jelenségek, melyek kortárs bírálóit vitára serkentették, az ő világában nem jelentkeznek. Talán, mert még fiatal, talán, mert ismeri saját úti célját. Szakdolgozatában, melyet a nyugat-európai ízlésáramlatokról ír, a következőket jegyzi meg: „Magamról (*Sáfáry László*: *Lendület*, Munkács, 1931. és *Verhovina*, Munkács, 1935) annyit óhajtok csak megjegyezni, hogy bírálóim közül sokan véltek felfedezni rokonságot első versfüzetem írásai és a szürrealisták között. Ennek nyomait második versfüzetemben is megtalálták, de a képeket világosabbnak és egyben erőteljesebbeknek is látták. Magam realistának tartom magamat. Szerintem azonban mentes vagyok az új tárgyilagosságtól, mert valóban úgy érzem, hogy kár lenne elveszíteni azokat az értékeket, amelyeket az »izmusok« korának valódi költői felfedeztek, vagy újra megtaláltak.”¹¹⁷

Az első kötetére érkező visszajelzések felbátorították a költőt, ekkor próbálta meg néhány versét elhelyezni a *Nyugatban*. Talán mindaz, amit Simándy Pál Mórícztól kérésére a szlovenszkoí irodalommal kapcsolatosan összefoglalóan leszögezett, összefügg azzal, hogy Sáfáry László 1931-ben hiába küldött verset Babits Mihálynak, nem járt szerencsével. Valójában a folytatást nem ismerjük, csak egy levelezőlap maradt ránk a költő hagyatékából. A sikertelenségét én a nem személyes megkeresésben is látom. Babits igen nagy tekintélynek örvendett ez idő tájt, és Mórícztól tudhatjuk, érzékenyen őrizte is azt. Babits nem tudhatta, hogy Sáfárynak milyen élet-

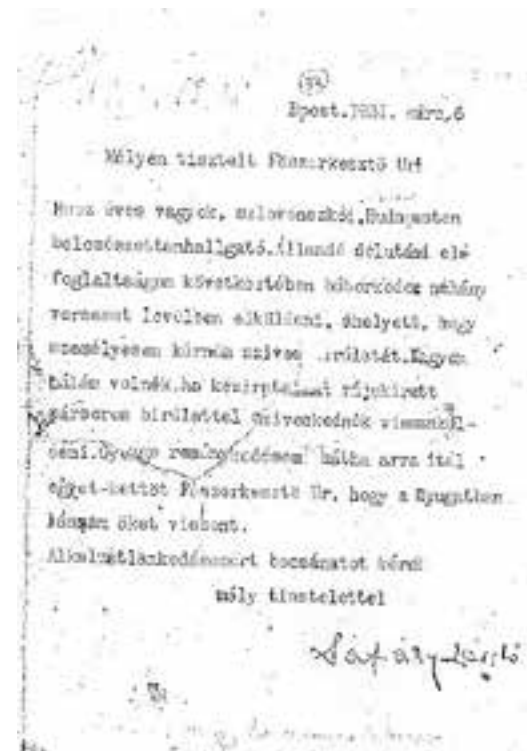
¹¹⁷ Sáfáry László: *Nyugat-európai ízlésáramlatok a felvidéki magyar költészetben*. Szakdolgozat. Megtalálható: PIM kézirattára. Megjelent: *Regio*, 1990. december, 121-145. o.

nehézségekkel kell megküzdenie, s hogy erre maradék ideje rámeleg. Sáfáry talán félt ettől a találkozástól, nem bízott a sikerben, és ilyen suta megoldást választotta a közeledésnek, a segítségkérésnek. Erre már aligha kapunk választ. Babits mindenesetre többre becsülte a cizellált, kötött formájú írásokat, mint az avantgárd szellemével beoltott szabadvers jellegű költeményeket. Török Sophie naplófeljegyzései közt található utalás arra, hogy nevezett költő valóban tehetséges, csak véleménye szerint kissé zavaros a mondanivalója. Van azonban egy biztos támpontunk Babits elzárkózását illetően. A költő-szerkesztő 1933-ban a *Nyugat* 1933. I. számában tett nyilatkozata felrója a szlovenszkóiaknak azt a politikai síkra terelt ellenállást, amellyel a Magyarországon megjelenő irodalmi kritikákra reagálnak. Itt, Turczel Lajos állítására¹¹⁸ támaszkodva, főként Illyés Gyula és Illés Endre kritikai megnyilatkozásait védi. Babits az egyetemes magyar irodalom nevében ostromozza a provinciális szemléletet: „Szlovenszkóban gyűléseket tartanak, hírlapi hajsza folyik (...). Tanácskoznak és határozatokat hoznak, hogyan lehetne társadalmi úton fellépni a szlovenszkói irodalom büszkeségét sértő kritika ellen, bosszút venni a folyóiraton, mely a szlovenszkói írókról mert nem csak jót írni. Társadalmi úton föllépni egy kritika ellen, megtorlást és regionális sérelmeket emlegetni ott, ahol irodalmi elvekről van szó, olyan gondolkodásra vall, amely ellen a kritika szabadságának nevében a leghangosabban kell tiltakoznunk.”¹¹⁹

¹¹⁸Turczel Lajos: *Visszatekintések a szlovákiai magyar kisebbségi lét első szakaszára*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2002, 48. o.

¹¹⁹In: Turczel Lajos, 48. o.

Sáfáry Babits Mihálynak küldött levelezőlapja 1931-ben

Egyértelmű, miért tartózkodott tehát Babits egy kiforratlan, bár ígéretes kezdő támogatásától. Ez a három évvel később megjelenő írása több-éves tapasztalat szintéziseként is felfogható, melyben mintegy összegezte szakmai hozzáállását az elharapódzó vidékies szemlélettel szemben. Sáfáry azonban nem volt abban a helyzetben, hogy viszonzatlan megkeresésének kudarcánál hosszan elidőzzön. Fiatal volt, kiszolgáltatott, tele ambícióval, ám zsebe annál üresebbnek találtatott. Természetes, hogy az irodalmi élet egyre inkább vonzotta. Annak ellenére, hogy írásainak megítélésében igen negatív szerep jutott Simon Andornak, a gyakorlati életben azonban Sáfáry meglehetősen sokat profitált a vele való baráti és munkakapcsolatból. A közösen szerkesztett *Kórus* című avantgárd folyóirat olyan feladatokkal látta el, melyek jelentősen kiszélesítették irodalmi köreit. A lap szerkesztése során olyan jeles személyiségekkel

ismerkedett meg, mint Tolnai Gábor, Radnóti Miklós vagy Fekete Lajos. Radnóti *Pogány köszöntő* című kötetének számozott példányát (431.) ajándékozta Sáfárynak dedikáció kíséretében 1932. V. 20. keltezéssel.¹²⁰ Családjával folytatott levelezéséből még egy új körülmény bontakozik ki az 1931-es esztendőben. Szorgalmazza Mária nevű húgának magyarországi taníttatását. Ennek leginkább anyagi akadályai vannak, ezért úgy dönt, tanulmányait ideiglenesen felfüggeszti, a neki küldött szülői támogatást Máriára ruházza át, s megpróbál a saját lábára állni. Első kötetének megjelenése is megtette a maga lélektani hatását: „Az egyetem pedig nekem nem sürgős, mert úgy sem a diplomával akarok elhelyezkedni és elsősorban művész akarok lenni”¹²¹ – olvashatjuk hirtelen elhatározásának kissé elbizakodott megnyilvánulását.

Szüleivel folytatott levélbeli diskurzusai bár nem mindig találtak egyetértésre, a lányok taníttatásának kérdésében azonban sikerült megegyezniük. 1931. szeptemberében Mária már a Ranoldes-intézetben lakott-tanult, melyet apácák működtettek. Neki írott levelét már a IX. kerületbe, a Thaly Kálmán utca 20. alá címezi László, ahol majd húga tanítónői oklevelet kap.

Mindkét leánytestvérét áthozta Magyarországra, de Ilona Jolán, a legkisebb testvér taníttatására már nem maradt a családtagoknak kerete, így ő csak középszintű pénzügyi szakképesítést szerzett. Az anyagi lehetőségek, kedvezmények felkutatásában így is sokat fáradozott Sáfáry László, hiszen a Ranoldes-intézet nem szolgáltat semmilyen kedvezménnyel.

1932. március 30-án keltezett leveléből értesülünk arról, mi mindent forgatott még a fejében. Miután részletesen beszámolt szüleinek első köteté fogadtatásáról, bemásolta a levélbe a *Most hazamegyek* című versét, egyben mellékelte az erdélyi *Helikon*-ban róla megjelent kritikát. Azért éppen ezt, mert úgy érezte: „Eddig még ez jött rá a legtöbb dologra”. Itt Méliusz Józsefre kell gondolnunk, illetve az ő megjegyzéseire Sáfáry verseivel kapcsolatosan.

Ez az 1932-es levél más meglepetést is tartogat számunkra. Arról értesülünk, hogy Sáfáry módszeresen feltérképezte szülei lakhatási és édesapja munkavállalási lehetőségeit Budapesten, mivel feltett szándéka volt, hogy szüleit Magyarországra költözteti. Ennek több logikus ma-

gyarázata is lett volna. A család élete egyszerűbb lenne, mert a gyerekek és a szülők nem élnének egymástól elszakadva, a költségek, kiadások ezáltal csökkenhetnének a közös háztartás által, s az apa kiszolgáltatott helyzete is megszűnhetett volna. A javaslat ésszerű volt, és a családtagok mindegyike számára tartalmazott előnyöket. Sáfáry még arra is gondolt, hogy kisvároshoz szokott szüleit intímabb környezetbe ültetné át. Villalakásokat nézegetett, s arról számolt be, hogy egészen elfogadható áron hozzájuthatna a család kedves, barátságos, zöld övezetben lévő otthonhoz. Tapintatosan rábeszélő próbálkozásai azonban nem nyertek tetszést odahaza, s a szépen megálmodott családi egység terve így nem is valósulhatott meg. Azért nem adta fel egészen. Még 1937-ben is előhozakodott apjának egy megjegyzéssel: „... a mérnökök számára sok lehetőség van most.”¹²²

1936-ban készült útlevelének épségben fennmaradt
fotográfiája, mely ma is megtalálható a PIM-ben őrzött Sáfáry-hagyaték
dokumentumai között

¹²⁰ A dedikációt sok más dokumentummal megtalálhatjuk M. Takács Lajos *Résnyire nyílt ajtók* c. tanulmánykötetében, 25. o.

¹²¹ Sáfáry levele szüleihez, 1931. VI. 24., PIM.

¹²² Szüleinek írott levele: Bp., 1937. I. 11. PIM irattára.

Lánytestvéreivel folyamatosan tartotta a kapcsolatot, Mária az intézetből is látogatta bátyját. Ebben a szétszóródásban fordított helyzetre is sor került: László Munkácsan korrepetálta a diákokat, és más pénzforrás után is nézett: „...a napokban egy egész kurzust sikerül kezdenem, ami 400 k-t hozna”¹²³ – írja egyik levelében. Tehát eredeti terve szerint beállt pénzt keresni, hogy támogassa a lányok tanulását, s ezt 1934-ben otthon nagyobb eséllyel tudta megoldani. Arról is értesíti testvérét, hogy a szülők pénzt küldenek lányuknak, ő maga pedig két versét is postázza a levél hátoldalán, a *Forgatag* és a *Nem fúj a szél* címűeket.

SZERKESZTŐI TEVÉKENYSÉGE A KÓRUSBAN ÉS A FÜGGETLEN SZEMLÉBEN

1934-es otthoni tartózkodásának más oka is lehetett. 1933. január havában jelent meg a *Kórus* című kulturális havi újság, melynek Tomcsányi Gábor volt a szerkesztője, Sáfáry László a helyettes szerkesztője, Simon Andor a társszerkesztője. A munkatársak között találjuk K. Grandpierre Emilt, Habán Mihályt, Nagy Rózsát és Péter Marinoffot is. A munka azonban a Tomcsányi Gáborral kialakult konfliktus miatt hamar megszakadt. Sándor Lászlónak írott levelében erről részletesebben is beszámolt:

„Kedves Drusszám,

köszönöm azt az ismertetést, amit lapodban a Kórusról közzétettél. A második számban láthattad, hogy ott holmi gigszerek és nívótlanságok fordultak elő, amit Tomcsányi barátunk tudtom és beleegyezésem nélkül adott nyomdába. Ezért a Kórus-ból kiváltunk és a Független Szemlébe kapcsolódtunk be, amelynek első száma most elsején jelent meg. (...) Nagyon örülnék, ha írásokat küldenél magad és mások részéről is s azt hiszem, néhány előfizetőt is tudnál szerezni Losoncon, ha komolyan akarnád. Szeretném, ha egy levélben megírnád véleményedet a Kórus első két számáról és a Független Szemlével kapcsolatban, mit vársz te egy laptól, amely ma, irodalom és művészeti jelszóval megjelenik. (...)”¹²⁴. A levél 1933. április 5-én keletkezett. Címzése: „Nagys. Sándor László szerkesztő úrnak Lucenec. Kisbég u. Losonci S. könyvny.”

Érdekes megjegyeznünk, hogy a levél kedélyessége ellenére ez a két irodalmár, Sáfáry és Sándor László még személyesen sohasem találkozott, kapcsolatuk „munkakapcsolat” volt, melynek szívélyes és igen közeli baráti hangja annál kivételesebb. Egy későbbi, Losoncon, 1935.

¹²³Sáfáry levele „Micikéhez”. 1934. XI. 4., Mukacevo, Körös u. 12., PIM.

¹²⁴Sáfáry László levele Sándor Lászlóhoz. PIM, levéltári jelzet: V.2144/1.

június 4-én keltezett Sándor László-levél is elárulja a személyes ismeretség hiányát. Sándor éppen lemond Sáfáry baráti meghívásáról anyagi gondjaira hivatkozva, egyben reményét fejezi ki egy majdani személyes találkozás kapcsán. A hangnem és az emberi közelség azonban a trianoni eseményeket követően természetes és megszokott volt, egyfajta összetartozást jelentett a leszakadt vidékek kulturális képviselői között. Ebből az anyaország is sokat átvett, a frissen vérző történelmi események éveiben meglehetősen erőteljes testvéri ragaszkodást tapasztalhatunk a leszakadt részek és a „mag” között.

N. sz.	Szerző	Cím	Oldal	Oldal	Oldal
1.	Károlyi Mihály	...	...	...	...
2.	Károlyi Zoltán	...	...	...	...
3.	Károlyi László	...	...	...	...
4.	Károlyi Sándor	...	...	...	...
5.	Károlyi János	...	...	...	...
6.	Károlyi István	...	...	...	...
7.	Károlyi László	...	...	...	...
8.	Károlyi Zoltán	...	...	...	...
9.	Károlyi Mihály	...	...	...	...
10.	Károlyi Sándor	...	...	...	...
11.	Károlyi János	...	...	...	...
12.	Károlyi István	...	...	...	...
13.	Károlyi László	...	...	...	...
14.	Károlyi Zoltán	...	...	...	...
15.	Károlyi Mihály	...	...	...	...

A kórus 1. számának fejléce az előfizetők névsorával

Balogh Edgár néhány, levélben odavetett rosszálló megjegyzéséből és Weisz Zoltán Munkácson írott, Sáfárynak címzett leveléből kibontakozik a konfliktus is a *Kórus* körül. Weisz Zoltán kiterjedt baráti és társasági kapcsolatait felhasználva megrendelőket gyűjtött a *Kórus*nak, s ebben a tevékenységében sikeresnek volt mondható. Játékos, vidám hangvételő levelekben számolt be eredményeiről, leginkább különböző hotelok levélpapírjain. Sikeres működését így jelezte vissza Munkácsról: „Szombaton megkaptam a küldött 40 példányt. Azonnal munkához láttam és az eredmény 25. előfizető.”¹²⁵

Márciusi levelében tájékoztatja Sáfáryt az olvasók figyelmének lankadásáról és annak okáról: „A »Kórus« második száma az előfizetők nagy részének csalódást hozott. Nem volt meg benne az első szám lendítő ereje. Különösen kifogásolták Tomcsányi szovjetellenes kirohanását.”¹²⁶

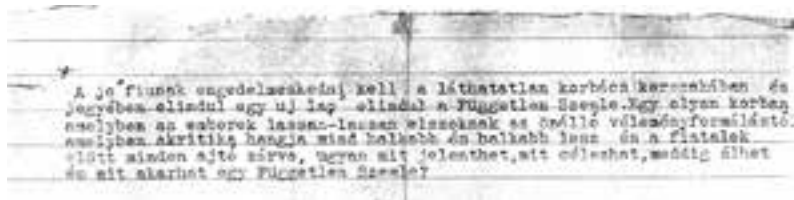
Sáfáry hűgának írott gazdag levelezésében azonban arról is nyilatkozik, hogy ő maga nem keveri össze az elvi kérdéseket a baráti kapcsolattal, s Tomcsányival mint földijével ezt követően is megőrzi baráti viszonyát. „A fiúkkal, ha sikerül, Sugárzás címen egy másik szemlét fogunk szerkeszteni” – olvashatjuk ugyanitt.

Még ez év márciusában bekapcsolódott a *Független Szemle* szerkesztésébe. Simon Andorral és Habán Mihállyal lett a lap főmunkatársa Dénes Béla vezetése alatt, amely azonban egyetlen számot ért meg. Keserű tapasztalatai a *Kórus* kapcsán és az új lap indításának kényszere felébresztette benne azt az egykori kisdíákot, akinek „Apuka” minden levelében bölcs intelmeket küldött, hogy jó legyen az ő kisleánya. Sáfáry úgy érzi, most a társadalom, a politikai élet kezeli őt kiskorúként. Széthullott jegyzetei, füzetlapjai között találtam egy érdekes gépelt töredéket, amely akár levélnek vagy naplónak is indulhatott volna, de sem a szöveghez kapcsolódóan, sem a füzetlap egyéb, egymással kapcsolatot nem tartó feljegyzéseiben nincs utalás az esztendőre, ellenben ceruzával feljegyezve áll egy dátumtöredék: X.12. Mivel a szöveget teljesebb környezetben 1933 tavaszán nyomtatásban is olvashatjuk, a keletkezés ideje feltehetően, hacsak nem bizonyosan, 1932. A jegyzet a megdorgált gyermek sértődött lázadásának hangját idézi, melyben ott található a költő nemesebb céljainak, erőbedobásainak hiábavalósága, az afölötti kesergés.

¹²⁵ PIM, Weisz Zoltán levele Sáfáryhoz. Kelt: 1933. febr. 8., Munkács (feldolgozatlan).

¹²⁶ PIM, uo., Weisz Zoltán levele a Grand Hotelből 1933. márc. 23-i keltezéssel (feldolgozatlan).

A *Független Szemle* tehát nem lehet független, mert a függetlenség maga megvalósíthatatlan.

Sáfáry jegyzete a *Független Szemle* céljaira, lehetőségeire vonatkozóan.¹²⁷

A töredéket majd a *Független Szemle* első számának „vezércikkéként” találjuk fel *A láthatatlan korbács* címmel. A lapot hárman szerkesztik: Simon Andor költő, Sáfáry baráti pártfogója, Móricz Gyöngyi férje; barátja és földije: Habán Mihály mérnök, költő és ő maga, Sáfáry László. Ebben a lapszámban jelentek meg Simándy Pál publicisztikai írásai is *a világ és a magyarság jövőjét faggatva*¹²⁸, valamint sok jeles hazai és külföldi szerző műve. Hamvas Béla történetfilozófiai munkáját is itt találjuk, melyet Thomas Mark álnéven szignált. „A független Szemle az utódállamok fiatal magyarságának és a nyugat-európai magyar emigráns értelmiségnek is igényes kulturális orgánuma kívánt lenni”¹²⁹ – jegyzi meg M. Takács Lajos „*Két elsötétítés közt résnyi ragyogás...*” című tanulmányában.

A belső monológ során keletkezett kérdést gyorsan megválaszolta a valóság azzal a ténnyel, hogy a lapnak mindössze egyetlen száma jelent meg.

A sok kudarc közepette van egy kis sikere is. Verset közölnek tőle Amerikában: „Egy amerikai magyar lap elfogadta három versemet, mint egy látogatóban ittlévő asszonytól értesültem, s kér újabbakat is. Egy versért 5 dollárt fizet (15 dollár=85 P).”¹³⁰

Életének dokumentumai a harmincas évektől egyre inkább irodalmi tevékenységét érintik. Az Írók Gazdasági Egyesületébe 1932-ben lépett be, tagsági igazolványa megtalálható a Petőfi Irodalmi Múzeum irattárában őrzött anyagok között. Dr. Ugron Gábor aláírása szerepel az igazolványon, akit 1933 novemberében választottak elnökké. Az irodalmi tanács elnöke ez idő tájt Móricz Zsigmond volt, aki figyelemmel és szim-

¹²⁷ Forrás: PIM irattára, Sáfáry rendezetlen anyaga.

¹²⁸ M. Takács Lajos, *Résnyire nyílt ajtók*, Debrecen–Ungvár, 1991, 28. o.

¹²⁹ M. Takács, *Uo.*

¹³⁰ Sáfáry L. családjának írott levele 1933. III. 15-én Budapestről. PIM irattára (feldolgozatlan).

pátiával kísérte a szlovenszkói irodalmi életet. Sáfáry László több ízben részesült pénzsegélyben az IGE jóvoltából.

Tagsági igazolványának másolata /a) és b) oldal/

1933-ban egy évre behívták katonának. Április 18-án, keddi napon érkezett vissza otthonról Budapestre, és másnap, szerdán már a kaszárnnyában találta magát. Májusban még esély volt rá, hogy alkalmatlannak nyilvánítják rövidlátása miatt, de a katonai bizottság kórházi vizsgálatra küldte. A végeredményről így számolt be szüleinek írott levelében: „...a laktanyai vizsgálat szerint »alkalmatlan«, a kórházi szerint »alkalmas« lettem. (...) ...kiderült, hogy a kórházi vizsgálat a mérvadó”¹³¹.

Hogy a katonasággal milyen lélektani kapcsolata volt, azt március 15-i keltezésű, családjának szóló levele tanúsítja. A levél igen gazdag anyagot szolgáltat Sáfáry ez idő tájt végzett irodalomszervezői tevékenységéről is, egyben rávilágít arra a körülményre, milyen élénk figyelemmel kísérte a hazai mellett a nemzetközi helyzetet is: „A németországi eseményekkel szemben undort és irtózatot érzek, de éppúgy szembenállok a bolsevik terrorral is. S szemben állok minden olyan rendszerrel, mely fegyverrel avatkozik az egyén életébe, és ököllel akarja elintézni a szellemi kérdéseket. Krisztus, Galilei, Petőfi, Gandhi közelebb állnak hozzám, mint Hitler vagy Sztálin, mindig is közelebb állottak!”¹³² A kézzel írott levél igen szenvedélyes han-

¹³¹ Sáfáry levele szüleihez. Kelt: 1933. V. 1., Budapest. PIM (feldolgozatlan).

¹³² Sáfáry levele szüleihez. PIM (feldolgozatlan).

gon nyilvánítja ki a huszonhárom éves fiatalember világnézetét. Fontos argumentum ez a kinyilatkoztatás Sáfáry erkölcsi és szemléletbeli elkötelezettségéről, hiszen életének fonalát az általa korán felismert és elítélt történelmi események következtében vágják rövidre a Párkák. Ám az 1933-as laktanyai élet a körülményekhez képest mégis kedvezően alakult számára. Húgának, Máriának írott júliusi leveléből a következőkről értesülünk: „(...) én vagyok a könyvtár kezelője, a könyvtár ott van a szobámban, s mikor a főnökeim elmennek olvasgatok egyetmást. (...) már rövidesen 3 hónapja űzöm ezt a mesterséget s lassan egészen kitanulom.”¹³³

„Mici” bejárt hozzá a laktanyába, elvitte szennyesét, legépelte írásait, s mint már évek óta, mintegy titkárnői teendőket látott el bátyja mellett, akárcsak Jolán. Az Üllői úti laktanyából címzett levelezőlap címdalára ezért írta még húgának: „Írd fel, hogy milyen írásaim vannak nálad!”¹³⁴

Az események forgatagában szülei aggódva figyelték egyetlen fiúgyermekük sorsának lassú kibontakozását, hogy az egyetemi tanulmányai továbbra is akadozva folytak. Sáfáry a március 15-i keltezésű levelében nyugtatgatta szüleit, egyben kifejtette számukra azt is, mennyire fontos életében az írás, az irodalom, ami ugyan fékezi tanulmányai befejezését, életének azonban végérvényesen részévé vált: „...effelől biztosíthatom Kedves Szüleimet, hogy a tudományszakjaimmal is foglalkozom, valamint arról is, hogy törődöm Anyuék véleményével. Ezért is nagyon szeretném, ha nem néznék ellenséges szemmel művészi beállítottságomat és verseskönyvkiadási terveimet, mert ezek ellen egyrészt nem lehet semmit sem tenni, annyira az életemhez tartoznak és közelállnak ahhoz, amit az emberek boldogságnak neveznek, én pedig önkifejtésnek.”¹³⁵

A lapszerkesztési kudarcok és az egyetemi tanulmányok meglehetősen késleltetett menete is hozzájárulhatott átmeneti hazaköltözéséhez. Az irodalmi élet és a művészeti tevékenység azonban így is megtalálta Sáfáryt. Losoncra, Sándor Lászlótól érkezik egy megkeresés, melyben a levél írója Kovács Károly kérését közvetíti. Kovács, a *Korunk* szlovenszkói munkatársa, új lap indítását szervezi, és szeretné, ha annak tevékenységében Sáfáry is részt venne. Nem akármilyen vállalkozáson dolgozik. Össze akarja fogni a szlovenszkói erőket az irodalomban: „A lapnak »Holnap« lesz a címe és tömöríteni fogja az összes haladó szlovenszkói írókat, költőket és tudósokat”¹³⁶ – olvashatjuk Sándor László 1935. június 4-én keltezett levelében.

¹³³Sáfáry levele 1933. VII. 9., Bp.: „Kedves Micikém,...”. PIM (feldolgozatlan).

¹³⁴Sáfáry levele 1933. VII. 9., Bp.: „Kedves Micikém,...”. PIM (feldolgozatlan).

¹³⁵Ua., a részlet megtalálható nyomtatásban in: M. Takács: *Résnyire nyílt ajtók*, 28. o.

¹³⁶Sándor László levele Sáfáryhoz. PIM (feldolgozatlan).

MÁSODIK KÖTETE, A *VERHOVINA*. EGY SZERKESZTÉSI KONCEPCIÓ BIZONYOSSÁGA

1935 januárjában megjelent Sáfáry László második verseskötete *Verhovina* címmel. Az ugyancsak 40 verset egybeválogató kötet ismét Munkácson talált kiadót a Typografia Nyomda jóvoltából. Ez a könyv is magánkiadásban látott napvilágot, és Sáfáry minden baráti kapcsolatát mozgósította könyve terjesztése érdekében. Sándor Lászlónak említett levele arról is beszámol, miként halad ezzel a megbízással: „A könyvek ügyében ma este kapok értesítést, remélem, sikerül túl adni a még megmaradt példányokon!”¹³⁷

Ez a losonci levél igen gazdag információs anyagban, mert ez tudósít a *Holnap* megszervezéséről, Sáfáry felkéréséről, a *Verhovina* c. kötet terjesztésében vállalt baráti segítségről, de ebben találjuk azt az utalást is, melyből kiderül, Sáfáry és Sándor valóban csak levélbarátságot tartott.

¹³⁷Ua.

Ha a *Lendület* c. kötetre nyolc kritikai hozzászólás született, a *Verhovina* sokkal nagyobb reakciót váltott ki szakmai körökben. 33 visszajelzést tart nyilván Dupka György¹³⁸, melyek nagy részét a Sáfáry-lányok szorgalmasan gyűjtögették, s egy könyv alakú vastag füzetbe ragasztották a lapkivágásokat. A maguk készítette borítóval ellátott karcsú könyvecskének a következő címet adták: *Sáfáry László Lendület és Verhovina című kötetéről megjelent kritikák 1931-1935*¹³⁹.

Az első visszajelzést a *Magyar Életben* találjuk. A lap 1935. január 1-jei számában az olvasó figyelmébe ajánlja Sáfáry kötetét. *Tutajosok* című verse zsidó nyelven is megjelenik nyomtatásban, alighanem Munkácson, de erre nézvést semmi adat nem található a nyomtatott vers mellett, csak német nyelvű nyersfordítások kézírata. A bírálatok, hozzászólások, könyvismertetőik szerzői gyakran csak jelzéseket, rövidítéseket használnak szignóként, nem fedik fel nevüket. „b. t.”, kinek személyét a Magyar írói álnévlexikon nem tisztázza, a *Közlönyben* megjelenő írásában így nyilatkozik: „Már eseményszámba megy az is, hogy a podk. ruszi könyvpiacon magyar nyelven eredeti munka jelent meg.”¹⁴⁰ A lelkes hangú méltató Sáfáry verseit csak a francia Paul Geraldval tudja rokonságba hozni, a magyar költészetben nem talál példát lírájára: „egy-egy sorban cizellált finomsággal mondja azt meg, amire másnak egész versszakra van szüksége.”¹⁴¹

Sáfáry kötete 1934 utolsó napjaiban hagyhatta el a nyomdát, mert 1935 januárjában már folyamatosan cikkeznek róla. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára őrzi azt az 1937-ben Jócsik Imrének dedikált példányt, melyet alkalmam volt tárgyi mivoltában is megismerni. A címlap belső oldalán ez áll: „Ebből a könyvből harminc számozott példány készült könyvgyűjtők részére, elsőrendű »Japán« papíron, nyersvászon kötésben, a költő aláírásával”¹⁴². A Jócsiknak dedikált példány nem tartozik a harminc közé.

A kötetről megjelenő írások egy része ma már reklámszámba menne, hiszen például a *Szabadság*, az *Igazmondó* (Munkács-Beregszász), az *Új Kelet*, a *Hét* inkább figyelemfelhívásképpen számol be róla. A lapok egy része a könyv megrendelhetőségéről és áráról is szolgáltat információt.

¹³⁸ Dupka–Popovics: *Újabb adalékok Sáfáry Lászlóról*. KISzó, 1984. márc. 23.

¹³⁹ PIM, Sáfáry–hagyaték (feldolgozatlan).

¹⁴⁰ b.t.: „*Verhovina*”. *Közlöny*, 1935. jan. 6., vasárnap.

¹⁴¹ *Uo.*

¹⁴² Sáfáry László: *Verhovina*. Versek. Munkács, 1935. A „Tipografia” Nyomda kiadása.

Gyakori, hogy pár felvezető mondatot követően Sáfáry valamilyik versével csinálnak kedvet az olvasónak. Így jelenik meg a *Hétben* (Munkács) a *Tutajosok*, a *Szabadságban* a *Diák* című költemény.

A legfürgébb reagálás a szülőföldön történik, de a felvidék egésze gyorsan felkapja a fejét az új költői hangra. A *Magyar Ujság* 1935. január 20-i számában Barta Lajos elragadtatással köszönti a kötetet és szerzőjét. Már a cím, *Verhovina* is öröme szolgál, s a kötet egésze mind témavilágában, mind hangvételében: „Honnan ez a magátölömlés, ez a népdalszerű egyszerű tisztaság? A magyar és a szláv daltermő lelkiség megint találkozott egyszer egy magyar költőben?”¹⁴³ A kettős etnikumú táj vegyes kultúrájából kilépő versbeszéd tiszta, hétköznapi nyelven szólítja meg szülőföldjét, manírok, költői pózok és szólamok nélkül. Valójában minden esendősége mellett ebben van és maradt Sáfáry töretlen érdeme. Bárkivel rokonítja is az irodalom bennfentes ítése líráját, van ennek a költészetnek egy mindent átfogó vonása: lokális színei, melyeket előtte senki nem használt ezen a vidéken. A maga idejében Petőfi szólította meg ilyen testvéri közelségből olvasóit. Persze, Sáfáry sem tehetségében, sem más vonatkozásban nem hasonlítható Petőfihez. De hát az idő, a hely sem azonos. Barta Lajos meglehetősen patetikus és kissé fellengzős sorai között ott van a helytálló igazság hangja is: „Verhovina! Nagy szomorúságok földje! Ajándéka az új költő! A fátum van az új költő mögött! Ez a háttér kiemeli figuráját.”¹⁴⁴ Ebben viszont nem téved. Valóban a táj emeli ki Sáfáry alakját a gyakran hétköznapi versekből, talán viszonzásképpen, mert a költő is magasra emelte szavaival a tájat, s mert második kötetének címével mintegy lobogójára is tűzte.

A vidéki lapok ovációja egyöntetű, meg is zavarhatta a nagy ünneplés a 25 éves poétát. Tamás Mihály sem fukarkodik a dicsérattal: „Ady óta csak nagy ritkán írtak magyarul ennél frissebb sorokat”¹⁴⁵. „Pompás, földszagu, eleven őstermészet ez”¹⁴⁶ – olvashatjuk Lányi Menyhért tollából. A *Prágai Magyar Hirlapban* Zapf László, a *Független Szemlében* Forgács Antal, az *Új Életben* Sinkó Ferenc, az *Életben* Dezsényi Béla, a *Magyar Figyelőben* Szalatnai Rezső, a *Tiszántúli Figyelőben* Jakab Antal, a *Kárpátaljaban* Demjén Ferenc, a *Korunkban* Fábry Zoltán méltatja

¹⁴³ Barta Lajos: *Új költő Szlovénzkón*. Magyar Ujság, 1935. jan. 20., vasárnap.

¹⁴⁴ Barta Lajos: *Új költő Szlovénzkón*. Magyar Ujság, 1935. jan. 20., vasárnap.

¹⁴⁵ Tamás Mihály: Sáfáry László: *Verhovina*. Versek. Magyar Ujság, a Sáfáry-lányok újságkivágásaiból. PIM, S. L. hagyaték (feldolgozatlan).

¹⁴⁶ Lányi Menyhért: *Verhovina*. Sáfáry László verseskönyve. Kassai Ujság, 1935. február 9., 34.sz.

Sáfáry második kötetét. És ez nem minden. Egészen apró vidéki lapocskák is hírül hozzák a *Verhovina* megjelenését, mint például a *Filléres Ujság* Nagyszőlősen. Több kiadvány Sáfáry-verset tűz a rövid bemutató cikk mellé. Gyakori a monogram jellegű aláírás az egyes lapok könyvismertetője alatt, de nagyobb nevekkkel is találkozunk.

Féja Géza a *Magyar Írásban* nem feledkezik meg arról a problematikáról, mely Sáfáry első kötetének megjelenését fogadta. Ismét előkerül Simon Andor egyre kopottabbá váló neve. A keleti kultúra légiességét, báját érzékeli ebben a lírában: „Költészete, akár Simoné, rokonságot tart a keleti lírával. De Simonnál eléggé fantasztikus volt ez a rokonság, Sáfárynál pedig bensőbb és lényegesebb.”¹⁴⁷ Tehetsége végső próbáját a jövőtől várja, és a lírai megújulás lehetőségétől teszi függővé. Mindenképpen egy testesebb költői nyelvezet és alakzat megteremtését véli szükségesnek, mellyel elléphetne a verselését befolyásoló Simon Andor mintájától, s ez esetben meglévő írásai is magasabb értéket képviselhetnének a megújult poézis átmeneteként. Összességében vonzónak és ígéretesnek találja a verseket: „Igen, feledhetetlen »gyöngyszemei« vannak. »A maguk nemében tökéletesek«. De ezekben a belső zengés egy kis ívdarabkát, vagy köröcskét fut be s önmagába azonnal csurran vissza. A líra nálunk uralkodó műfaj volt mindig, hozzászoktunk a nagy lírához, a nagy vershez a szó legjobb értelmében. Visszahatásként tetszhet az ilyen gyöngyszem-költészet (ld. Simon Andor!), de megállni itten: halálos veszedelem (ld. ugyanőt!).”¹⁴⁸

Vannak azonban, akik egészen másra figyelnek a *Verhovina* kapcsán. „Érdekesen fogja fel a szegénységet. Nála a szegénység mintegy természetes keret. Némelyik orosz regényírónál figyelhető meg ez a jelenség (...)”¹⁴⁹ – olvashatjuk Sinkó Ferenc cikkében. Már is helyet ad számára a kisebbségi költők között, s amit még erőteljesen kifejezésre juttat, az Sáfáry költői hangjának egészséges természetessége. Ebben látja a költő eredetiségét: „Ezért örömmel üdvözölhetjük, mert nálunk szükség van egyéniségekre.”¹⁵⁰

Sáfáry már eléggé ismert, és ismeretségi körében népszerűnek mondható fiatal tehetség. Nem véletlen tehát, hogy második kötete ilyen nagyszámú reflektálást gerjeszt kritika, könyvbemutató formájában egyaránt.

Igazán ekkor éli meg a figyelmet és annak ténszerűségét, hogy költőként foglalkozik vele az irodalmi köztudat. Igen figyelemre méltó önmagában is, hogy Radnóti Miklós a *Nyugat* Figyelő rovatában rövid ismertetőt szentelt Sáfáry kötetének. Mivel annak kurta szövege nem mentes konfliktust érintő kérdésektől, álljon itt az egész cikkecske a maga teljességében: „Sáfáry Lászlónak négy éve jelent meg első könyve, melyen Simon Andor egysíkú és kényelmes lírájának hatása érzett. Vékony líra volt és fejlődésképtelen, mint a régóta hallgató Simon Andoré is. E hatástól ma sem mentes Sáfáry, és különösen nem mentes e hatás következményeitől, a gyakran prózába sikló kényelmességtől és a költői közhelyektől, amelyek legtöbbször a néhány soros verset is elrontják. Pedig lírikust sejtet néhány szép képe és a könyv három verse: a *Verhovina*, a *Tavaszi* és a *Déli árnyék*”¹⁵¹.

Valljuk meg, Radnóti ismertetője nem tekinthető hízeltűnek a költőre nézve. Ugyanakkor érdemes odafigyelni záró mondatára, melyben tudatja az olvasóval: felismerte Sáfáryban a költői tehetséget. Kifogásai elárulják a másfajta, a kötöttebb líra iránti vonzódását is, ezt le kell vonni a bírálatból. Sáfáry szabadversei ugyanis a tudatos formaválasztás bizonyítékai, erről szakdolgozatában maga számolt be részletesen.

Szinte ugyanazokkal a kifogásokkal él, mint Féja Géza, csakhogy Féja Radnótival szemben Sáfáry lírai hangvételét eredetibbnek látja, amelyet valódi lelkesültség tölt meg.

Érdekes és tanulmányozni való az a körülmény, milyen tekintetben reagál másként a magyarországi szakirodalom a munkácsi költő írásaira, és hogyan fogadja a kisebbségi létbe kényszerültek szakmai testülete. Fábry Zoltánt is izgatják azok a „halálos veszedelmek”, melyek az ilyen rövid, „frappáns”, légies, szűkszavú lírára leselkednek. Ennek ellenére a saját táj, saját kultúra, saját élettörténet visszhangját ünnepli a *Verhovina* verseiben, s ujjongva örül az önálló költői látásmódnak. Hiszen ennek a vidéknek sosem voltak szószólói, ez a kezdeményezés nem csak most számít újdonságnak, de történelmet is ír születésével. Csaknem érzelmi elgyöngyülés hallatszik ki némely sorából: „A ruszinszkói Sáfáry László valóságot simogat: egy egész földdarab táj- és emberlevegőjét lélegzi fel verseiben. (*Verhovina*) Ebből a költészetből aztán olyan leheletszerű finomsággal és mégis markolható egyszerűséggel párázik a valóság szépsége, hogy szinte

¹⁴⁷ Féja Géza: *Sáfáry László: Verhovina*. Magyar Írás, 1935. 2. sz.

¹⁴⁸ Féja Géza: *Sáfáry Lászlóról*. Magyar Írás, 1935, 2. sz. 57. o.

¹⁴⁹ Új Élet, 1935. március.

¹⁵⁰ *Uo.*

¹⁵¹ Radnóti Miklós: *Figyelő – Kisebbsi bírálatok*. Nyugat, 1935/8. sz., megtalálható az interneten: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00595/18797.htm>

hinnünk és hirdetniünk kell egy költő érkezését. De a cím: Verhovina. Táj, ahol emberek éheznek. És aki látta, annak szeméből a nyomor valósága kimarta a tájélményt. Sáfáry a tájélményt szociális élménnyé fokozza. A valóság pozitív idillé szépült és egy szépségpontba sűrűsödik.¹⁵²

Fábry többszörösen is megrendült a verseskötet anyagától, bár voltak kétségei a szerző igazi, teljes szociális elkötelezettségét illetően, mert még „Sáfáry legtöbb versében a Verhovina van a költészetért.”¹⁵³ Felteszi a kérdést: „...lesz-e Sáfáry költészete igazán a Verhovináért (...)?”¹⁵⁴ Verselemzések útján töpreng önmagának feltett kérdésein, de van egy kulcsmondata, amely minden kétséget és feltett kérdést felülír: „A verhovinai lázadó nyomorult senki mindenkinél tisztább kezű védőt kapott, költőt!”¹⁵⁵

Fábry tanulmányát azonban mégsem az öröm és elragadtatás hangja zárja le, hanem a kétségeké. Aggodalmait már-már vészjósló hangon fogalmazza meg: „Itt pontosan ki van jelölve a valóságadottság útja, melyet kikerülni, elsimogatni többé nem lehet. Ha Sáfáry erről az útról letér, akkor hasonulni fog magyarországi rokonaihoz, a Simon Andorokhoz, és mi kénytelenek leszünk őt továbblapozni...”¹⁵⁶

Bizonyos mértékben el kell határolnunk egymástól a Trianon utáni Magyarország és a kisebbségi létbe zsugorított magyarság életérzését és annak esztétikai nézőpontját, legalább alkalmakként, ha a szavak és jelenségek alatt azt akarjuk érteni, ami életre hívta őket. Ez nem azt jelenti, hogy megadnánk magunkat az igénytelenség, a vidéki szemlélet kisszerűségeinek. Jelen esetben inkább lokális színekről, formákról, hangokról, hangsúlyokról, az érzelmek és az értelem egy kissé eltérő esztétikájáról kell tudomást vennünk. Hiszen ami a lényeges kifogásokat illeti Sáfáry verseivel szemben, azok éppúgy megfogalmazódnak a magyarországi, mint a kisebbségi magyar fórumok által. Talán az értékek számbavételében messzebbre látott Fábry Zoltán, hiszen azokat Sáfáry költészetében éppen a lokális színekben találta meg.

Mi az, ami annyira elrettentette a szakmai értékítéletet Simon Andor költészetétől? Ilyen kérdésekre csak akkor kapunk manapság választ, ha egy ugyancsak feledésbe merült név és életmű után eredünk. *Világ-*

¹⁵²Fábry Zoltán: *Lírikusok Szlovénkón*. Korunk, 1935. 703-793. o. In: *Kúria, kvaterka, kultúra*, 1964, 129. o.

¹⁵³*Uo.*, 134. o.

¹⁵⁴*Uo.*

¹⁵⁵Fábry Zoltán: *Lírikusok Szlovénkón*. Korunk, 1935. 703-793. o. In: *Kúria, kvaterka, kultúra*, 1964, 134. o.

¹⁵⁶*Uo.*

hullám című, 1929-ben megjelent negyedik, egyben utolsó kötetét őrzi a Debreceni Egyetem könyvtára, méghozzá azt a példányát, amelyet Szalatnai Rezsőnek dedikált a szerző. Meggyőződésem az olvasottak alapján, ez egyben leggyengébb műve is Simonnak, s már mintegy előre vetíti költői pályájának befejezését. A Randóti által közhelyesnek, jelentéktelennek, Kardos László által „egysejtűeknek”¹⁵⁷ nevezett írások egyre kisebb témavilágba zsugorodnak, s ez a kiszáradás, a jelentéktelen, hétköznapi jelenségek művi dramatizálása valóban fájdalmasan érinti az olvasót. Nincs töltése a verseknek, s az, hogy alakjuk, megformáltságuk légies, érdektelenné válik.

Kardos László jelen hivatkozása során Radnóti első kötetének bemutatásakor használta az „egysejtű” jelzőt Simon lírájára éppen annak okán, hogy Radnótit is kapcsolatba hozta többek között Simon Andor verselésével: „*Érdekes, hogy a kötet számos darabján már a legfiatalabb költői nemzedék fénye tükröződik. Szabó Lőrinc dunántúli idilljei, Illyés Gyula realiztikus parasztképei, Simon Andor »egysejtű« kis versei jutnak gyakran eszünkbe.*”¹⁵⁸

Maga Sáfáry is szeretne mérleget készíteni teljesítményéről, analitikusan közeledik új kötetének anyagához. Sándor Lászlóhoz írott levelében barátját is kéri, véleményezze kötetét. A levélből kitűnik, a költő meg van győződve arról, hogy Sándor László nem kedveli azt a fajta lírát, amit ő művel. Kéri, tekintene el ettől a körülménytől, s vetné papírra gondolatait: „*Én azt hiszem, mostani verseimnek hangja és problematikája szervesen és logikusan következett, illetőleg fejlődött első könyvem hangjából. Ez nem jelenti azt, mintha én teljes mértékben meg volnék elégedve könyvemmel, hiszen ez megállást jelentene; lehet, hogy következő könyvem jobban fog tetszeni Neked, bár én azt hiszem, nem vagyok az a típus, amit Te a »mai költő« név alatt elgondolsz.*”¹⁵⁹

A kritika keresztüztűzésében azonban más gondja is akad Sáfárynak. Leginkább az, hogyan forgassa vissza üres zsebébe verseskötete legalább bizonyos példányszámának árát. Ez ügyben segítséget kér, amikor és akitől csak tud. Még Munkácsn, a kötet megjelenését követően kezébe veszi az ügyeket. Sándor Lászlónak is ír Losoncra: „*Kedves Barátom, (...) Losoncot elég nagy városnak tartom arra, hogy az ott érdeklődőbb,*

¹⁵⁷Kardos László: *Újmódi pásztorok éneke. Radnóti Miklós versei*. Nyugat, 1931, 10. sz., Figyelő. Vers. Megtalálható: <http://epa.oszk.hu>

¹⁵⁸Kardos L., *Uo.*

¹⁵⁹PIM, levéltári szám: V.2144/3.

illetve pénzesebb emberekre rá lehetne sózni 15-20 darabot Verhovina c. kötetemből. Szeretném, ha szíves volnál ebben segíteni nekem, (...) a diákfiúk segítségét is igénybe lehetne venni. (...) A Figyelő-d meg van még? Irhatnál kritikát is lapodba vagy a helyi sajtóba, illetőleg a diáklapba. Ez esetben légy szíves a megfelelő számot címemre elküldeni. / Munkács, Kőrös u. 12.”¹⁶⁰

Májusban ismét ír Sándor Lászlónak, melyben egy baráti gesztust köszön meg. Úgy tűnik, Sándor az átvett Sáfáry-kötetekre valóban talált patronálókat. „Remélem, (...), nem fizetsz rá”¹⁶¹ – írja neki Munkácsról a szerző, s egyben invitálja egy könyvnapra találkozóra illetve „egy verhovinai tanulmányútra”¹⁶² is. Ő maga, mint kifejti, „anyagiak híján”¹⁶³ nem fog tudni utazni, így a nyarat otthon tölti.

A nagyszámú visszajelzés, az indulatokat és érzelmeket mozgásba hozó reflexiók kapcsán jogosan tesszük fel a kérdést: mi az a *Verhovina* c. kötetben, ami így felajzotta a kedélyeket? A XXI. századi olvasó ma mindössze annyit érezne annak szöveggörnyezetéből, hogy a nagyon prózai képek és szókapcsolatok olykor egészen váratlan képekbe és szókapcsolatokba csapnak át, s hogy gyakorta egészen költőietlen ez a versbeszéd. A szerelmes évődések néha banálisan egyszerűek, a kimon-dott igazságok túlságosan kézenfekvőek. A negyven rövid költemény témavilága is egyszerű: táj, szerelem, emberi sors. Persze, ez a három szál valójában egyetlen fonattá válik, hiszen egymásba olvadnak hely-színeikkel, színvilágukkal, érzelmeikkel, indulataikkal a képek és hangulatok. A táj pompájában karcsú leányléptek jelennek meg, leányalak hajladozik, a szerelem nélkülözésében ott van a távolság megcsonkította vágyakozás, az emberi figurák mögött ott hatalmasodik a társadalom érzéketlensége és a kiszolgáltatottság magánya. A kötet címadó verse talán a legdrámaibb költeménye a szerzőnek. Rövid, szaggatott monda-tai és képei tömör balladává építik a szűken mért szavakból kirajzolódó drámát. Tizenhárom sorban nem csak egy családfőt és a családját ért vesztéseget tárja elénk, hanem a földrajzi térség: Verhovina ruszinjainak örökös és gyógyíthatatlan nyomorát, mely egyszerre végzetszerű, Isten és természet általi elrendelés, és szociális-társadalmi is egyben, hiszen Vaszil gazdának fél hold földből kell eltartania családját.

¹⁶⁰ PIM, levéltári szám: V.2144/2.

¹⁶¹ Sáfáry levele Sándor Lászlóhoz. PIM, levéltári szám: V.2144/4.

¹⁶² Uo.

¹⁶³ Uo.

Verhovina

Vaszil gazda a Verhovinán,
egy félhold földje is van talán,
kukoricát vetett belé,
és ha istenke is úgy akarja,
puliszka télre bőven lesz az asztalán.
Az istenkének segítni kell,
mert néha bántanak a hegyek.
Az erdőszéli kalyibában kint lármáz éjszakánként
Vaszil és a három nagyobbik gyerek.
Ó furcsa, szörnyű éjszaka!
Puliszkás álmot küldtek a hegyek.
Ó furcsa, szörnyű éjszaka!
A kukoricán átgázolt egy vaddisznósereg.¹⁶⁴

A szegénység mítoszát ma is szeretjük életre kelteni, ha nem a mi por-tánkhoz kapcsolódik. Így volt ez Sáfáry idejében is. Úgy vélem, ennek a kötetnek a szociális tényfeltárás adta a legnagyobb hangsúlyt. A maga korában minden tekintetben modernnek minősíthető versanyag azzal is hódított, hogy ezt a szegénységet kölcsön lehetett adni Vaszil gazdának, és ezáltal a ruszinságnak. A két világháború közötti korszak pedig, jól tudjuk, semmilyen nációnak nem kedvezett.

A kötetben egymást követik a verhovinai életképek. Az *Árverésről* nincs pontos helyszínünk, egy tanyán játszódik le, és az egyetlen nevesített szereplője Jancsi, aki semmit sem lát abból, hogyan árverezik el házukat és minden értéküket, mert csikót legeltet. Ám Jancsi is valamiképpen beszorul ugyanabba a tájba, az olvasó nem érzékeli, hogy „lapozni kéne”, hogy itt most valami más történik, mint az előzőekben. A vers tehát bizonyos értelemben általánosít is, nem vonatkoztatja nemzetiségekre sem a szegénységet, sem az életformát. Aki ismeri a kárpát-aljai embereket és életvitelüket, ezen cseppet sem lepődik meg. Ma is így élnek egymás szomszédságában, ma is egymás életét élik. A Kárpátok hegyvonulatai közt éppúgy, mint Munkács alatt, a Kárpátok lábainál.

Tud annak a nyelvén szólani, akit „beszéltek”, és ez a lírára egyáltalán nem jellemző vonás. A balladai hangvétel, tömörítés, a szisszenésnyi

¹⁶⁴ Sáfáry László: *Köztetek vagyok*. Szerk.: Finta Éva, 41. o.

szavak mikrogesztusai olyan erények, melyek egészen egzotikussá teszik Sáfáryt, s ez a különlegessége nem évült el, a kortárs olvasó is kihallja szövegeiből. A *Tutajosok* kilenc sor, a poézis ékítményei nélkül, tele ismétlésekkel. Ezt a kurta szöveget is szinte megfélezi az ismétlések által. A minimalizmus bölcsőjénél állunk, ha Sáfáry versét olvassuk.

Tutajosok

*A háborút és a békét nagyurak csinálták,
nem tudjuk, ki parancsolta nekik.
Nekünk a tél parancsol,
hogy nyáron fát usztassunk a Tiszán.
Most nem lehet,
mert a fának is kéne utlevél.
Nagy baj lesz ebből,
mert nekünk a tél parancsol,
hogy nyáron fát usztassunk a Tiszán.*¹⁶⁵

A névelőkkel együtt összesen 46 szót használ fel verséhez, a cím a negyvenhatedik. A hét névelőt nyugodtan kiemelhetjük ebből a kis szóhalmazból, hiszen nincs sem informatív, sem esztétikai üzenete. Marad 39 szavunk. Ebből a „parancsol” ige háromszor, a „fa” főnév háromszor (ragos alakban), az „usztassunk” ige kétszer, a tél–nyár ellentétpár kétszer fordul elő a versben. Ha az ismétléseket és a visszatérő kötőszavakat is kivonjuk a vers szótartományából, 30 kifejezés marad. Ha a névmásokkal ugyanezt tesszük, marad 29 szó, de a Tisza tulajdonnévre még nem kerítettünk sort, tehát eggyel kevesebb: 28 szó marad. A kilenc sorból kettőt teljes egészében ismételi a költő, csak a kötőszavakat módosítja, tehát a kilenc soros vers valójában hét sor, amely pontatlan számítással 28 önálló kifejezést tartalmaz. Pontatlan, mert a létige alakváltozatait még nem emeltem ki a szóállományból (27), és nem voltam tekintettel a tagadósó ismétlésére sem (25). Egyáltalán nem törekszem statisztikai pontosságra, csak az abszurd tény izgalma hajt, hogy ilyen számításokkal eredjek Sáfáry szófukarsága nyomába, hiszen a kilencsoros vers nagyjából huszonöt szóból építkezik, ami soronként kevesebb, mint három új szót jelentene, ha átlagolni szeretném a kapott eredményt.

¹⁶⁵ Sáfáry László: *Köztetek vagyok*. Szerk.: Finta Éva, 43. o.

Sáfárynak ezt a képességét nem igazán értelmezte az irodalomtörténet (igaz, a többit is alig). A *Súlyos éjszaka*, a *Hóviharok ideje*, a *Most hazamegyek*, a *Nem fúj a szél*, az *Öreg vincellér halála*, a *Ne felejtse el hegyeinket* mind-mind ezzel a mágiával telített szöveg, melynek szépsége olyan varázslat, amely egy bizonyos versmennyiség ismerete után tárja ki magát az olvasónak.

A tömörítés, a nyelv, a szavak ökonómiája eredményezhette volna a szöveg, tartalom és hangulat sivárságát, szárnyaszegettségét. Helyette magas ívű lélegzetekben száll fel táj, érzélem, gondolat. Pedig a mesterének tekintett Simon Andor igen gyorsan elérkezett a légies impressziók alkotta líra hanyatlásához. Sáfáryt olyan gyökerek tartották, melyek mélyen fúródtek a köves hegyoldalakba, s miként a Kárpátok sok szenvedő fája, megcsavart törzzsel, mégis szilárdan kapaszkodott a lejtőkkel, szakadékokkal zuhanó tájba. Turczel Lajosnál olvashatjuk: „Az apró verssel való hosszas kísérletezései művészi haszonnal is jártak: költői nyelvezete és gondolkodása tömörre vált, és a képi eszközei is kialakultak (...).”¹⁶⁶ Ugyancsak Turczel állítása, hogy a *Verhovina* c. kötet szerzője már kész költő, kinek egyéni színek jellemzik líráját.

Ez a líra kezdettől fogva modernsége törekedett. Erre vonatkozó elképzeléseit, mint már jeleztem, tanári szakdolgozatában igen pontosan megfogalmazta. Egykori barátja és kortársa, Turczel Lajos ezt a modernséget „nagyon szelíd, letisztult avantgardizmusnak”¹⁶⁷ nevezi, és a Kassák Lajoséhoz hasonlítja, amilyené az 1930-at követően alakult: „csak a szabadvers és a rímtelenség alapozza meg.”¹⁶⁸ Realistának is nevezi magát a szerző, s ezzel a költészete ismeretében épp úgy egyet tudunk érteni, akárcsak Turczel tette.

Sáfáry realizmusa azonban igen árnyalt. Szikár szókimondását lágy tónusok váltják szerelmi és tájlírája által. A kettő oly szervesen olvad eggyé, mint egy régi pásztoridill objektumai. Ezért írja tanulmányában Turczel Lajos: „A verseit olvasva egyrészt a panteizmusra gondol az ember, amely a természetben az isten megtestesülését látta, másrészt a szentimentalizmusra és a rokokóra, amelyeknek szintén a természet volt a legfőbb kifejezőeszközük.”¹⁶⁹ Ennek teljességét talán a kötet nyitóversében érzékelhetjük a legtisztábban:

¹⁶⁶ Turczel Lajos: *Visszatekintés a szlovákiai magyar kisebbségi lét első szakaszára*, 51. o.

¹⁶⁷ Turczel, *Uo.*

¹⁶⁸ Turczel, *Uo.*

¹⁶⁹ Turczel, *Uo.*, 52. o.

Vihar

*Völgybe ért a riadt nyáj kolompja,
és az ég minden felhője a világra zuhant.
A sötét záporban szilárdabb vagyok a fasudaraknál
és a nehéz cseppek elé vígan kitárom mellemet:
eltévedt fecskék,
domboldal lehajló virágai,
kislány,
gyertek a szívem alá!¹⁷⁰*

Így olvad eggyé táj, rajongás, szerelem a *Tavaszi Élet*, *Talán többet ittam*, *Súlyos éjszaka*, *Virág*, *Tenger*, *Aranybogár*, *Hozzám simultál*, *Szerelmes lány*, *Rejtett ösvény*, *Szomjúság*, *Nyári eső*, *Forgatag* című versekben is. A felsorolás nem törekszik a teljességre. Ez nem is lenne lehetséges az egymásba fonódó képek-hangulatok miatt.

Különösen lényegíti személyessé az általánost és általánosítja a személyest is Sáfáry: „A tisztas lágy füve a földre hajlott, / az egyik fűszálon egy vércsepp rezeg. / Itt harcolt egymással két szarvasbika, / Aztán itt heverésztek a szeretők” – olvassuk a *Tavaszi* záró soraiban. Így lélegzi be a kozmikus dolgokat vén pásztorok társaságában üldögélve a tűz mellett *Súlyos éjszaka* c. versében is. A verszárlat drámaiságát a természet szentelen hangja előzi meg. Párhuzamokat és ellentéteket épít olyan észrevétlenül, ahogy a fény mellett elsuhan az árnyék:

*Kivágott törzseken ültünk előrehajolva,
egyformák voltunk az erdővel, a földdel,
és eljött mihozzánk akkor a halál.¹⁷¹
(Súlyos éjszaka. Részlet)*

A kortársak ünnepi köszöntője nem volt véletlen, és nem érdemtelenre hulltak a dicsérő szavak. Sáfáry Simon Andor mintájára alakította ki költészetének formaiságát, de annak tartalmát, súlyait maga töltötte meg gazdag, lebegően szárnyaló, mégis anyagszerű világával. Tudatossága a kötet minden részletére kiterjedt. Szerkesztői koncepciójának része volt

a 40 vers is, ahogy már első köteténél, a *Lendület* címűnél tapasztalhatuk. Mi volt az a mágia, ami ehhez a kerek mennyiséghez kötötte, nem tudhatjuk, de valamiért ebben érezte a saját arányainak megtestesülését. Könnyen feltételezhetjük: ha nem vész oda a Don kanyarban, újabb kötetét ugyanez a szerkesztői elv befolyásolta volna, mint ahogy azt is, hogy lett volna újabb kötete.

¹⁷⁰ Sáfáry László: *Verhovina*. Versek. Munkács, Typografia Nyomda, 1935, 5. o.

¹⁷¹ Sáfáry: *Verhovina*, 16. o.

KORTÁRSÁK GYŰRŰJÉBEN

„Néhány évvel később aktívan részt vett a Győrffy István, Muharay Elemér és mások vezette Művészeti Stúdióban, amely a népi kultúra ápolását és terjesztését tűzte ki célul maga elé”¹⁷² – olvashatjuk Sándor László visszaemlékezését. A stúdió a VIII. kerületben, a József körút 26. szám alatt működött, innen írta többnyire jó kedvű és hosszú leveleit Sáfáry annak levélpapírján és írógépén rokonainak. 1937. december 4-én húgának, Máriának hosszan beszámolt magánélete mellett a Stúdió tevékenységéről is: „Itt nagyon szép munka folyik, a kis darabok is kezdenek már stílusban kialakulni, a tánc, a zene anyaga is szépen fejlődik. Minden téren a legjobb emberek a munkatársaink – Győrffy professzor annyira benne van a dolgainkban (...) A zeneügyek vezetője Veress Sándor, a legjobb fiatal zeneszerző (...) A táncügyeket Bauer Lilla vezeti”¹⁷³. Az intézmény alakulásának ideje ez még, amikor csak munka folyik, látványosságok még nincsenek. A kultuszminisztérium bürokratikus aktatologatása miatt is halasztanak, az előkészített előadásokat így csak a következő év januárjában tudják megtartani. Az előadások zömmel matiné jellegűek, melyekre iskolákat hívnak meg, de felnőtt előadásokra is készülnek az esti órákban. Az időbeli halogatást a karácsony közelsége miatt nem tartja kedvezőtlen dolognak, de pénzügyileg rosszul érinti a Stúdiót: „...a színészeknek muszáj volt egy kis pénzt adni addig is, míg a fellépti díjat kapják. Párezer pengőt kellett befektetni, amely megtérül ugyan, de mégis csak befektetés, amikor jövedelem még nincs.”¹⁷⁴

¹⁷²Sándor László: *Előszó*. In. Sáfáry László: *Korforduló*. Szerk.: Sándor László. Szépirodalmi Kk., Bp., 1969, 7. o.

¹⁷³Sáfáry 1937. december 4-én húgának, Máriának írott levele, feldolgozatlan.

¹⁷⁴Uo.

Október 23-án kelt levelében az intézmény működéséről ezt írja Máriának: „...ennek az egész ügynek a fő »védnökségét« Györffy professzor vállalta el. Sok dolgom nincs itt, akármit olvashatok azon a címen, hogy tájékozódnom kell bizonyos dolgokról, néprajzot és irodalmat olvastam tegnap egész nap is.”¹⁷⁵ A levélből kiderül, még nincs szállása, átmenetileg Móricz Gyöngyiéknél lakik. A leveleket a stúdióba kéri címezni, mert tervezi, hogy kivesz egy szobát. Sok a szabadideje, ezért tanulmányaival is tud foglalkozni: „Azon ne izguljatok, hogy nem jut időm a tanulásra, mert, mondom, az idő felét legalább tanulással tölthetem, mikor itt bent vagyok, otthon, azaz Gyöngyiéknél nem tudok, de pár napon belül lesz szobám.”¹⁷⁶

Ritka korszaka ez Sáfárynak, mert viszonylag kiegyenlített az anyagi helyzete, lakása is lesz, s egy közeli kifőzdében heti 7 P 60 fillért ebédre és vacsorára is teljes menüt kap. Mária még a Ranolder iskolában tanul, melynek néhány más tanintézménnyel egyetemben Sáfáry meg akarja tartani a szervezését a stúdió előadásaiba. A jelek szerint ez plusz jövedelmet, „mellékkeresetet” jelent számára. December 12-én kelt levele csupa tréfa, évődés. Joli húgának ír benne a munkájáról is: „Mici azt kérdezi, hányan dolgozunk itt az irodában, hogy tízen járunk egy helyre ebédelni. Az irodában csak hárman, néha négyen, de van egy harminc tagú színtársulatunk is, így jön ki ez a szám.”¹⁷⁷ Jolán hódolója felől érdeklődik, miközben megjegyzi: „Engem is igen imádnak itt a színésznők, különösen mikor előlegfizetés ideje közeledik, valósággal csüggnek rajtam. Alig győzöm erkölceimet óvni tőlük.”¹⁷⁸ Játékos kedve végigvonul egész levelén. Jolánt ugratja tanulmányai miatt, iskolalátogatással fenyegetőzik, s hogy mindenből kikérdezi. „Különösen nagy súlyt helyezek a magyarra s az algebrára, azonkívül az illemre, az idősebbekkel szembeni jó modorra s a lányos szendeségre” – csúfolódik az idősebb testvér pimasz modorában. A levélírást az ebédidő miatt szakítja félbe, s így köszön el húgától: „...vasárnap libát is lehet kapni azon a zenés helyen (rádió van ugyanis), ha későn megyek, eleszik előlem a combját.”¹⁷⁹

¹⁷⁵ 1937. okt. 23-án kelt levele Micikéhez (Máriához), PIM, feldolgozatlan.

¹⁷⁶ Ua.

¹⁷⁷ 1937. XII. 12-én keltezett levele Jolán húgának. PIM, feldolgozatlan.

¹⁷⁸ Ugyanabban a levélben.

¹⁷⁹ Ugyanaz a levél, befejező rész.

Amikor teheti, nyarait otthon tölti szüleivel. Ilyenkor is minden alkalmat megragad a pénzkeresésre. Önmaga eltartása és a vállalt segítségnyújtás húgainak kikényszeríti ezt az életformát. Gyakran segít apjának erdőmérnöki teendőinek ellátásában. Többek között *Munkában* c. verse őrzi ezeknek a nyaraknak az emlékét:

*Az apám itt dolgozik néhány legénnyel,
Közéjük állok én is,
Húzom a mérnöki láncot,
Cöveket ütök az erősszagu füvek közé, (...)*¹⁸⁰

Élethelyzete, mely magyar állampolgárságát megadta, de szülőföldjétől elszakította, egyre nyitottabbá tette a problémák felismerésére. A nagyváros kitágította látókörét, aktív részvétele az irodalmi életben megerősítette műveltségét és tollát, fokozta önbizalmát, ugyanakkor a szeretteitől való távolság egyre élesebben rajzolta elé az otthon maradtak szociális, gazdasági és kulturális elszigetelődését és ezek következményeit. Budapesten is szerzett barátokat. Simon Andor költő, Móricz Gyöngyi férje gondjaiba vette az otthontalan és magára maradt fiatal diákot, „...1929-ben (...) egy ideig náluk is lakott”¹⁸¹ – olvashatjuk Turczel Lajos tanulmányában. Magától Sáfárytól értesülünk arról, hogy ez 1937-ben megismétlődött, illetve lehetséges, hogy ez idő tájt lakott Móricz vejénél és lányánál. A kapcsolat, mely patronálásból barátságba, majd munkakapcsolatba ment át, sok tekintetben ártott is Sáfárynak. Simon bár saját korában kivívta egy olvasói-bíráói réteg megbecsülését, az őt övező szimpátia nem volt hosszú életű, költészetének megítélése az egymásnak ellentmondó álláspontokból egyre inkább közeledett művészetének negatív megítélése felé. Feltehetően ebből a fiatal Sáfáry nem sokat érzékelt, és nem is igen érezhette magára nézve kötelezőnek az állásfoglalást. Móricz Zsigmond és Móricz Gyöngyi körébe csöppent Simon által, s ebben a körben a Radnóti ingerlő „japános verselés” egzotikuma aligha adott okot izlésbeli vagy bármilyen irodalmi természetű konfliktusra. Maga Simon Andor kilenc évvel volt idősebb Sáfárynál, s a jelzett időpontban már mind a négy kötete napvilágot látott. Ám ez a baráti közelség lírájuk rokonítását is magával hozta. Ez a szemlélet

¹⁸⁰ Sáfáry: *Köztetek vagyok*, 54. o.

¹⁸¹ Turczel Lajos, *Visszatekintés a szlovákiai magyar kisebbségi lét első szakaszára*, 51. o.

vissza-visszatért Sáfáry megítélésében, meg is keseríthette volna a költő közérzetét, amennyiben komolyan veszi a felróttakat, vagy azonosul a tartalmukkal. De Sáfáry László még csak védekezni sem nagyon védekezett. Önmagáért kiálló, saját világát elének táró, ugrásra és fejlődésre kész fiatalelőként magasabb eszményekben gondolkodott. Aztán barátot megtagadni vagy önmagunk feladását vállalni egyként hálátlan és felvállalhatatlan szerep. Arról nem is szólva, hogy magárautaltságában nem utasíthatta vissza a feléje nyújtott segítő kezeket. Ha megpróbáljuk az adott kort és szituációt magunk elé képzelni, valójában hálás lehetett, megtiszteltetésnek érezhette, hogy Móricz Zsigmond veje, aki annyira különleges és szokatlan lírát folytatott, jóindulatába fogadta. Móricz Zsigmond felől is esett rá egy kis fénysugara a figyelemnek és a jóindulatnak.

Simon Andor hatása Sáfáryra tehát nyilvánvaló, bizonyos értelemben mesterének, példaképének tekinthette őt az induló munkácsi költő, kedvenc verseinek füzetébe három versét is bemásolta. A vádak azonban e tekintetben azért okatlanok, mert ezt a hatást teljesen magára tudta szabni, s amit idősebb pályatársától ellesett, az inkább hasznára volt. Erről Görömbei András is meggyőz bennünket: „A Simon Andor-versek (...) tömörségre, összeszedettségére adtak példát, de talán még ennél is fontosabb, hogy költőjük a légies, keleties művességet magyaros népiességgel és szocialista eszmeiséggel frissítette aktuálissá. Hatásukra Sáfáry László költeményeiből eltűnnek a töltelékszavak, nyers naturalis szín üdíti fel a líráját”¹⁸².

Nem csak Simon hatása lopakodik be verseibe. Tetten érhetjük Ady-rajongását is. Füzetében Ady *Magyar Messiások* című verse mellett találjuk a *Magyar hasonlat* című saját költését is. Ám ezek a korai benyomások egyre inkább átrendeződnek. Hiába él évek óta Budapesten, élményvilágát, szociálisan empatikus hajlamát a hazai tájra irányítja, s mintha nem is szakadt volna el az otthoni valóságtól, tovább éli azt *Verhovina* című kötetében. Görömbeinél olvashatjuk: „Költészete, világlátása annyira a Sarló körül kialakult szellemiségben gyökerezik, hogy művészetének lényeges motívumai fel sem fejtethők ismerete nélkül.”¹⁸³

¹⁸² Görömbei: *A Verhovina költője*, 846. o.

¹⁸³ Görömbei, *Ua.*, 845. o.

A Balogh Edgár vezette „országjárás” hatása alól valóban nem tud menekülni. Már a szervezés idején jelentős szerepet szán neki Balogh, erről levelezésük tesz bizonyosságot. Magát a munka érdemi megszervezését Kárpátalján Sáfárytól kéri, aki panaszkodik is, hogy mindent nyomban és egyszerre kell tennie. Ebben ott látjuk a tapasztalt felnőtt operatív tevékenységét és a ráérősebb fiatal rutintalanságból eredő húzódkodását is, de Balogh Edgár nagyon célirányosan tereli fiataljait. „...bár nem reagáltál multkori levelünkre, sietve közlöm veled, hogy a végleges beosztásnál a csallóközi csoportba kerültél, hozzám, hogy megismerkedj a pozsonyi sarlósokkal, s szélesebb szlovenszkoí ismereteid legyenek. (...) Ruszinszkóra sokan vannak (...)”¹⁸⁴ Érdekes fordulat, hogy mégis Sáfáry szándéka, no meg minden bizonnyal az anyagi lehetőségek érvényesültek ebben az esetben, mert a csoport, melyben Balogh Edgár az élen haladt, Ruszinszkót választotta. Útjuk során kiránduló csapatból a lakosság életét megleső, velük elvegyülő, őket tanulmányozó, megérteni kívánó társak lettek, s ezt a mindenen átvérző tapasztalatot még a táj szépségének elsöprő élménye sem tudta korrigálni.

Sáfárynak nemcsak témavilága, de népszerűsítése is inkább a hazai tájhoz kapcsolódik. Verseit többnyire otthoni lapokban publikálja, s ebbe nem csak Munkács tartozik bele, de általában a Felvidék. Szlovákiai műsoros esteken, rádiós műsorban válik hozzáférhetővé költészete, de a Sarló és a Vörös Barátság rendezvényein is sokat hallani felőle. Ez arányaiban jóval több publicitást jelent, mint budapesti lehetőségei. Népszerűsége a hazai tájon fokozódik olyannyira, hogy „a Sarló kulturális csoportjának tagjai kórusra dolgozták föl Morvay Gyula és Sáfáry László verseit, és szavalókórus, illetve mozgókórus keretében propagálták”¹⁸⁵ – jegyzi le a Sarló beszámolójának anyaga alapján Sándor László. Itt érdemes Simon Jolán szaválásaira és szavalókórusban szereplésére, illetve az általa mozgalommá és divattá terebélyesedő kórus-mozgalomra emlékeznünk.

Ki is volt Simon Jolán? Hosszan elhúzódó kapcsolat után Kassák Lajos felesége, aki 1885-ben született Újpesten, és 1938-ban önkézzével vetett véget életének. Szélsőséges és különleges személyiség,

¹⁸⁴ Balogh Edgár levele Sáfáry Lászlóhoz. Lásd: *A Sarló mozgalom szerepe és hatása Kárpátalján és Sáfáry László szellemi életére* c. fejezet mellékletét.

¹⁸⁵ Sándor László, Előszó. In. Sáfáry: *Korforduló*, 10. o.

igazi drámai alkat, aki hatalmas áldozatvállalásaival maga előtt sodorta a magányos és mogorva beállítottságú Kassákot, szavalataival népszerűsítette őt, ismertséget és rokonszenvet varázsolva köré. Hivatásos színésznő, aki Rózsahegyi Kálmán színiiskolájában végzett, s rövid színészi pályafutás után a versmondás misszióját választotta. Rendhagyó volt ebben a versek választása is, hiszen előszeretettel mondta dadaista költők verseit, az avantgárd szerzők művei őszintén izgatták.

Háromgyermekes asszonyként ismerte meg Kassákot, akinek kedvéért lemondott gyermekei neveléséről. A költőt és a művészetet szolgálta ezt követően, amiről József Attilának többféleképpen értelmezhető véleménye ez volt:

KÉT VÁZLAT

Simon Jolán

*Egyszer, ha nem veszi észre,
nézzetek arcába hosszan,
magányos férfiak gondolták ki,
amikor én még futballoztam.*

*Élete: peng a levegőben,
borítsátok be nagykabáttal,
sosem szavalt még verset tőlem,
súrol, szalad egy könyvállvánnyal.*

*Ha volna kollektív iparosfa,
téli cipőjét megteremné,
ha volna igazszívű kecske,
az ő dicséretét mekegné.*

1927 vége / 1928. aug.

A vázlat másik felében Németh Andort verselte meg József Attila.

*A pályakezdő Simon Jolán és az érett,
három gyermekes asszony, mint Kassák felesége*

Az ártatlannak nem mondható szövegkörnyezetből így is kitűnik az a varázserő, amivel Simon Jolán hatni tudott szerzőkre és verskedvelőkre. Mint Simon Andor nővére, minden kétséget kizáróan neki is volt befolyása Sáfáry Lászlóra. Simon Jolán nevének említését azért is indokoltnak érzem, mert kezdettől az a benyomásom, hogy a *Kórus* című folyóirat névadóját valamilyen formában Simon Jolán és az általa sikerre vitt szavalókórus befolyásolta. A színésznő rövid hazai pályafutás után 1920-ban Bécsbe emigrált Kassákkal és lapjával, a *Mával*. A költő ugyanis szocialista beállítottsága ellenére sem tudta összeegyeztetni szabadságeszményét azzal az 1919-ben kirajzolódó politikai elkötelezettséggel, amely őt költészetével, bizonyos politikum megvallása mellett, keretek közé akarta szorítani. Ezt követően Simon Jolán Bécsben, Prágában, Kassán, Érsekújváron, Ungváron és Berlinben lépett fel irodalmi matinékön és esteken. Hazatérésekor, 1930 és 1936 között, munkás szavalókórust vezetett Budapesten. Hogy ő maga Sáfárytól mondott-e verset, arról nincs pontos információnk, az viszont bizonyos, hogy a kor ízlésének megfele-

lő verses előadások szép számmal voltak a kórus repertoárján, és Sáfáry László versei is bemutatásra kerültek. Nem csak színpadi körülmények között. Amint azt egy 1939-ben kelt levél tanúsítja, a magyar rádió Amerika felé sugárzott műsorában négy versét mutatta be Szokolayné Tompa Márta előadásában:¹⁸⁶

Tisztelettel van szívesem értesíteni, hogy Amerika felé irányított rövidhullám műsorunk f. hó 7/8.-án művetitendő adásába alábbi verseit beiktattuk:

"Ne feledjétek el begyereinket",
"Verhovina",
"Tatajcsok",
"Bimbó nyílik".

A verseket Szokolayné Tompa Márta urnő adja elő.

Ünnök a versek jogdíja fejében van szívesem

p. 40. -

száz negyven pengőt felajánlani, mely összeget az Ön címére postán továbbíttatom.

A Sáfáry-életrajz egyenetlenségei minden élethelyzetben megjelennek. Ami új perspektívát kínál, azért nevének bizalmat és reményeket keltő csengésével kell fizetnie. Hovatovább a Simon Andorral való összevetés elrettentő és fenyegetően visszatérő példa, s ennek megvan a maga mi-értje. Simon ugyanis rövid, légies impresszióit, „japános” verseit egy idő után valóban nem tudta tovább fejleszteni, s ez költészetének, magának a versírásnak a végét is meghozta. Ettől óvják Sáfáryt, a kortársak nem látják a fejlődés vonalát az effajta költészetben.

A *Független Szemle*, mely „az utódállamok fiatal magyarságának és a nyugat-európai magyar emigráns értelmiségnek is igényes kulturális orgánuma kívánt lenni”¹⁸⁷, megfeneklett. Pedig milyen gazdag anyagot gyűjtöttek össze a munkatársak! Értékes recenziók, Rilke-fordítások mellett Hamvas Béla Thomas Mark álnéven írt történetfilozófiai tanulmányát is megtaláljuk a kiadványban sok más érdekesség mellett. Kétségtelenül érzékelhető a „nagyot markolás” szándéka a lap karakterében, talán ez okozta sorsának gyors lezárását is. Politikai, világnézeti szemléletek kereszttüze alakult ki a sokféle szerző és szándék egymás mellé illesztéséből.

¹⁸⁶ A melléklet a Sáfáry-hagyaték része, feldolgozatlan.

¹⁸⁷ M. Takács: *Résnyire nyitott ajtók*, 28. o.

A biztos megélhetést tehát a lapszerkesztés sem hozta meg. Testvéreinek írott levelében így számolt be gondjairól: „Én egyik napról a másikra vegetálok, apró gondok akadályoznak abban, hogy a nagyobb ügyeknek utána járjak, a nagyobb gondok pedig még jobban nyomnak... így az irodalom sem megy.”¹⁸⁸ A levelet ugyan 1937-ben keltezte, de ez a tény sorsának alakulását tekintve csak elkésztőbb képet fest, hiszen 3-4 évvel később sem javul a helyzete.

A nyarak visszahozták a régi barátokat is. Ilyenkor találkozott Simon Menyhért lapszerkesztővel, Prerau Margit költőnővel vagy a komáromi Kossányi József költővel. A Sáfáry-család otthona nyitott volt, s a Felvidékről is érkeztek barátok, pályatársak, akikkel irodalomról, politikáról folyt a disputa néha éjszakákba hajlóan. A sarlósok is gyakran megfordultak náluk, így Jócsik Lajos, Oriskó István, Peéry Rezső, Vass László. Maga Balogh Edgár többször is megemlékezett Sáfáryról a későbbiekben.

1936 nyara azért egy kicsit másként alakult. Július 12-én egyik tanítványával a Balatonra utaztak tíz napra. Szárszón dr. Papp Vilmosnál, Szemesen dr. Blaskovich Lajosnál laktak. Szárszón olyan közel volt a ház a tóhoz, hogy „a kertből egyenesen a vízbe lép az ember”¹⁸⁹. Visszatérve Budapestre írja is szüleinek: „Itt is rövidujjú ingben járok, s ezért meg-megnéznek az emberek, olyan fekete a karom.”¹⁹⁰

¹⁸⁸ A levéltörredék megtalálható: Görömbei András: *A Verhovina költője*. Irodalmi Szemle, 1968, 846. o.

¹⁸⁹ S. L. levele szüleihez, 1936. VII. 27., PIM, feldolgozatlan.

¹⁹⁰ *Uo.*

ELHÚZÓDÓ TANULMÁNYAI ÉS PÁLYAKEZDÉSE

Sáfáry kapcsolata intenzív marad családjával. Szervezi életüket, egymást segítve élnek. Ha lehetőséget lát rá, nem mulasztja el, hogy testvéreinek vagy szüleinek jelenéről-jövőjéről gondoskodni próbáljon. 1937 januárjában írja Pestről, hogy „Mici számára máris biztosítottam egy nagyon magas állású protektor támogatását.”¹⁹¹ Hogy kiről van szó, azt jobbik esetben is csak teljes levelezése ismeretében tudhatnánk meg. A Micinek szánt protektor minden bizonnyal az ő dolgait is figyelemmel kísérte.

Ha befagynak pénzforrásai, rendszerint haza megy. Munkácson mindig adódik valami: korrepetál diákokat, vagy apjának segít. De a honvágy csábítására és egyre kalandosabbá váló élete rövid szakaszai közt is szívesen utazik haza néhány napra. Gyakran ír levelet szüleinek, húgainak. A levelek bepillantást nyújtanak életének fordulataiba. 1938-tól többször vállal nyaranta korrepetálást. Ősszel behívják katonai szolgálatra. Szüleinek írott levelében tisztázza tartózkodási helyét: „Sz. Laci szamarakat beszél vagy Anyuék megnyugtatóására mondta, hogy Fehérváron vagyok. (...) Starjánba¹⁹² vonultam be, ott egy nap alatt felszereltek s mentünk Kisbodonyba.”¹⁹³ A rövid gyakorlat a mai Szlovákia területére vezet át a kiindulási pontról, Salgótarjánból.

A katonai szolgálat miatt késedelemmel kapcsolódik be az 1938-39-es tanévbe, de az 1939-40-es tanévet is óraadó tanárként dolgozza végig Munkácson, az állami rutén tannyelvű tanítóképző intézetben¹⁹⁴. 1940 júliusában tanulmányi szabadságot kér vizsgái miatt, de 1941. október 14-től a következő esztendő szeptember 3-áig az Árpád Gimnáziumban

¹⁹¹ Szüleinek 1937. I. 11-én keltezett leveléből, PIM, feldolgozatlan.

¹⁹² Salgótarján rövidítése.

¹⁹³ Szüleinek írott levele a katonaságból: Csáb, 1938. XI. 18. PIM, feldolgozatlan.

¹⁹⁴ A dokumentum megtalálható a PIM irattárában.

óraadó tanár. Ezt követően szeptemberben a munkácsi állami gimnáziumban lesz helyettes tanár 1943. december 31-ig. Diplomája megszerzéséig egy 1940-ben keltezett *Működési Bizonyítvány*¹⁹⁵ segítségével dolgozhatott, melyet a *M. Kir. Állami Ruthén Tanítóképző Intézet* állított ki számára korábbi tanári tevékenységét és abban szerzett érdemeit egybefoglalva. A dokumentum részletesen beszámol a tanított tárgyakról, valamint megnevezi egyéb feladatait, tisztségeit is: „*Viselt tisztségei voltak: osztályfőnökség, az önképzőkör vezetője és a Diákaptár felügyelő tanára. A felvidék és kárpátaljai tanítók képesítővizsgálati bizottságának, mint a magyar nyelv és irodalom szaktanára, tagja volt.*”¹⁹⁶

A liceumban végzett munkája során meg tapasztalja növendékei súlyos anyagi helyzetét. Szeme, érzékenysége van rá, s a küzdő szellem sem hiányzik belőle, hogy tanítványai érdekeiért kiálljon. Mivel azt tapasztalja, hogy a rá bízott hallgatók igen súlyos szegénységben élnek, s a betevő mindennapi falatjuk sem biztosított, barátjához és ismerősehez, Demkó Mihály munkácsi országgyűlési képviselőhöz fordul érdekükben. 1940. január 10-én keltezett félig baráti, félig hivatalos levele részletes képet ad a ruszin diákság nyomoráról, és társadalmi összefogást sürget helyzetük javítása érdekében, míg azt másként orvosolni lehetőség adódik. Felajánlja segítségét is ez ügyben: „*Én magam és fiatal kartársaim nevében biztosíthatlak, hogy – ha munkánkra e téren szükséged van – a szervezési és ügykezelési munkákban bármikor rendelkezésedre állunk.*”¹⁹⁷

Rövidesen maga is segítségre szorul. Nem maradhat az idők végezetéig szülővárosában, be kell fejezni tanulmányait. 1940. október 16-ával a Pázmány Péter egyetem ismét beiktatja „rendes hallgatójának”. Ezt követően még két évig húzódnak vizsgái.

Ám a tandíjra aligha marad pénze, feléli keresetét családjával együtt. Októberben Munkács megyei város polgármesteréhez folyamodik. Hatósági igazolást kér szociális állapotáról. Valójában szegénységi bizonyítványról van szó, melynek birtokában eséllyel kérné felmentését a tandíj megfizetése alól. A kért dokumentumot meg is kapja, a *Helyhatósági bizonyítvány*¹⁹⁸ 1940. október 16-i keltezéssel kimondja, hogy az egyetemistának sem vagyona, sem keresete nincs, édesapja szerény éves bevételéből négyen élnek a háztartásban. A bizonyítványból kitűnik,

¹⁹⁵Működési Bizonyítvány, PIM, Sáfáry-hagyaték.

¹⁹⁶Ua.

¹⁹⁷Sáfáry levele Demkó Mihály országgyűlési képviselőhöz. PIM, feldolgozatlan.

¹⁹⁸Helyhatósági bizonyítvány, PIM, Sáfáry-hagyaték.

hogy Mária már nincs az eltartottak között, tehát önfenntartó lett Magyarországon.

1940. október 18-án Máriának kézzel írott levelében tételesen beszámol a visszairatkozással együtt járó kiadásairól és arról az életformáról, amit jelen anyagi körülményei közepette meg tud valósítani. Tandíja mérséklésére nem kap lehetőséget, csak részletfizetésre. Egy későbbi, november 10-i leveléből megtudjuk, milyen lehetősége nyílik szállás biztosítására és pénzkeresésre: „Hívnek a postások kollégiumába felügyelő tanárnak. Teljes ellátást adnak és 55 P-t. De sokat kívánnak érte. Ebédőtől estig ott kell lenni, ez nem volna baj, ha bambulhatna az ember, de a gyerekeket kell folyton instruálni, reggel meg 6-kor ébresztő és akkor is 1 óra tanulás.”¹⁹⁹

Elvállalja a nevelőtanári állást. Barátja, Habán Mihály is itt dolgozik. Az internátusban ugyanis drága a megélhetés: 8 P-be kerül a szállása fűtéssel és világítással együtt, de az étkezését nem sikerül rendesen megoldania. „A koszt drága, akár hideget, akár meleget eszik az ember. Napi egy liter tejet járatok, a felét csak napközben fogyasztom el”²⁰⁰ – írja egyik levelében. Jegyzetek, tankönyvek vásárlására már nem futja, ha szerencséje van, diáktársaitól kölcsönöz. Ezért nem is készül hazamenni, hiszen otthon nincs lehetősége segítséget kérni a tanuláshoz. Legfeljebb novemberben kísérli majd meg a hazalátogatást 4-5 napra. Életvitelére vonatkozóan megjegyzi: „Cigaretta keveset szívok, inkább a pipa járja.” Tanáraitól és órarendjéről is beszámol. Rokonaihoz készül: „Most megyek Piroska néniékhez” – írja szinte búcsúzásképpen.

1941 februárjában ismét Micinek ír hosszú levelet, már írógéppel. A második szemeszterben valamivel nagyobb szerencséje van a tandíjjal: „Úgynevezett negyedtandíjat kaptam, ami annyit jelent, hogy 230 P helyett 170 P-t kell fizetnem”²⁰¹ – olvashatjuk a levél első soraiban. Március 1-jére meghívják egy ott tanuló ruszin költő közvetítésével Ungvárra a ruszin irodalmi estre. Magyar költőket is szívesen látnának, főleg a Felvidékről. Örömmel venné a meghívást, mert sok, számára érdekes emberrel találkozhatna, de szűkös anyagi helyzete nem engedi meg a több napos utat, és a közlekedés sincs rendben: „...csak a pusztá útiköltséget fizetik meg, ruházatom sem elég elegáns, hogy kiálljak szavalni, pláne mikor

¹⁹⁹Sáfáry levele Micikéhez, 1940. XI. 10. PIM, feldolgozatlan.

²⁰⁰Sáfáry kézzel írott levele Micinek 1940. X. 18-i keltezéssel. PIM, feldolgozatlan.

²⁰¹Sáfáry géppel írott levele Micinek 1941. II. 17-én. PIM, feldolgozatlan.

nem is kenyerem a saját dolgaim szavalása, még sosem csináltam.” Nem szívesen mutogatja magát, ez is kiderül. Nagyon értékes információt kapunk arról is, hogy szinte rendszeresen írogat. Nem sok vers maradt ránk ezekből az évekből. Vajon hová lettek? Amit húgainak elküld, esetleg publikálásra valamilyen fórumhoz, az bizonyosan előkerült, hiszen Sándor László a 60-as években egész csokorral gazdagította életében megjelent két kötetének anyagát. De bizonyára ettől jóval több írása született.

Leckekönyvében új lapot nyitnak 1940-ben, tanulmányai folytatásakor

Móriczcal való kapcsolatára is utalást tesz, amit sejthettünk, hogy volt, hiszen Simon Andor és Móricz Gyöngyi otthonába és barátságába fogadta, az író pedig gondosan figyelt a Felvidék irodalmára. Mindezekről ő így

nyilatkozik levelében: „Egyébként mostanában le-leülök az írógép mellé s lekopogok egy-egy verset. Nem sokat alakítok rajta, elteszem, majd idővel kidolgozom. Néhány azért rögtön készen ugrik ki a gépből, ezek közül kettőt mellékelten küldök, ird meg róla a véleményedet, tudod, hogy jó versértőnek tartalak. Párat el fogok vinni Móricz Zsiga bácsihoz, mert már másodszor kérdezte, hogy miért nem megyek el már egyszer hozzá. Szereti az öreg, ha felkeresik a fiatalok s úgy hallom, gyengén áll a Kelet Népe versek dolgában.”²⁰² Móricz naplófeljegyzéseiből tudjuk, mennyire terhére van minden és mindenki, a világ számára csak mint megírandó nyersanyag érdekes, de az ifjúság még kíváncsivá teszi: mit akar, merre tart, mi lehet belőle... Sáfáry egyébként nem bízik Móricz lapjában, mert, ahogy saját írásaira utal, „...ezek eléggé kirínak a mai költők kórusából s Zsiga bácsi nem éppen a legbátrabb ember.” Igen, a fiatalság bátor általánosítása... Amire alapozza hiedelmét, az egy másik tapasztalat: „Jó múltkor adtam néhányat Szombathy Viktornak az Ünnepek c. lap számára, de biztos voltam benne, hogy nem hozza őket, mert a versek főbírája a lapnál maga a főszerkesztő kegyelmes asszony, Bethlen Margit s ő erősen keresi a rímet. Ugy lett, mint előre gondoltam.”²⁰³

Egyetemi életéről is nagy beszámolót tart. Egyik este barátjával, Habán Mihállyal és annak lányismerősével, Sztrókay Piroska magyar-latin szakos tanárnővel kocsmazni mentek. A hajnalba nyúló beszélgetés során mesélte el a lány, hogyan járt Huszti professzor úrral, akivel a napokban összefutott. „Magának van egy költőtársa ott a kollégiumban” – mondta a professzor. A kedves félreértés során kiderült, Huszti professzor úr ismeri és figyelemmel kíséri a tehetségesen verselő diákot. Sáfáry így idézi fel ezt a beszélgetést levelében: „Nem vagyok én költő, mondja a lány. – Költő társa, mondja a prof, hogy is, hogy is hívják, előkotorta a könyvet az asztalon heverő könyvek közül, Sáfáry, persze, Sáfáry. Tudja, hogy az nagyon értelmes ember? Mindjárt láttam, hogy nem közönséges emberrel állok szemben. – Honnan tetszett látni, kérdezte a lány. – Tudom is én. Rajta van az arcán a szellem szabadkőművességének a titkos jegye, mondá az öregúr.”²⁰⁴

Igazi anekdota jellegű történet, melyben benne van a fiatal költő büszkesége és önbecsülése is. Levele alapján kedélyes az állapota. Kivált fokozza jó kedvét, hogy a kollégium kapott egy rádiót, és játékidőben

²⁰² 1941. II. 17-én Micinek géppel írott levele. PIM, feldolgozatlan.

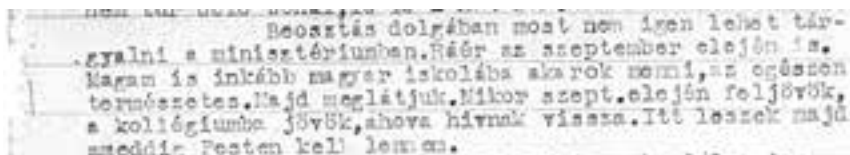
²⁰³ Ua.

²⁰⁴ Ua.

meg lefekvéskor be szokták kapcsolni. „Most is azt babrálja Miska és valami szép koncertet jelez” – jegyzi meg levele végén.

A rendelkezésemre álló dokumentumok révén derült ki, hogy valószínűleg felvételijét követően a tizenegyedik esztendőben kapott csak diplomát. 1942. május 12-én sikerült végül középiskolai tanári oklevelet²⁰⁵ szereznie. Tanári tisztségében csak 1944. június 10-ei dátummal erősítik meg²⁰⁶, amikor már úgy tudjuk frontszolgálatos társaitól, hogy alighanem elesett²⁰⁷.

1941 nyarán még reménykedett, hogy rövidlátása miatt megúszhatja a katonai szolgálatot. Információban gazdag 1941. június 23-án keltezett levele szüleinek sok mindenről hírt ad. Elsőként a jászberényi behívó illetve értesítés dolgáról ír. Reméli, hogy nem megy át az egészségügyi szűrőn. Az anyaországi állapotokról megjegyzi, hogy még nincsenek nagy behívások, ami pedig Kárpátalját, illetve őt idézve: a Kárpátokat illeti, reméli, hogy „a vihar el fogja kerülni”²⁰⁸ a térséget. „Nem tudom, jár-e most rendesen posta, vonat még rendesen ment arrafelé tegnap”²⁰⁹ – írja. Megtudjuk továbbá, hogy függőben lévő vizsgálóihoz beadta a szükséges dolgokat, s most az internátusban van még elfoglaltsága a hazautazó és a beiratkozó gyerekekkel. Még legalább egy hónapig maradnia kell, azt követően csomagját lelakatozza, ő pedig hazautazik. Szülei további beosztása felől érdeklődhetnek, mert Sáfáry így hárítja el a témát: „Beosztás dolgában most nem igen lehet tárgyalni a minisztériumban. Ráér az szeptember elején is. Magam is inkább magyar iskolába akarok menni, az egészen természetes. (...) Mikor szeptember elején feljövök, a kollégiumba jövök, ahova hívnak vissza. Itt leszek majd ameddig Pesten kell lennem” – olvashatjuk egy levéltöredékben.

²⁰⁵ Másolat Sáfáry tanári okleveléről. PIM, feldolgozatlan.

²⁰⁶ 1944-es kinevezése „rendes” tanárrá. PIM, feldolgozatlan.

²⁰⁷ Szabó Péter levele Sáfáry Máriához. PIM, Sáfáry-hagyaték.

²⁰⁸ Szüleihez 1941. VI. 23-án keltezett levele. PIM, feldolgozatlan.

²⁰⁹ Ua.

A frontról is beszámol: „Az általános vélemény szerint a németek két-három hét alatt hátranyomják a frontot vagy 100 kilométerrel.”²¹⁰ Ez a fajta optimizmus az ő esetében leginkább azzal függ össze, hogy legalább 10 éves korától bizonyos értelemben „hadi helyzetben” élt. A hontalanság státusza, illegálisan végzett gimnáziumi tanulmányai Sátoraljaújhelyen, álnéven közlekedése a határon, édesapja és a teljes család állandó létbizonytalanságba süllyedése – ez mind-mind bizonyos értelemben hadi állapot. A háborúra is másként nézett. Erre vonatkozóan világosan megtette kinyilatkoztatását egyik levelében, de a változásban és a politikum állandó türelmetlenségében élő ifjú az egészre mint múltó, egy újabb változás által ismét „alakot váltó” jelenségre tudott csak figyelni.

A levél bekezdésenként új témát érint. Kérdez Miciről, felveti az egy héttel korábban Demkónak írt levele ügyét, melynek fejleményeit várja. A nyári időszámítás bevezetésének örül, mert sokáig nem kell villanyt gyújtania esténként. Haza készül, a Latorcában vágyik fürödni, de leginkább levelet vár otthonról.

1941 meglehetősen sűrű esztendő Sáfáry életében. Eltökélt szándéka, hogy befejezi egyetemi tanulmányait. Bár lélekben s talán annál jobban fel is készül, nem egészen terv szerint halad feladatával. Kissé hiányos papíron ránk maradt levele 1941 szeptemberéből, melyet feltehetően szüleihez intézett, tudósít arról, hogy szeptember 25-én lesz vizsgája görögből, latinból, irodalomból és magyar nyelvészetből. A vizsgát követő napon ismét ír apjának: „Kedves Apu, tegnap fejeződött be vizsgáim egy heti sorozata. (...) A magyar irodalom és nyelvészetből egyaránt dicséretet kaptam, az összesített magyar jegy tehát szintén dicséretes, a latin elégséges. A görög jól ment, de azt nem írák be az értesítőbe. A Horváth János irod. jegyére büszke vagyok, mert nem igen osztogatja. Soron kívül (azonnal) kiállított bizonyítványom és egyéb irataim még tegnap elmentek az illetékes helyre. A tanárképző elnöke (...) közölte, hogy ők hozzájárulnak a gyakorló félév elengedéséhez.”²¹¹

Szakvizsgáit tehát sikeresen letette 1941 őszén, ám pedagógiai vizsgájára (ez filozófia és pedagógia tárgyat takar), mely feljogosította a tanári képesítés megszerzésre, csak 1942 májusában került sor. Valójában ekkor állították ki diplomáját²¹², dátumhíven: 1942. május 12-én.

²¹⁰ Sáfáry levele szüleihez 1941. VI. 23. PIM, feldolgozatlan.

²¹¹ S. L. levele apjához. Kelt: Bp., 1941. IX. 26. PIM, feldolgozatlan.

²¹² S. L. diplomájának másolata, PIM.

KATONAÉLET, KATONAHALÁL

A költő biográfiája valójában befejeződik 1942-ben. Májusban behívják Jászberénybe katonának. Ezt követően május 20-tól június 30-ig Jászberényből küld levelezőlapokat apjának és szüleinek. Többször kér dokumentumokat származása igazolására. „Nem jól írtam a legutóbb: nemcsak az érettségi kell, hanem még egy sereg irat: szülők, nagyszülők és saját szül. anyakönyvi kivonat (ez 7 drb.), szülők és nagyszülők házassági anyakönyvi kivonata (ez 3 drb., nem tudom, miért kell). Az ér. biz. együtt 11 drb. Ezeket kérem ajánlott levélben minél előbb! Csak be kell mutatnom s azonnal küldöm vissza.”²¹³

Még nem sejti, miért firtatják származását. Május 20-án újabb levelezőlap megy Munkácsra. Feladó: „S. L. tizedes 32/III. zlj. 8. szd.” Címzett: Sáfáry Józsefné úrasszony. A sereg elhagyta Jászberényt: „... kedden hajnalban érkeztem meg, persze: tehervonat alkalmazásával. (...) Jó beosztásom van – csak sokat írok s lótok – futok (...). Ide szintén csak lapot szabad írni.”²¹⁴ Hamarosan továbbmennek Gyöngyöspatára. Innen június 2-án zárt borítékban küld haza levelet. Továbbra sem hagyja el humora. Ha korábban „tehervonat alkalmazásával” utazott, most „két napos séta után”²¹⁵ érkezik új szálláshelyére. A falutól távol, sátrakban laknak. A táj szép, a szabad levegőt is élvezi. „...Valószínűleg a hét végén sétálunk vissza Berénybe. (...) Beosztásomról nem írhatok, nem éppen irodai, de jó.”²¹⁶ Otthonról szalonnát, sajtot, pénzt, olvasnivalót kap a családtól. Akár békeidőben. Még mindig koordinálja a kis család dolgait. Apja nyugdíjával gondok vannak. Az ide – oda tologatott vidék hivatalos ügyei akadoznak. „Apu nyugdíját valahogyan meg kell sürgetni, valami

²¹³ Levél Jászberényből 42. V. 23., PIM.

²¹⁴ Levelezőlap 1942. V. 20. keltezéssel, PIM.

²¹⁵ S. L. levele. Keltezés: Gypata, 42. VI.2. PIM.

²¹⁶ *Uo.*

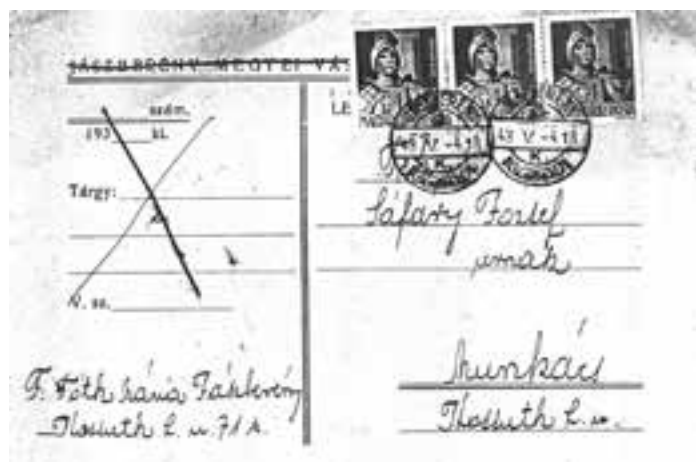
ismerőst rájuk kell küldeni, mert különben vagy 2 hónapig kell várni a Közp. Illetményhiv. intézkedésére”²¹⁷ – üzeni már Jászberényből.

1942 tele. Karpaszományos szakaszvezető lett belőle. Kék tábori lapra írja újabb üzenetét: „...Az írógép nem hadizsákmány, hanem az irodáé, ahol dolgozom. Egyébként jól vagyok. Ma lettem kapr. szakaszvezető.

(...) Elég sokat írtam az utóbbi időben.”²¹⁸ Nyilván verseket. Sajnos, ezek sohasem kerültek elő. Másnap Joli húgának külön ír ceruzával: „Jól vagyunk, szép idő van, a derék jászok körös-körül a dombokon nagy sielést végeznek.” Ez a 146. lapja, számozza őket. A feladó egy tábori postaszám: 233/17. Két nap múlva Micinek írja: „...Az a bizonyos kanyar, amelyről mostanában sok szó esik, Sztalingrádhoz közel van.”²¹⁹ Ez a 149. lapja.

1943. I. 11-én két tábori lapot is ír, mindkettőt szüleinek. Megtévészítő a nyugalma, mindaz, amiről ír: „Kedves Szüleim, (...) A küldött újságokat esténként olvasgatom egy félóraig. Éppen ezért igen várom a gyertyaküldeményt.”²²⁰ Ez a 194. lapja...

A rendezetlen négy kartondoboz anyagában ez az általam megtalált utolsó üzenete. Egy bizonyos Tóth Mária tavasszal, 1943. május 3-i keltezéssel édesapjának beszámolt a Jászberényi 32-es zászlóaljról, akik aznap érkeztek haza. Tíz tiszt és 240 fő legénység tért vissza a laktanyába, Sáfáry László nem volt köztük. Katonatársai utoljára január 20-a körül látták.

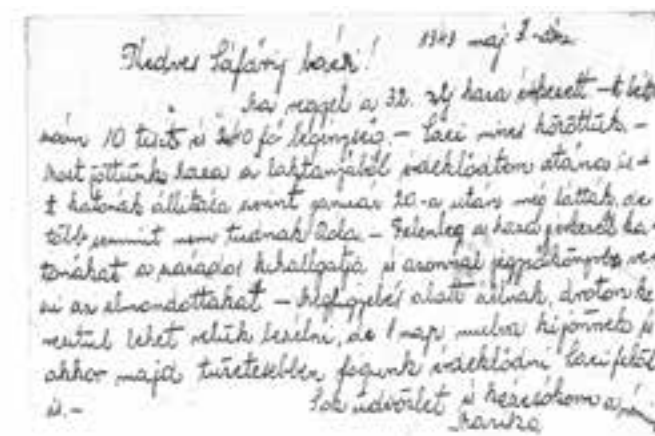

²¹⁷S. L., levél Jászberényből 42. VI. 2. dátummal. PIM.

²¹⁸S. L., levél szüleinek, 42. XII. 3., PIM.

²¹⁹S. L., tábori levélja Micikéhez. Kelt: 42. XII. 6. PIM.

²²⁰S. L., tábori lapja szüleihez, 1943. I. 11., PIM.

Tóth Mária levele Sáfáry Józsefhez 1943. május 3-i keltezéssel

Évtizedek múlásával sem változott a család veszteségérzete, fájdalma. Kutattak, nyomoztak testvérük eltűnésének körülményei után húgai. Egy ilyen megkeresésre válaszolt Szabó Péter 1991. május 23-án kelt levelében, mely igen részletesen kitér azokra a fronton történt eseményekre és helyszínekre, melyek a költő eltűnésével kapcsolatba hozhatók. Mindaz, amiről beszámol, nélkülözi a szemtanúk megerősítését: „A Honvédelmi Minisztérium egykori, személyi veszteségekkel foglalkozó 22. osztálya által összeállított és közzé tett Veszteségi lajstromban az alábbi olvasható:

SÁFÁRY LÁSZLÓ 360010 0633 (ez az azonosító szám) tartalékos karpaszományos tizedes, címzetes szakaszvezető, alakulata a jászberényi 32/III. zászlóalj (Egyébként ez a zászlóalj a kassai 23. könnyű hadosztály 21. gyalogezredének kötelékében tevékenykedett kinn a doni hadszíntéren, a hadsereg legdélibb arcvonalszakaszán!) Munkács, 1910 e l t ü n t 1943. január 23-án.

Nos a megadott tábori postaszám és a tisztnevek is azt erősítik meg, hogy bátyja a 32/III. zászlóaljnál volt. Liker Pál tartalékos főhadnagy a 32/8. puskásszázad parancsnoka volt a zászlóaljon belül, s ő is eltűnt 1943 januárjában.”²²¹

Szabó Péter a továbbiakban részletesen beszámol arról, hogyan nyomozott Sáfáry László eltűnése ügyében. Megvizsgálta a levéltárakban fennmaradt korabeli anyagot a zászlóaljról, így próbálta felgöngyölíteni

²²¹Szabó Péter 1991. május 23-án kelt levele Sáfáry Máriához, feldolgozatlan.

a január 23-át követő napokat s azok helyszíneit. A feltalálható adatok tanúsága szerint az említett zászlóalj már január 17-én a Donról levált, észak-nyugati irányba fordult, de 20-án harcokosi-támadás érte őket. A visszavonulás során január 21-ére már 30%-os volt a veszteségük, és több bombatámadásnak is ki voltak téve. Szabó Péter az útvonalterképet követve részletesen beszámol a zászlóalj mozgásáról az archivált lejegyzések szerint. Innen értesülünk arról, hogy a megmaradt zászlóalj német és olasz csapatokhoz csatlakozott, akik „Repjewka irányába meneteltek azzal a feladattal, hogy a mindinkább bezáruló ellenséges gyűrűn törjenek keresztül. 1943. január 23.-án az orosz gyalogság harcokkal újabb támadást intézett a menetelő oszlop ellen.” A menet Nikolajewka felé haladt, ahol 1943. január 26-án ismét „igen heves tüzéségi és repülő támadás érte a zászlóaljat”. Úgy tíz óras tüzéségi és repülő támadás után sikerült visszaverni a rohamot, hogy másnap folytatni tudják útjukat Nikitowfka felé. „...a mellékelt térképszelvényen is jól követhető útvonalon vonult vissza a zászlóalj, s január 23.-án kb. Nowokarkowka és Scheljakino között lehetett. Itt valahol tünt el bátyja, halt hősi halált vagy esett fogságba /ez nem valószínű/” „Ennyit tudtam kideríteni!” – zárja le igen részletes katonai beszámolóját Szabó Péter.

A levél befejezése előtt még említést tesz szerzője arról a körülményről, hogy júliusban készülnek kiutazni a Donhoz, de az érintett területre nemigen jutnak el, mert 180–200 km-re lesznek Voronyezsben, ahonnan legfeljebb Nikolajevka és Alekszejevka helységeket látogathatják meg. Ezek is fontos pontjai a kutatásnak, a hadsereg parancsnoksága egy ideig itt állomásozott ugyanis.

Az eltelt évtizedek tehát nem oldották meg Sáfáry László eltűnésének rejtélyét. Annyi bizonyos, hogy nem maradt életben. A frontvonalon nyugszik most is egy tömegsírban, és ott nyugszanak vele minden bizonytalansággal elmosódott versei az idők során egyre mállékonyabb papíron. Alighanem írógéppel és ceruzával lejegyezve. Különös, hogy nem küldte írásait haza, vagy nem adta át másolatban bajtársainak. De ez innen, a béke szigetéről születő kérdéssorozat. Egy katona, akit parancsnokával együtt lelőttek, vagy felrobbant a zászlóalj több katonájával, egy maroknyi vagy annál nagyobb csapat magyar fiúval a Jászságból, akik azt sem tudták, ki ez a folyton írogató, írógép vagy papírlap fölé hajoló szemüveges fiú.

A KÖLTŐ UTÓÉLETÉNEK FEJEZETEI. SÁNDOR LÁSZLÓ ÉS A KORFORDULÓ CÍMŰ KÖTET

Az 50-es évek végén Sándor László levélben fordult a Sáfáry-nővérekhez. Anyagot kért tőlük bátyjukról, mert egy teljesebb Sáfáry-kötetet szeretett volna szerkeszteni a költő írásaiból, kiegészítve két kötetének anyagát korai verseivel és későbbi, különböző lapokban publikált írásaival. Mint levelezésükből kitűnik, ügyetlenül fogott feladatához. Ennek az az egyszerű oka, hogy nem ismerte személyesen a hozzátartozókat, fel sem merült benne, hogy a család nem tudott lemondani kedves szerettéről, Lászlóról, s hogy a belső elszakadásnak még a gondolata is megsebzti őket. Így levele érzéketlennek és ridegnek tűnik, amit a Sáfáry-testvérek elutasítással fogadnak, illetve hosszas töprengés után lépnek csak kapcsolatba Sándor Lászlóval, és évekbe kerül, amíg segítőkészségüknek őszinte megnyilatkozását tapasztalhatjuk. Ilona Jolán 1957. július 15-én keltezett válaszában több megrendítő sorral is találkozunk. Igen tiszteltreméltó a lánytestvérek azon hozzáállása bátyjuk hagyatékához, hogy egykori döntéseit írásai publikálása ügyében nem kívánják megváltoztatni. A rövid életrajzot pedig így zárják: „A hivatalos értesítés szerint eltűnt, valószínűleg fogságba került. Azóta nem tudunk róla.”²²²

Tizennégy évvel eltűnése, szinte bizonyos elhalálózása óta a család nem hajlandó elfogadni a tényeket.

Sándor László 1957. április 30-i levelével azért fordult Sáfáry Jolánhoz, mert információra volt szüksége Sáfáry László biográfiáját és költői tevékenységét illetően. Kortársa, kinek több alkalommal is segített elhelyezni írásait losonci fórumokon, vagy megjelenő kötetéhez toborzott érdeklődőket, az évek múlásával láthatóan kirajzolódó űrt hagyott maga

²²²Sáfáry Ilona Jolán levele Sándor Lászlóhoz 1957. július 15-i keltezéssel. PIM, feldolgozatlan.

után Kárpátalja irodalmi kezdeteit illetően. Sándor László úgy vélte, ez a költői hagyaték alkalmas arra, hogy az újabb politikai légkörben megszéllőztesse. Nyilvánvalóan a *Verhovina* c. kötet erős szociális és földrajzi elkötelezettsége vezette őt ehhez a felismeréshez. Levelében így fogalmazza meg a feladatot, melyre vállalkozik: „...a kárpátontúli magyar líráról készülök tanulmányt írni és ezzel kapcsolatban részletesebben szeretnék foglalkozni elhunyt fivérével, Sáfáry Lászlóval (akivel a harmincas évek derekán Losoncon megismerkedtem és azután hosszú ideig leveleztem).”²²³

Ebből a minden bizonnyal gyakori levélváltásból azonban csak három található a hagyatékban, mégpedig valamennyi Sáfáry Jolánhoz címezve. Nem sokat tudhatott Sándor László a Sáfáry-lányok érzékenységéről, különben nem szövi bele nyomban első mondatába az „elhunyt fivér” szókapcsolatot. A megkésett válasz a bizonyíték rá, mennyire fájdalmasan érintette Sáfáry Jolánt a ridegnek érzett kíváncsiság, illetve, hogy leginkább ezt olvasták ki a levélből a nővérek. Az írás ráadásul Ungváron született, ami többféle távolságot is teremtett a feladó és a címzett között. Az is kitűnt annak tartalmából, hogy túl sokat nem tud Sándor László a költőről, illetve éppen annyit, amennyire személyes kapcsolata során lehetősége nyílt: „Tudomásom szerint két verseskönyve jelent meg: a *Lendület* és a *Verhovina*. Ezeket annak idején több példányban átvettem tőle ismerőseim körében való terjesztés végett.”

Olyan írások után kutat, melyek nem kerültek be az összesen nyolcvan verset közreadó két verseskötetbe. „Annak idején Sáfáry-versek jelentek meg a *Kórus* és a *Független Szemle* c. folyóiratokban. Érdekelne, hogy ezenfelül hol (milyen újságokban és folyóiratokban) jelentek meg versei”²²⁴ – teszi fel a kérdést Sáfáry Jolánnak. Hogy megnyerje elképzeléseire a testvéreket, beszámol tevékenységeiről, melyek során törekszik rá, hogy Sáfáry László költészetére felhívja a fórumok figyelmét: „Tavaly augusztus végén Budapesten a Szovjet Könyv Háza, a Gorkij-könyvtár és a Magyar Írószövetség közös rendezésében előadást tartottam a kárpátontúli magyar líráról. Előadásom keretében megemlékeztem Sáfáry Lászlóról is és idéztem verseiből.”

A levél írója mindvégig kerüli a személyes hangnemet. Anyagot szeretne gyűjteni egy teljesebb Sáfáry-bemutatóhoz. A levél minden rész-

²²³ Sándor László levele Sáfáry Jolánhoz 1957. április 30., Ungvár. PIM, feldolgozatlan.

²²⁴ Ua.

lete azt sugallja: bízik benne, hogy ez sikerülni fog: „Érdekelne, hogy nyomtatásban megjelent versein kívül maradtak-e utána kéziratban versek, naplójegyzetek vagy más írások.” A válasz azonban csaknem három hónap múlva születik meg. Sáfáry Jolán júliusi levele szabadkozással kezdődik a késedelmes válasz miatt, egyben meg is magyarázza annak okát: „...nehezen fogtam ennek a levélnek a megírásába, mert vannak dolgok, amelyeket az ember csak úgy tud valahogy elviselni, ha nem beszél róluk. Így vagyunk mi Laci elvesztésével. (...) Pedig jól esik tudni, vannak még otthon, akik nem felejtették őt el.”²²⁵

Az idézet utolsó mondata világít rá, mi készítette a lánytestvéreket, hogy érzékenységet, fájdalmukat legyőzve újra elővegyék azokat a féltve őrzött, szemlátomást sokat nézegetett iratokat, melyekkel majd Sándor László segítségére lesznek. Igaz, erre csak egy későbbi időpontban kerül sor. Aggályaik vannak ugyanis a tekintetben, hogy bátyjuk kéziratait kiadják a kezükből: „...gondolkoztunk azon, vajjon az ő szellemében járunk-e el, ha régi írásait most közzétesszük.”²²⁶ Bizonytalanságuknak több mozzanata is dokumentálható. Első indíttatásból mellékeltek a levélhez egy 1935-ben született, publikálatlan verset, ám a levél indigóval készült másolatán ez áll kézzel feljegyezve: „Nem küldtem el.”

Sándor László azonban folytatja a kutatást, népszerűsítést. 1958. március 4-i levele már arról tudósítja Sáfáry Jolánt, hogy az azévi naptárban (*Kalendáriumban*) közreadta készülő tanulmányának egy részét, és egyre inkább megkerülhetetlen számára a feladat, hogy a költő kötetben meg nem jelent verseit összegyűjtse. „Ezek hiányában nem kaphatok teljes képet Sáfáry – sajnos amúgy is befejezetlenül maradt művéről.”²²⁷

Mindannyiunk szerencséjére Sándor Lászlónak sikerült az akkor elérhető csaknem valamennyi verset összegyűjtenie. 1966-ban újabb levélben jelezte Sáfáry Jolánnak, hogy Ungvárról Budapestre települt, „...és az itteni Kiadói Főigazgatóság munkatársaként”²²⁸ dolgozik. Ilyen minőségében szeretne javaslatot tenni Sáfáry László verseinek gyűjteményes kiadására. „Örülünk, hogy a Laci versei kiadásának gondolatával foglalkozik. – Sajnos, nem sok kézírata, levele maradt meg, azokat a lapkivágásokkal együtt meg fogjuk mutatni”²²⁹ – írja válaszlevelében Sáfáry Jolán.

²²⁵ Sáfáry Ilona Jolán válaszelevele Sándor Lászlónak. Debrecen, 1957. július 15., PIM.

²²⁶ Sáfáry Ilona Jolán válaszelevele Sándor Lászlónak. Debrecen, 1957. július 15., PIM.

²²⁷ Sándor László levele Sáfáry Jolánhoz, kelt: 1958. március 4., Ungvár, PIM.

²²⁸ Sándor levele Sáfáry Jolánhoz. Kelt: Bp., 1966. március 21., PIM.

²²⁹ Sáfáry Jolán Sándor Lászlóhoz írott levele 1966. III. 26-i keltezéssel, PIM.

1969-ben a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában meg is jelent a Sándor László által szerkesztett, az előszóban tanulmánnyal kiegészített Sáfáry-kötet *Korforduló* címen. Nem csak a költői munkásság gyarapodott a kötet által, bár nem elhanyagolandó körülmény, hogy Sándor László kutatásai eredményeként 38 verssel egészítette ki a korábbi 80, kötetben publikált hagyatékot. Ezeket *Kötetben meg nem jelent* versek címen közölte, s ezzel mintegy egyharmad arányban gyarapította a meglévő versek állományát. „...a Korforduló könyvsiker lett, jó alkalom arra, hogy a magyar lírai avantgard történetét új színnel gazdagítsuk”²³⁰ – olvashatjuk Görömbei András reflektálását. Hangot adott azonban hiányérzetének, mivel a költő korai verseit nem találta a kötetben. Ő még terjedelmi okokra gyanakodott, véleményem szerint azonban a lánytestvérek ellenállása és a korszellem is hozzájárult azok kötetből való kimaradásához. Pedig, jegyzi meg Görömbei Sándor László munkájáról, „...a korai versek mellőzése következtében továbbbszővi azt a legendát, hogy Sáfáry László 4-5 soros szabadversekkel kezdte pályáját, latinos műveltsége ellenére költészete teljesen érintetlen marad a görög-római kultúra hatalmas lírai ösztönzésétől.”²³¹ Hiányérzetét tovább göngyölítve fejt ki, mi mindent veszít az olvasó ezek közzététele híján. „Az sem indokolja e versek mellőzését, hogy maga a költő sem vette fel őket első kötetébe, hiszen a *Korforduló* versei öt kivétellel készen voltak a Verhovina összeállításakor.”²³² Ám a korai verseket mindenki nagy óvatossággal kezelte. Mint Sáfáry Jolán leveléből is látható, a nővérek tiszteletben kívánták tartani bátyjuk egykori döntését a publikálás kérdésében, ezért a korai írások kéziratát nem adták ki a kezükből.

²³⁰Görömbei András, *Sáfáry: Korforduló*. Alföld, 1970/4, 154. o.

²³¹Görömbei, *Uo.*

²³²Görömbei, *Uo.*

A HÓMEZŐK ELŐTT CÍMŰ POSZTUMUSZ KÖTETRŐL

Sáfáry László rövid életét és szolid terjedelmű munkásságát utóélete tovább gyűrűzteti, s amennyiben erre lehetőség adódik, gyarapítja is. Oly módon, hogy kevés számú, életében kötetben megjelent verseit először Sándor László kárpátaljai irodalomtörténész és publicista egészíti ki 38 költeménnyel, s ezzel egyben bontja is azt a szimmetriát, mellyel Sáfáry egykor két kötetét megszerkesztette, mindkettőben 40-40 verset helyezve el. Ezt követően az ugyancsak kárpátaljai származású S. Benedek András szerkeszt Sáfáry verseiből újabb kötetet *Hómezők előtt* címmel. Az újabb kötet három értékes költeménnyel gazdagítja a Sáfáry-hagyatékot, de más tekintetben is módosít rajta. A verseket témakörük szerint rendezi el a szerkesztő, és négy ciklusra bontja. A *Nekünk a tél parancsol* címűbe éltrajzi ihletésű és tájleíró jellegű, a *Sokan vagyunkba* a közösségi érzületű, a *Húnyó parázsba* a szociális állapotokra vonatkozó, a vidék szegénységét ábrázoló, a *Törvénybe* pedig egyfajta szintézissel az ember és a természet fölött egyaránt uralkodó isteni törvény megnyilatkozását felmutató, ebbe a szerelem kihagyhatatlan jelenlétét is tömörítő verseit foglalja.

Bár S. Benedek rendszerezése a témakörökön belüli átfedések miatt nem eléggé indokolt, mindazonáltal azon törekvése, hogy Sáfáryból a legértékesebbet gyűjtse egyetlen foglalatba, s a versek egymás mellé szerkesztésével a szerzőnek egy új vonását is feltárja, nagyon is sikeresnek mondható. S. Benedek élő költővé szerkeszti Sáfáryt, olyan szerzőt támaszt fel a feledésből, akit az utókor érdemesnek tarthat az újrafelfedezésre, átértékelésre. Egyetlen ívet rajzol a munkácsi költő verseiből. A ciklusok nem állítják meg az olvasót, mi több, kézen fogva vezetik. A *Nekünk a tél parancsol* címűbe – talán véletlen, talán szándékos szerkesztői elv – a hosszabb verseket válogatja. Ezzel nyomban el is éri,

hogy másként figyeljünk Sáfáryra. Azt a kánont cáfolja meg, amely a költőnek a legtöbbet ártott: a rövid, úgynevezett *japános* versek egyeduralmát költészetében. Ezek zöme a második ciklusba (*Sokan vagyunk*) kerül, de itt sem válik uralkodóvá.

Sáfáry gondolkodását az időn túliság jellemezte mindamelllett, hogy írásai nagyon is konkrét szituációkhoz, helyszínekhez, történelmi és szociális állapotokhoz köthetők. Az időközben elhalálozott S. Benedek Andrást már nem kérdezhetjük meg szigorú szerkesztői elvének mikéntjéről, annak érvényesítési koncepciójáról, be kell érünk azzal a pár mondattal, amit ezzel kapcsolatban leírt: „*Elfeledett költők ébresztésénél az értékek összemosása bűn, csak a valódi értékek felmutatása igazolhatja az utókor előtt a kegyelet teljes szándékát.*”²³³ Minden bizonnyal a legjobb szándék vezette könyvszerkesztési munkájában, mint ahogyan kétségtelen az is, hogy a három értékes írás, melyekkel a kötetet gyarapította (a *Megérdemled*, *Látófa* és *Játék* című versekre utalok), nem jelentéktelen irodalomtörténeti adalék Sáfáry életművének feltérképezéséhez. A Sándor László által szerkesztett *Korfordulóra* reflektálva S. Benedek kifejti, hogy Sáfáry tudatos szerkesztési elveket valósított meg a *Lendület* és a *Verhovina* verseinek egybegyűjtésekor. Ezzel magyarázza, hogy egyéb, kéziratai közt ma is meglévő, a maga idejében helyi lapokban közre is adott versek jelentős részét nem helyezte el egyik kötetében sem. „...itt Sáfáry önkontrolljáról, tudatos döntéséről van szó”²³⁴ – állapítja meg S. Benedek. Nem lehetetlen, amit állít, mindazonáltal él a Sándor László kutatási anyagának felhasználásával, bár kétségtelenül megszűri azt, és maga is újabb források után néz. Leginkább a Magyar Írásban jár sikerrel. Utószavában kitér rá, hogy ezeket a verseket a *Tiszatáj* élesztette újra elsőként, s csak másfél évtized múltán „találnak rá” a kárpátaljai kutatók, irodalmárok. Ezt a késedelmet és tájékozatlanságot a vidék szellemi elzártságával magyarázza.

A Sáfáry László szerkesztette kötetek teljes anyagát sem emeli be saját verziójába. Összesen 76 verset helyez el az új kötetben, ebből az első ciklus 18 verse közül hatot Sándor László felkutatott anyagából használ fel. A második ciklus 19 verséből kilenc a Sándor-féle gyűjtésből való, tehát csaknem a terjedelem fele. A harmadikból kettő, a negyedikből hat verset használ fel ugyanebből. Összesen 25 költeményt hasznosít Sándor

²³³ S. Benedek András: *Utószó*, in: Sáfáry László: *Hómezők előtt*, szerk.: S. B. A., 91. o.

²³⁴ *Uo.*

László *Kötetben meg nem jelent versek* ciklusából. A kötet 1995-ben a Hatodik Síp Alapítvány (Budapest) és a Mandátum Könyvkiadó (Beregszász) gondozásában jelent meg a magyar Művelődési és Köznevelési Minisztérium támogatásával.

A KÖZTETEK VAGYOK CÍMŰ SÁFÁRY-KÖTET ELŐZMÉNYEI

Az ismeretlen Sáfáry László felkutatásával és felmutatásával magam is óvatosan járnék el, amennyiben lehetséges lenne egy életmű feltárása, „exhumálása” során a tapintat és a tudományos igényesség, pontosság elvének betartása. Amikor arra az elhatározásra jutottam, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeumot felkeresve mélyére nézek annak az ott rejtőző 4 kartondoboznak, melyek Sáfáry László életének dokumentumait, leveleit és kézíratait őrzik, Görömbei András irodalomtörténész hiányérzete győzött meg vállalkozásom szükségességéről. Aggodalmaim mellett azt is tudtam, hogy Görömbei személyes kapcsolatot ápolt Sáfáry húgaival, hiszen valamenynyien Debrecenben éltek. Olvastam az irodalomtörténész csaknem rajongó hangvétellű írásait Sáfáry László költészetéről, korai verseiről, melyek kéziratban lappangtak, s hogy most már hozzáférhetőek Budapesten.

A téma meglehetősen speciális, kell hozzá a szülőföld hívása, hogy az ember elinduljon ebbe az irányba, tudván azt is, hogy maga az életmű összességében nem nagy kiterjedésű. Félelmem a kegyeletsértéstől talán ma is bennem él. Görömbei András irodalomtörténészi hitelessége és Sáfáry nevének, költészetének Simon Andorral való „leütése” bátorított, gondolván: ettől rosszabb aligha lehet a feltárt kép valósága. Motivált Kárpátalja költészeti múltjának rendezése is. Sáfáry a hazai ismeretlenségben ma is mitológiákat vonz. Igazi értékskálát azonban nem lehet készíteni mitológiára támaszkodva. Hiszek abban is, amit Görömbei András így fogalmazott meg: „A költői fejlődés ívét sem törnék meg a formai kísérletezések, korai próbálkozások, mert már ezekben is kitapintható a későbbi versek több fontos jellegzetessége: a fiatalos életkedv és harmóniaváltás, az intenzív természetélmény, mely nemsokára szociális tartalommal gazdagodik. A kibontakozás, gazdagodás éppen akkor szembetűnő, ha számba vesszük, hogy ezekben a korai, olykor bőbeszédű versekben az erős tájélmény még

szociális tartalom nélkül, romantikus érzelmességgel munkál (...).²³⁵ Az is inspirált, hogy egykori barátai, költőtársai sem ismerték azt a Sáfáry Lászlót, aki korai írásaiban a klasszikus formák mesteri gyakorlója volt. Takáts Gyula, a hajdani barát és kolléga például mint a korabeli kánontól eltérő jelenséget említi, hogy „...hiába keressük a korai versek között a Nyugat nagy költőinek hangját vagy a mitologikus-latinos fordulatokat (...). Pedig nála igazán kéznél lettek volna a hasonlatok, hiszen kevesen ismerték Sáfárynál, a szakmabelinél jobban ezt a tradíciót.”²³⁶ Nos, kéznél voltak a *latinus*, *mitologikus* alakzatok, jelen munkámmal éppen ezt szándékoztam napvilágra hozni.

2007 nyarán kezdtem el kutatásomat. Kezemben tartottam már néhány tanulmányt és érdekességet Sáfáryval kapcsolatban, s az a tény, hogy tőlem 11 km-re, Sátoraljaújhelyben járt magántanulónként gimnáziumba s ott érettségizett, nem kevésbé munkácsi illetősége – megannyi olyan szál, mellyel egyre közelebb került hozzám. A tartalmában csaknem ömlesztett 4 kartondoboz azonban meglepett. Nem számítottam rá, hogy a hagyaték még feldolgozatlan. Mint ahogy arra sem, hogy az arról szóló felsorolás nem egyezik egészen a benne találtakkal. Viszont ott voltak a verses füzetek, összesen nyolc darab. Az első öt liláskék, amolyan iskolai füzet, nyolc lapos. Valamennyit számozással látta el egykori tulajdonosa a jobb felső sarokban. A címkére nyomtatott betűvel írta a nevét. A három pepita füzet egyetemi jegyzeteit is tartalmazza.

Az első füzet első lapján 1926 júniusában született, *Való és Álom* című, ismeretlen költeményét olvashattam kézírásban. A mindössze 6 soros verset beemeltem az általam szerkesztett kötetbe, nyitó vers lett belőle. Ennek két oka van: Sáfáry egyik visszatérő témája az álom és valóság kérdése, a másik a kronológia, mely végül is szerkesztési elvem lett. Nem lett volna célszerű egybemosni a Sáfáry-verseket. Nyilván nem véletlen, hogy mindkét kötetébe 40-40 verset válogatott. Magának a válogatásnak, kötetbe szerkesztésnek ezen túlmenően is meg volt a koncepciója, hiszen nem minden versét, és nem minden publikált versét emelte kötetbe. Ésszerű tagolásnak tetszett, hogy önálló ciklusban tegyem közzé az általam kiválasztott 28, zömmel ismeretlen verset. A nyolc füzetben található kéziratot anyagot nem adtam közre teljes egészében. A Sáfáry-testvérek jutottak eszembe, akik óvták bátyjuk hagyatékát, tiszteletben kívánták tartani

²³⁵Görömbei, Uo.

²³⁶Takáts Gyula, *Sáfáry László*, Kortárs, 1965. VII., 1152. 1.

döntéseit. Az általam kötetbe válogatott versek jelentős része annak idején megjelent a helyi lapokban, illetve feltételezhetően így történt, mert Sáfáry megjegyzései az írások mellett erről tudósítanak.

2008 során szerkesztettem és adtam ki magánkiadásban *Köztetek vagyok* címmel Sáfáry László összegyűjtött verseinek válogatását. A kötet címét a költő *Hegylakók* című, 1931-ben keletkezett rövid opusának záró sorából kölcsönöztem. Mindenképpen Sáfáry saját szövegéből kívántam a könyvet megnevezni, s ebben találtam meg mindazt, amit életérzés-ként kifejezett mind korai, mind későbbi írásaiban. A verstöredéket erről a két sorról fejtettem le:

*Magasban élő hegylakók!
Én köztetek vagyok.*²³⁷

A *Köztetek vagyok* című kötet első ciklusa tehát a korai verseket tartalmazza. Az 1926-1929 között született versek, zsengek kerültek ide. Az ezt követő két ciklusba Sáfáry két kötetének verseit illesztettem be azok eredeti címével ellátva (*Lendület*, *Verhovina*). A Sándor László által felkutatott verseket az általa szerkesztett kötetcímmel azonosítottam, így lett a negyedik ciklus címe *Korforduló*. Ebben kaptak helyet az S. Benedek András által felkutatott költemények is. A hitelesség kedvéért alcím segítségével jeleztem ezt a beavatkozást (alcím: *A Sándor László szerkesztésében megjelent és más, azóta előkerült írások*). A szerkesztésben elsősorban irodalomtörténeti szempontokhoz ragaszkodtam, ily módon a kis könyvecske világos képet ad nemcsak Sáfáry költői hagyatékáról, hanem publikációjáról is.

²³⁷ Sáfáry, *Köztetek vagyok*, 70. o.

KÉZIRATOS VERSEK

A füzetek gyakran csak tisztázatot illetve szerkesztését adják a verseknek, új anyagot alig tartalmaznak. Kivételt csak a korai versek jelennek, melyeknek megjelenéséről nincs pontos információnk. Sáfáry kiadásra szánt verseinek első szerkesztését is ezekben a füzetekben végezte el. Az első füzet első lapján a *Való és álom* c., 1926-ban keletkezett verse áll. Mint valamennyi kék füzete, ez is nyolclapos. Az első végéhez három lapot csatolt, melynek mindkét oldalát teleírta. 1927 februárjával zárja kéziratosa versekkel teli anyagát.

1927. február 5-ével indul második füzete egy Nikolas Lenau-vers fordításával (*Der schwere Abend*), magyar címet nem ad neki. Február 23-án keletkezik második bejegyzése, mely egy hosszabb költemény, 8x4 soros, címe: *Tanulom Archimedest*. Még ezzel a dátummal áll füzetében egy 3x4 soros költemény *Egyedül* címmel. Másnap keletkezett (február 24-én) *Ki jön velem?* című verskezdeménye, mely így indul:

*Csacska, csélcsap, csábos csókok.
Csalfán csicsergő csókmező,
Csókmadarak, lenge lombok,
Patak mézzel csörgedező.*

Versötletére később is visszatér, de a hangrímek csábítása nem tartós, és nem ragadja maradandó költemény megírására. Február 25-én *Valakire várok* 2x4 soros, 27-én *Visszavágyom napkeletre!* címmel találunk füzetében verseket. Ám ezen írásai egy évvel korábban keletkeztek, a hagyatékban feltaláltam őket 1926-os keltezéssel is. A 2. számú füzet tartalmazza a *Szállj, szállj...* (1927. március 10.) kezdetű versötletet, melyet majd tovább csiszol, *Szállj magasra...* kezdéssel véglegesít, s amit szappanbuborék-versként tartottam számon témája miatt. A füzetet *Éjjel*

címmel egy szerelmes vers zárja 1927. március 27-i dátummal. Ebből a füzetből a *Visszavágyom napkeletre!* és a *Szállj magasra...* kezdetűt emeltem be gyűjteményembe. A hagyatékban gépelt formában több versre is bukkantam. A *Visszavágyom napkeletre!*²³⁸ mellett bejegyzés mutatja, hogy a vers 1926-ban keletkezett, és 1927-ben megjelent a *Mi Lapunk*-ban. A költeményt történelmi romantika járja át, a kamasz ifjú időutazásának vagyunk tanúi, ahogy odaképzeli magát az egykor hazát adó napkeletre, ahol még őseink szabad pusztákon lovagoltak. A trochaikus sorok a magyaros verselés hagyományaival csengenek egybe, egy kissé a XIX. század lírájának hangvételét idézve. A költeményben ott van a nemzeteken túli közösségi érzés nagy pátosza is, s ez a humánus általában kivételesen jellemző Sáfáryra:

*Túl a csendes Volga vizén egymást hogy szeretnénk!
Vérszerződés nélkül egymást szívünkre ölelnénk.*²³⁹
(*Visszavágyom napkeletre!*, részlet)

A 3. számú füzetét 1927. április 2-án indítja *Ti kék füzetek!*²⁴⁰ c. versével. A kéziratban javításokat ejt. Kötetbe szerkesztéskor természetesen figyelembe vettem ezeket. Bár korai verseinek jelentős részében meglehetősen naiv kamaszhangot hallat, ezen írásaiban már ott van mindaz, amit felnőttként igényesebben és nagyobb szigorral, a szöveg megformálásának erőteljesebb ökonómiájával tár elénk. A kék füzetekhez címzett írása egyfajta ars poetica, mindaz az elszántság, amivel későbbi verseléséhez tudatosan viszonyul, itt már tetten érhető. Azok a bizonyos kék füzetek azonban egyfajta válogatást is mutatnak, melyekben már 16 éves korában írt verseit is megtaláljuk. Hogy mit jelentettek a füzetek s a bennük lévő írások szerzőjüknek, arról gyermeki hangú költeményében így vall:

*Legkedvesebb barátaim,
Ti kék füzetek!
Mennyi emlék, vágy és álom
Van már bennetek!*

²³⁸ Megjegyzés: a *Visszavágyom napkeletre!* hibásan került nyomtatásra, javítás itt! (Lásd a kötetben: *Visszavágyok...*)

²³⁹ *Köztetek vagytok*, 9.

²⁴⁰ Sáfáry László, *Köztetek vagytok*, 11. o.

*Valahányszor sirni vágyom
S fojt a fájdalom,
Csak nektek szól, ti értitek
Egyedül dalom.*²⁴¹

Az öt versszakos költemény tele van türelmetlenséggel és egyfajta, a fiatalokra jellemző mélabús fájdalommal. Elgondolkodtató, hogy a szép és kedélyes családi élet védettségében is mennyire magányosnak érezte magát. A társstalanság érzete valójában egojának egyedi természetével, fejlődésének rendhagyó vonásaival van összefüggésben. A sportos testalkatú ifjú meglehetősen érzékeny lelki alkat. Mindent észlel, meglát, átél, ami körülveszi, s ezzel bizonyos értelemben magára is marad, nem tudja, csak a papírlappal megosztani, amely megőrzi, de nem „beszéli ki” impresszióit. Életérzéséhez, mely bezárja, a család rendkívüli társadalmi illetve társadalmon kívüli státusa is hozzájárulhatott. A kisdíák korán kényszerült átlátni a politikai manőverek mögött meghúzódó mellékutakat, kiskapukat, a rendszer, a gépezet tisztességtelenségét és kijátszhatóságát. Magántanulósága, a kényszerből felvett álnevek, hamis iratok, melyek segítették közlekedését Munkács és a korabeli magyarországi települések között, egyszerre sietteték korai érését és nagyvonalú, szabad hozzáállását a dolgok szokatlan menetéhez.

A gyermekien szenvedélyes öt versszakos költemény naiv önkifejezése tökéletes formában jelenik meg az epitritusok egyéni alkalmazása által. A vers lüktetésének másik sajátossága, hogy benne a „nemzeti versidom” rímes ütemhangsúlya is feltalálható, tehát ez a korai Sáfáry-írás igazi szimultán vers. A páratlan sorok két, a párosak egy epitritust és egy jambust tartalmaznak szabályos váltakozásban. Rímei is kifejezetten sikeresek, bár olykor ódivatúak: füzetek – bennetek; álom – vágyom; fájdalom – dalom; csillapult – a mult. A 3. és 4. versszakban igéket rímeltet: teljettek – legyenek; dalolok – borulok. Mivel ifjúi tehetségét két megelőző és a záró versszak rímeiben már bizonyította, okunk van hinni, hogy tisztában volt a rímek stiláris értékével, így az igék rímeltetésében nem kizárható a szándékosság, de a tapasztalatlanság sem. Az első versszak rímalkotó szavai versíró füzteit szólítják meg, a rímek önmagukban kifejezik mindazt, amit az egész versszak üzen, mi több, a rímes főnevek felkiáltójellel zárják a verssorokat. Az írásjel dinamikája külön hangsúlyt ad a rímes főneveknek. A 2. versszak már abba is beavat, hogy mikor és milyen okból, céllal

²⁴¹ Sáfáry László, *Köztetek vagytok*. Összegyűjtött versek. Bp., Vasas - Köz kft. nyomda, 2008, 11. o.

használja kedves verses füzeteit a diákköltő. Amikor érzékenyen érinti az élet valamilyen eseményjelensége, s ezzel az érzettel egyedül marad, mint naplójának, vallja meg verses füzetének panaszait. Vagyis fájdalmas tapasztalatait rögzíti benne. Ezért a rímek: fájdalom – dalom. Bár a fájdalmas élmények felzaklatják világát, mégis arra vágyik, hogy füzete „gyorsan teljen”, és sok ilyen verses füzet kerüljön ki a keze alól, mert ez enyhíti megrendüléseit, a visszaolvasott sorok megnyugtatók. Ezt a 4. és 5. versszak rímei így közlik: dalolok – borulok; csillapult – a mult. A 4. versszak rímeinek igei alakja azt is jelzi, hogy a verselés maga „borulást”, kiborulást, lelkének, idegeinek ajzott állapotát hozza magával, ám, ahogy a záró versszakból megtudjuk, ez számára megnyugvást is jelent, mivel „csillapítja” feldúlt közérzetét. Igen hangsúlyossá válik az utolsó versszak utolsó előtti sorának zárszava: *zenélve*. Mi több: az egész sor visszaolvasásra hív, és arra világít rá, amit a forma el is árul: „soraitok közt zenélve” emlékezik a költő, ha majd visszaolvassa versét, mert írása – zene!

Érthető, hogy Görömbei András ezeket a korai írásokat, „zsengéket” kötetben szerette volna látni, mert olyasmit mondanak el szerzőjükről, amiről későbbi versei hallgatnak: vitathatatlan formaérzékét és ismertet. Mindkettőnek birtokában volt.

Sáfáry korai versei nem csak formai különlegességek, tartalmuk szerint is elemzésre méltók. A 4. füzetében, a *Turáni dal* c. versében magyarságtudata, történelemismerete, tanulmányi élményei munkálnak. A panaszos, egytömbű vers az idegen hatalmat rója fel másfél oldalas verses szövegben. A költemény rokonságot mutat a 2. füzetben található *Visszavágások napkeletre* c. írásával, mely azonban hangvételében ellentétes: csupa idill, történelmi romantika, pásztortüzek és tárogató hangja üzen a hegyekről. A mitologikus hangvétel itt még a magyar történelemhez kapcsolja, akárcsak *A regős diákoknak* c. versében (a 3. füzetébe jegyezte le). Egyfajta Ady-kultusz is erősen kivehető a verses dikcióból:

*Nektek szól az ének, új magyar regősök!
Ti vagytok szememben az igazi hősök!
Dallal mentek neki minden ellenségnek,
S daloltok akkor is, hogyha legyőztétek
Az ősit, a nagyot, az egyetlen közönyt,
És a lelkesedés háladallal köszönt.*²⁴²

(*A regős diákoknak*)

²⁴² S. L., *Köztetek vagyok*, 13. o.

Szabályos szimultán vers ez is, melyben szimmetrikusan válnak ketté a sorok 6/6-os szótagokra az ütem határán, de jól kihallható a 4 és 2 szótagszámú verslábak jelenléte is. A sorzáró lábak dipodiák, spondeusok vagy jambusok. A tetrapodiák ennél bonyolultabb változatban fordulnak elő, hiszen a 4 hosszú szótag két spondeus összeolvadását is magában rejt, de ugyanez érvényes a jambusok vagy trocheusok kettőzésére is. Az 5. sor paiónja az első ütemben, az epitritus jelenléte a 3. és 6. sor második ütemében, a jónikus a minore az 5. sor második ütemében vagy a proceleusmatikus a 2. sor 2. ütemében oly mértékben befolyásolja a vers zenei megszólalását, hogy a tetrapodiák nem esnek szét kisebb egységekre. Ezáltal a vers lassan hömpölygő első verslába felgyorsul az ütemhatárnál. Mindez nem csak dinamikát, de konkrét dallamot kölcsönöz a versnek.

A költemény 1927-ben megjelent a *Mi Lapunkban* Barna Béla álnéven.

Álnéven megjelent költeményének gépelt szövege a szerző kézjeggyével

A 3-as számú kéziratos füzetben több hasznosítható szöveg található. Innen került be a *Köztetek vagyok* c. gyűjteményes kötetbe a *Tavaszi hangulat*, *A regős diákoknak*, a *Feljött a holdvilág...*, az *Álomország* és a *Vajda centenáriumi* 1927. című, illetve kezdetű vers is. A Vajda-vers első változata ebben a füzetben található, s abban még *Elfeledett költő* (1927. V. 22.) volt a címe. Nem ez az egyetlen különbség a két lejegyzés között. De lássuk az

eltéréseket! Az *Egy elszállott üstökösnek* (javított) sornak az *Egy lehullott üstökösnek* volt az előzménye. Az 1. vsz. 4. sora első ötletből: *Nagyrégen sirt vágyak* (javított: *Bús, régen sirt vágyak*). További változtatást is eszközölt a szerző. A 2. versszakban felcserélte a 4. sort az 5.-kel. A 3. füzetnek ez a záró verse. A kétszer 6 soros költemény rimképlete (aa,b,cc,b; dd,e,ff,e) Vajda néhány versében is megtalálható, de nem igazán jellemző (*A legszebbnek, Bartha végórája, Liszt Ferenchez, Őszi hangulat*). A verset jambusok és trocheusok uralják közömbös verslábak egyvelegében. A költemény dalformájú, ám ritmusa csak megidézi Vajdát, nem követi. A 4/3-os és 4/2-es sorok légiesebbek Vajda gyakori 8 és 10 szótagos sorainál. Az első versötlet (*Egy elszállott üstökösnek...*) még Vajdához próbált alkalmazkodni 8 szótagos sorával, de Sáfáry „belső zenéje” a hetes sorokat hívta elő. Szimultán, bimetrikus versként is értelmezhető a költemény azzal a specifikus vonással, hogy az ütemhangsúly nem egyezik a kólonokkal. Ez a rendkívüli zenei tulajdonsága valamint a sorvégi hosszú szótagok elnyújtott akusztikája a vers játékos csengését egyfajta ünnepélyességbe foglalja. Sáfáry is él az üstökös metaforájával, melyet egy további képpel told meg: *Az első dal-ködösnek* – szólítja meg a 100 éve születettet:

*Egy elszállt üstökösnek,
Az első dal-ködösnek
Szól csendesen az ünnep;
Bús, régen sirt vágyak,
Átkozódók, lágyak,
Egy percre előtűnnek.*

*Egy perc és elfelejtjük,
Ismét a multba ejtjük,
S a messze tovatűntnek
Még jobban halkulva,
Száz esztendő múlva
Szól csak megint az ünnep.*

Igazi kis remeke ez a 17 éves kamasznak. Nem véletlen, hogy Vajda Jánosban rokonra lelt. Sáfáry korai írásaiban gyakran ott van a magányosság, az egyedüllét, a magára hagyott ember mélabúja. Ugyancsak visszatérő témaköre álom és valóság oximoronja. *Álomország* című, öt versszakos,

strófaként hatsoros költeménye hangulatában és részben ritmikájában is Reviczky Gyula *Altató* című versével mutat rokonságot. Ám Reviczkyvel ellentétben Sáfáry verse csupa élet, tavaszi zsongás, nyári verőfény:

*Egész éven virúlnak fák,
Tárt karokkal Álomnimfák,
Álomligetek.
Ligetekben zöld tisztások,
Ahol én csak árok, árok,
S álmokat vetek.*

*Nincsenek itt sehol hantok,
Jönnek felém álomhangok,
Mind arról mesél:
Nincsen vége itt a nyárnak,
Itt csak boldog napok járnak,
Sohse jön a tél.*

Az idézett két versszak az öröm, a természeti szépség meglelevenítője. Az álom itt az álmodozást, nem az elmúlással rokonítható elalvást, végső elszenderedést társítja képzeletünkben. A vers üdeségét csak egy eny nyire fiatal lélek teremtheti. Természeti képből indul az írás, a felhőtlen égbolt szemléséből, amely felhőtlenességében rózsaszín. Ez lesz a záró kép is, ám a búcsúzás hangjában fájdalmas vágyakozás, az ifjúság mohósága tükröződik:

*S most búcsúzunk. Álomország,
Vendéglátó Álomporták
S a rózsaszín ég.
Feltör lelkemből sirásom:
Álomország, áldott álom,
Csak ne még, ne még!²⁴³*

A trochaikusnak mondható versben spondeusok nyújtják a ritmust, ezt látszik oldani egy-egy közbeékelődő vidám jambus vagy pirrichius. Fellelhető a szimultán ritmus Sáfárynak ebben a versében is. A felező nyolcasokat 4/2 ritmus töri meg minden harmadik sorban, vagyis vers-

²⁴³ *Köztetek vagyok*, 14-15. o.

szakonként két alkalommal. Rímképlete teljesen azonos a Vajdát megidéző versével. Az egyazon napon keletkező két vers (1927. május 22.) erőteljesen befolyásolta egymást zeneiségében, talán hangulatában is.

Négy nappal később születik a *Mért kell lenni...* kezdetű verse, mellyel bizonyíthatóan nem voltak tervei a szerzőnek. Címet sem adott neki, a feljegyzésekben sincs nyoma, hogy továbbküldte volna valamelyik lapnak. A vers azonban szervesen tapad az előbb tárgyalt másik kettőhöz, s bennük Vajda János „lelke” még mindig visszatér borújával, de a 8 szótagos páratlan sorok is jelzik ezt a hatást. Tüzetesebb vizsgálat után kiderül: a domináló verslábak is hasonlóak a két költeményben, s hogy valójában a három, időben egymáshoz nagyon közel keletkezett versben sok közös elem található. Az elsőben lelke metaforájaként egy bánatos hajót választ, amely „gyászos ködben” bolyong a tengeren. Meglehetősen sokat használt hasonlat ez. A második versszakban azonban kiszakad a választott kép avittas légköréből, egészen gyermeki eszközökkel él, s ezzel megleveníti versét:

*Miért nem tud az én lelkem
Kicsiny csónak lenni?
Miért nincsen kicsiny telkem
Kiszállni pihenni?*²⁴⁴

A vers második kérdő mondata József Attilát juttatja eszünkbe, aki a *Szabad ötletek jegyzékében* fogalmazta meg a gyermeki szükségleteket 1936. május 22-én: „...kellett volna két kis ló, kisnő, kis eke / kis ház, kis kutya (...) – minden arányosan hozzám(...)”. Különös, hogy József Attila, aki öt évvel volt idősebb Sáfárynál, a *Szabad ötletek...*-et súlyos válságban írta 31 évesen; Sáfáry 17, és színes álmokkal, képzelgésekkel van tele érintetlenül ártatlan világa. A hozzánk arányos világ tehát mindeképpen szükséglet, akár sérül a lélek, akár egészséges.

1927 tavasza van, a költő tehát mindössze 17 éves. Önmaga által gyöngének ítélt versei kecses ötvösmunkák. Májusban új füzetet kezd, a negyediket. Az első bejegyzés nehezen olvasható szerelmes vers, cím nélkül. Június 15-én *A szívem régen / Nem vágyott dalra...* kezdetű verse mellett, melynek csiszoltabb verziója megtalálható a *Köztetek*

²⁴⁴ *Köztetek vagyok*, 17. o.

vagyok c. kötetében²⁴⁵, a H. U. bejegyzés található. A versek mellett többnyire dátum vagy rövidítés áll (H. U.: Határontúli Újság, M. I.: Mi Lapunk). Ezek jelzik, hova küldte publikálásra őket a költő. Közlésre ítélte vagy publikálta, utóbbi nem bizonyított. A századeleji vidéki lapok felkutatása nehezen megoldható feladat, és kétséges a kimenetele. Korai verseinek azonban nem kallódott el a kézírata, hála a gondos leánytestvéreknek.

Ugyanitt áll a *Majd, ha a vénség...* kezdetű, nehezen olvasható írása ugyancsak H. U. jelzéssel ellátva. Júliusban aladátmozott versek hirdetik, Nyíregyházán tartózkodik, alkalmasint rokonoknál. Szerelmes versek sorakoznak egymás után ezen a nyáron. Augusztus 8-án írja a *Talán Te vagy?* címűt, 23-án megjelenik az orchidea visszatérő motívuma egy cím nélküli versben, melyet majd továbbfejleszt egy szeptemberi variációban. A vers első változata sem érdektelen, mivel azonban a költő alakítani kívánt rajta, kötetbe a javított változat került. Ám érdemes az első variációt is megismerni:

<i>A szívem hüvös</i>	5
<i>orchidea kelyhe,</i>	6
<i>s ez orchidea</i>	5
<i>én magam vagyok;</i>	5
<i>régen szívunk</i>	4
<i>magunkba minden</i>	5
<i>szépet, új színt és illatot.</i>	8
 <i>Virágoskertben,</i>	5
<i>ha talán találunk</i>	6
<i>hozzánk hasonló</i>	5
<i>szép orchideát,</i>	5
<i>dalolj szívem;</i>	4
<i>s az összegyűlt szép</i>	5
<i>hulljon reá s róla reád.</i>	8
 <i>Szívem színével</i>	5
<i>az új orchidea</i>	6
<i>kacagjon, sirjon,</i>	5

²⁴⁵ *Köztetek vagyok*, 19-20. o.

<i>daloljon velünk...</i>	5
<i>Siess szívem!</i>	4
<i>Mert orchideát</i>	5
<i>talán többé nem is lelünk.</i>	8

A vers javított változata 1927 szeptembere és október 21. között keletkezik *Rózsaszin virágok...*²⁴⁶ kezdettel. A két variánsban közös a három versszakos terjedelemléte és a kis betűs sorkezdés. Ez új jelenség a Sáfáry-versekben. Az összegyűjtött versek között is ez az első, modernebb megjelenítésű szövege. Érdekes összehasonlítani a variáns versek ritmikáját és rímelését is. Az első változatban a jambus az uralkodó versláb. A vissza-visszatérő trocheusok, spondeusok, pirrichiusok által a rövid verslábak gyakran egybeolvadnak a mellettük lévővel, s egy nagyobb időegységnyi ritmust érzünk ki a sorokból. Ezek leginkább epitritusok vagy paiónok. A vers utolsó sora erőteljesen példázza ezt a beleérzést. A sorok szótagszáma változó, de hangzásában nagyon szabályos dalforma. Ritmusát a verssorok változó szótagszámának szabályos visszatérése teremti. Rímeit tekintve visszafogott: a hét soros versszakok 4. és 7. sora képez ölelkező rímet. Jellegzetessége az enjambement, mely szintén újszerű próbálkozása Sáfárynak.

A *Szívem régen...* kezdetű versének egészen új változata ez a költemény, ugyanazon ötlet merőben más megfogalmazása. A versszakok 5 sorosak, a sorok szótagszáma apadó a záró sor felé haladva. Ebben az előző variáns ellentétét teremti meg. Rímelésben is más mintát követ: a három versszak mindegyikében a második sor páros rímet alkot a harmadikkal. Ritmusképlete nem szabályos, de szabályosan hullámzó ötvözet: a két utolsó sor daktilusát, az utolsó előtti daktiloepitritusát csengeti egybe a középső, leginkább epitritusokat mintázó, átvezető sor révén a következetes ritmusképletet nem mutató két első sorral. A kezdő sorok népdal-jellege így kapcsolódik a konkrétabb ritmusú, rövidebb sorokhoz. A szövegben ki is mondja a költő: „...halljam / milyen dallam / lesz, ha a kettő / összehajol?” Igazi ritmusjátékká alakítja versét, melyet akár a századforduló sanzon típusú dalaival is kapcsolatba hozhatnánk (gondoljunk Heltai Jenő, Szép Ernő vagy Ady hasonló kísérleteire).

A merőben más ritmusképet követő variánsok közti rokonságot csak akkor halljuk meg, ha megkeressük a bennük rejlő dallamot. Igazi ér-

²⁴⁶Sáfáry László, *Köztetek virágok*, 15. o.

dekesség a két különböző ritmusú – szerkezetű versben, hogy csaknem ugyanazt a dallamot érzékelteti szinte dúdolható formában:

<i>Rózsaszin virágok</i>	6
<i>dalos kertjében jártam</i>	7
<i>és találtam</i>	4
<i>szép, odatévedt</i>	5
<i>orchideát.</i>	4
<i>Az én szívem is bús</i>	6
<i>trópusi virág; halljam</i>	7
<i>milyen dallam</i>	4
<i>lesz, ha a kettő</i>	5
<i>összehajol?</i>	4
<i>Színes szírom szívem</i>	6
<i>sir és nem dalol; vajjon</i>	7
<i>dalos tavaszon</i>	5
<i>mit keresel itt</i>	5
<i>őszirás?</i>	4

A szótagszámok kivezetésével szemléltethető a két vers közötti erőteljes különbség mind a sorok, mind a szótagok vonatkozásában. Különös vállalkozás egy kezdő verselőtől, hogy témáját két különböző, s mindkét alkalommal tökéletesnek és különlegesnek mondható szerkezetben oldja meg, azaz két önálló írásban is megformálja. (Kár, hogy az első variáns kimaradt a gyűjteményből.) Ezen kéziratok felkutatójaként, szerkesztője és közreadójaként aggályosnak véltem a zsengék variánsainak kötetbe szerkesztését. Klasszikusoknál, egy testesebb életmű birtokában ez nem jelentett volna különösebb veszélyt. Egy olyan költő számára, aki befejezetlen életművét erősen megrostálva adta ki kezéből, s kinek írásait az utókor meglehetősen nehezen tudta feltérképezni, még mindig veszélyesnek találom. Bízom benne, hogy nem ártok Sáfáry László megítélésének ezen versek felfedezésével, s ahogy azt Görömbei András is vélte, sikerül költői vénájához új szintet illeszteni bemutatásukkal.

Ötödik füzetében a klasszikus görög mitológiával egészít ki, az antikvitással emeli magasabbra írásait mind tartalmi, mind formai értelemben. Első bejegyzett versének címe: *Phoenix*, 1927. november 11-én írta, s a *Mi Lapunk*nak és a *Határöntúli Újságnak* küldte el. A füzetben

12 önálló bejegyzés található, némelyik nehezen, vagy nem biztonsággal kivehető, ezek „megfejtésétől” tartózkodtam. Nem lehetetlen ugyanis, hogy ennyi idő távolából is előkerülnek korai publikációk, hiszen saját feljegyzéséből kiderül, ezeknek a lapoknak többször adott verset Barna Béla álneven. Mivel másik álnevet is használt úti okmányaiában, nem kizárt, hogy Demeter László néven is publikált. Erre vonatkozóan azonban semmi biztosat nem tudhatunk.²⁴⁷

Az eddigi kutatások során nem sikerült az említett lapokat beszerezni sem magyarországi, sem kárpátaljai archívumokban. Feltehetően S. Benedek Andrásnak lesz igaza, miszerint a változó politikai kurzusok rostálták ki és tüntették el ezeket a rövid életű kiadványokat. A Sáfáry által gondosan vezetett kéziratos füzetek azonban arra engednek következtetni, hogy korai verseit azok variációiban is megtalálhatjuk a hagyatékban. Csak későbbi, s leginkább a háború idején keletkezett verseinél feltételezhető az elkallódás. A nehezen olvasható szövegek esetében azonban, mint amilyen az 1927. december 28-án keletkezett, 4x3 soros verse, mely a *Határontúli Újságban* látott napvilágot, azt pontosítani vagy beazonosítani lehetséges lenne a lapszám felkutatásával, különös szerencsének köszönhető megtalálásával. Ily módon még mindig lehetőség nyílhat a hagyaték további tisztázására...

Ha megvizsgáljuk a versíró füzeteket, rá kell jönnünk, hogy viszonylag gyorsan teleírta őket tulajdonosa. 1926 júniusában nyitotta meg az elsőt *Való és álom* című versével, mely teljesen letisztult formában került a lapra. 1927 februárjában, vagyis kb. 8 hónap múlva zárta be azt, és kezdte el a másodikat február 5-én. A füzet március 27-ével már be is telt. Két hónavnál kevesebb idő alatt teleírt 16 oldalt. Persze, nem minden írása eredeti költemény, hiszen műfordítással is foglalkozott, és nem csak verseket jegyzett a füzetébe. A harmadikat április 2-ával nyitotta meg, május 22-ével zárta. Negyedik füzetét májusban, pontos dátum nélkül kezdődik, és július 22-ére megtelik, illetve kiderül, hogy nem pontos kronológiában töltötte meg a lapokat, üresen hagyta némelyiket. Tervszerűen számolt bizonyos írásainak letisztázásával, melyre később kerített (volna) sort. Ezért találunk a 4. füzet utolsó oldalán júliusi, a füzet belsejében pedig egy későbbi, szeptember-október 21-i dátumot. Ez az egyébként versekben igen gazdag füzet tehát 4-5 hónap alatt szolgálta ki gazdája igényeit. Az 5. füzetét november 11-én indította, s ez is

²⁴⁷ Alkalmi utilap Demeter László névre kiállítva 1928. V. 18-án. PIM, feldolgozatlan.

gazdag forrásanyagává lett a *Köztetek vagyok* címmel magánkiadásban megjelentetett gyűjteményes kötetnek. A dátumok itt már egymástól elég távoli időpontot jeleznek, ami azt is sugallja, hogy nem mindig a füzetében dolgozott, utólag jegyezte be másutt felhalmozott írásait.

1929. március 23. az utolsó dátum, s ez több, mint egy esztendő elteltét mutatja. Ezzel a kék füzetek be is telnek, az egyetemi években járunk. Utalnak erre az egyetemi feljegyzések is. A pepita füzetek vastagabbak, némelyik, az első például nagyobb is, mint a kék. A 6. füzetben 1929-1930. versei találhatók, az oldalak számozottak, a 164-ből nincs mind teleírva, a 71. oldaltól *Lendület* c. kötetének verseit találjuk, mi több, a kötetből később kimaradt írásokat is. Az első szerkesztés anyaga állhat itt olyan, humoreszk jellegű írásokkal együtt, melyek kötetbe nem kerültek be.

1931-ben nyitja meg 8. füzetét, másodikat a pepitából. Mintha júniusban vezetné fel, de a 31. oldalon májusban született versét olvashatjuk *Barátság* címmel. 1932 augusztusában telhetett meg a füzet, de az utolsó írásokat már nem dátumozta.

A füzetek tehát inkább a versek megőrzését, letisztázását, készülő köteteinek megszerkesztését, átgondolását szolgálták. Elvértve találunk bennük töredékeket, versötleket vagy fordításokat, de ide jegyezte be a publikálásra elküldötteket is, valamint a lapokat, melyeknek átengedte verseit. A ötödik a kék füzetek utolsó példánya, az érettségizni készülő, az érettségiző és a fiatal egyetemista írásai keverednek benne. Ezek az életrajzi körülmények olykor meghatározóak. 1928. március 21-i keltezésű *Ganymédes* című versének lejegyzése, melyet javításban 1928 októberében gépel le. „Szépségmítoszát Ganümedész alakjában vetíti elénk”²⁴⁸ – olvashatjuk Görömbei András tanulmányában. A görög mitológiai történetet metaforában bontja ki, melyben a költő szíve a „*Ganiméd-pohár*”, tele az ifjúság vad szépségével, ragyogásával, a halhatatlanság ígéretével. Övé az *olymposi táj*, a *szerелеm muzsikája*, mely verssé érik tollán, s az önzés, amit csak a fiatalság tarthat magánál. A mitológia szerint Zeusz sas képében rabolta el a trójai királyfit, amikor az szépséges ifjúvá serdült. Sáfáryt az élet és a költészet ragadja el Zeuszként. Mámora, mely ifjonti erejének, tehetségének felismeréséből fakad, játékos és önzővé teszi: szívét, mely istenek ajka által érintett kehely, nem adja senkinek. A Négyesy által rikító zenéjűnek ítélt rímes

²⁴⁸ Görömbei András, *Sáfáry: Korforduló*, in: Alföld, 1970/4, 154. o.

anapesztus helyett rímtelen verset alkot, melyben legfeljebb az ismétlések ritmusa vagy egy-egy belső, „vértlen” rím pendül rá a többnyire teljes anapesztikus sorokra. A 18 soros versben hosszú és rövid sorok váltakoznak. A görög drámák anapesztikus ütemére írt menetdalokat idézi azzal az eltéréssel, hogy a sorokat szabadon tördeli, a szimmetriára alig ad, s így elnyújtott sorokba foglalja az önmagában leváló ritmusú részeket is. Akár egyetlen tömbbe is zárhatta volna, írhatta volna sortól sorig, ahogyan azt a görög verselés egykor valóban tette, annyira tisztán tagolják szövegét az anapesztusok. Az első, a hetedik és nyolcadik sor első szótagjának csonka lába kiesik a vers ritmikájából, a rövid sorok egy része is csonka lábbal zárul. A sorok felbontásával emlékeztet a sirató anapesztusokra. Nem zárható ki az ellentmondásos szándék: öröme az elválás fájdalomába ágyazva tör ki belőle, hiszen érettségijével odahagyja szülővárosát és kedves családját is. Ilyen értelemben férfivá avatásának idejét éli, mint Ganimédesz Zeus mellett az Olümposzon.

Metaforák sorát bontja ki Sáfáry versében. Ha szíve Ganimédesz pohara, akkor a bíbor színű, habzó ital benne nem más, mint az örök fiatalság, vagy a „szerelem kacagó, nevető / muzsikája”.²⁴⁹ Elgondolkodtató, miért választotta szerepszemélyiségének Ganimédeszt, az istenek pohárnokát. A versben uralkodó tobzódások, az örömek viharos leírása megsejteti: az ifjú, aki gyermekkorától elbúcsúzik, új jövő felé indul. Az istenek világába csöppen, de cserébe el kell vesztenie gyermeki ártatlanságát. Feladat és szolgálat vár rá, nem kapja ingyen a halhatatlanságot.

Mintegy folytatása a versnek az 1929. március 23-án keletkezett *Ovidius Tomiban*. A Budapesten élő egyetemista rendszeresen levelezik az otthoniakkal. Március 24-én három versét mellékeli szüleinek írott leveléhez. Ezekhez hozzáfűzi: „...az 1.)-t még otthon írtam, a 2.)-t tegnap este itt, a 3.)-at a múlt hónapban Püspökladányban.”²⁵⁰ A verseket húsvétkor szeretné megjelentetni egy helyi lapban, nem derül ki, melyikben. A versekről viszont tudható, hogy a „tegnap” született nem más, mint az *Ovidius Tomiban*, a püspökladányi a *Nyugalom* című, az otthon keletkezett feltehetően 1928-ból való. Ötödik füzetében ezek a versek egymás mellett állnak, s egyben az utolsó bejegyzések is, az *Ovidius Tomiban* zárja ugyanis az utolsó kék füzetet. Nem bizonyítható, de okkal feltételezhető, hogy ezt a három írását együtt küldte haza. Feltevésemet erősíti

²⁴⁹ *Köztetek vagyok*, 20.

²⁵⁰ Szüleihez írott levele 1929. III. 24.

egy megjegyzése levelében: kéri X. Y. – t (a monogram nem értelmezhető), „Legyen szíves vigyázni a correcturánál mert ha pl. egy rövid i helyébe hosszú í kerül, rossz az egész vers”.²⁵¹ Aggodalma nyilvánvalóan időmértékes versekre vonatkozott. Ha a 3. vers valóban a *Dal* c. lenne, ez esetben a *Határontúli Ujságnak* címezte írásait. Füzetében ugyanis csak ehhez a vershez fűzött megjegyzést a publikálás helyére vonatkozóan.

Az *Ovidius Tomiban* fordított helyzetben születik: a költő Budapesten van, Tomi pedig szülővárosát, Munkácsot szimbolizálja. A képzeletbeli hazautazás illetve helycsere egyszerre vágyakozás az otthon után és öröm, hogy mégis a fővárosban van, hiszen: „Rómában mosolyogva repül a lenge Zefirus / s Flóra amerre kacsint, tarkul a szürke vidék.”²⁵² A 20 soros költemény egyetlen tömbben íródott, s az egész írást az „ott” és az „itt” folyamatos összevetése határozza meg. „Rómában” minden színes, tele van élettel, a tavasz is másként, melegebben és derűsebben jelentkezik, míg „Tomiban” minden fagyos, kietlen, barátságtalanul zord, a tél elhúzódik, s nem akarja átadni helyét a tavasznak. De nemcsak a táj, a vidék, a természeti környezet különbözik. Az ember alkotta közönségek élete, mentalitása is nagyon eltérő:

*Ott Liber és Flórának ünnepe, áldoz a város,
feltámadt a Tavasz! Bor! Zene! Tánc! Ölelés!
Itt némán, hallgatva ülök, mit érne beszélni?
Durva a géta beszéd, tompa a géta szíve.*²⁵³

Ám nézzünk az ihletadó minta, minták után! Ovidiust Augustus császár valóban kitiltotta Rómából. Tettét leginkább személyes sérelmek motiválhatták, s ehhez talált alkalmas ürügyet egy családi botrány formájában. Mindezt Róma erkölcsi megítélésére és az erkölcsök megszilárdítására is kiterjesztette, ily módon sikerült Ovidiusban, a szerelmes versek és szerelmi praktikák megéneklőjében Róma erkölcsi ellenfelét láttatnia. *Tristia* c. elégiagyűjteményében verseli meg Publius Ovidius Naso száműzetésének történetét, melyben minden apró részletet gondosan rögzít. A művelt latin költő nehezen viselte a Fekete-tenger partján fekvő barbár város klímáját, a lakók műveletlenségét és az egyedüllétet.

²⁵¹ S. L. levele szüleihez, 1929. március 4.

²⁵² *Köztetek vagyok*, 21.

²⁵³ *Köztetek vagyok*, uo.

Később Juhász Gyula fordul majd a magyar lírában e minta felé (az *Ovid tavaszdalával* meglehetősen nagy rokonságot mutat Sáfáry verse)²⁵⁴, és ő is ciklusnyi költeményben rója fel sorsának száműzöttségét, méltatlan környezetét és a szerelem, a kedves hiányát. Ám az ihletadó, maga Ovidius, még így panaszolja a hideget: „...jégpáncéllá fagy a tenger, / s látod, a bős fagytól áll a pohárban a bor”.²⁵⁵ Sáfáry tollán ilyen variációban jelenik meg a téma:

*Itt, Tomiban viharos szeleket küldözget a tenger,
zúgva taszítja a szél télnek a jégszekerét.*²⁵⁶

Ovidius Amornak tesz szemrehányást sorsának fordulása miatt. Benünket leginkább ezzel kapcsolatosan megfogalmazott verselési szokásai érdekelnek, melyeket majd Sáfárynál is érdemes megvizsgálni:

*Ifju szivem dalait legelőször nem te sugalltad?
Annyi hatos lábhoz általad irtam ötöst.
Nem tûrted, hogy a maeoni dallal hirre verődjem,
s hősi vezéreknek zengjem a tetteit én.*²⁵⁷

Ovidius disztichonban írta leveleit, a hatos verslábhoz ötös sort adott. Ezt már Sáfáry *Ganimédes* c. versében is megtaláljuk nyomokban. Sáfáry követi mesterét, hatodfeles és ötödfeles disztichonokban daktilust anapestusszal váltogat, és csonka lábakkal tölti ki a sorok mértékét. Az említett verslábakon kívül molosszussal mélyíti szövege hangulatát, lassítja a sorokat.

Szepes Erika *Ezredvégi menekülések – II. Az ókor és sorstársak* c. tanulmányában²⁵⁸ az Ovidius-párhuzamokkal foglalkozik, és részletesen kifejti Juhász Gyula érintettségét is a kérdésben. Juhász 1899-ben írta első Ovidius-versét, mindössze 16 évesen. Sáfáry László valamivel több: 19 éves. Verse elárulja: ismeri Juhász Gyula témába vágó műveit. Leginkább *Ovid tavaszdalának* képei üzennek át a Sáfáry László

²⁵⁴ Juhász Gyula, *Ovid tavaszdala*. In: *Juhász Gyula összes versei*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979., 227.o.

²⁵⁵ Ex Ponto IV. 7. Horváth István Károly ford.

²⁵⁶ *Köztetek vagyok*, 21.o.

²⁵⁷ Ovidius, *Epistulae ex Ponto*, III. 3. Horváth István Károly ford.

²⁵⁸ *Ezredvég*, <http://magyar-irodalom.elte.hu/ezredveg/9908/99084.htm>

költésen. Lássuk, milyen párhuzamokat találhatunk a két szerző téma-kifejtésében!

Juhász Gyula:

1. Tomiban ősz van...
2. Barbárok a népek...²⁵⁹

3. ...halk zefirek dala száll...²⁶⁰

Sáfáry László:

- Itt, Tomiban, viharos szeleket...
- Durva a géta beszéd, tompa a géta szíve.
- ...mosolyogva repül a lenge Zefirus...

És így tovább... Szót érdemel, hogy mindez az eredeti forrásban is ott van, Ovidius erősen befolyásolja rajongó utódjait. A versek felütésében is rendkívül sok a rokon hang. Róma a szerelem, az örömök, a szép táj, a kellemes klíma és a műveltség, jólét szimbóluma. Tomi–Munkács–Szakolca (Juhász Gyula felvidéki tanítóskodásának színhelye) a zord klímát, jeges, szeles, havas időt szimbolizálja, legyen ősz vagy tavasz. Róma–Budapest a szerelem és a boldogság csábító fészke, ahol teljes az élet, a költészet, a kultúra magasan szárnyal. Tomi–Munkács–Szakolca a „géták”, a műveletlen, barbár népek otthona. Az ellentétekben találunk rá a párhuzamokra. Sáfáry verszárlata is analógiát képez Juhász Gyula versével:

*Jobb menekülni ködétől a kinzó gondolatoknak,
s nézni az égi mezőn elsuhanó madarat...*
(Sáfáry László: *Ovidius Tomiban*)

*Óh, de ahol a tavasz köd, borulás, szakadás,
Hol vegyen ottan a szív és dal új örömet?*
(Juhász Gyula: *Ovid tavaszdala*, részlet)

A párhuzamok végtelenjébe futhatnánk bele ily módon, hiszen a szerzők hatása egymásra kivédhetetlen. Mindez megfűszerezi a verseket. Sáfáryról elmondja, milyen jól ismerte a kortárs irodalmat is, igazodását értékhez mérte.

²⁵⁹ Mindkét idézet Juhász Gyula: *Ovid levele Júliához* c. verséből való.

²⁶⁰ Juhász: *Ovid tavaszdala*.

Ötödik füzete tele van elbűvölő versötletekkel, „kísérletekkel”. A forma erőteljesen dominál a szövegekben. Tudatos korszaka ez, amikor magára ölti a verskultúra sokszínű köntöseit, mintegy próbálgatva, melyik illene leginkább a benne munkáló tartalomhoz, a kimondás varázslata milyen formákat vonz. Már nyilvánvalóan tudja, hogy a verselésnek mesterségbeli feltétele van, s hogy mindent ismernie kell ahhoz, hogy majd a saját hangjára leljen. Ezek azonban mégis messze többek ujjgyakorlatoknál. Mindenre művelt analógiát keres, élethelyzetére is, stilizáltságában nehézségei, igen szegényes élete más színben tűnik fel előtte. Hiszen a Nagyoknak sem volt könnyű, lám! Amúgy is idegen tőle a panasz és siránkozás. „Jobb menekülni ködétől a kinzó gondolatoknak” – szögezi le az *Ovidius Tomiban* utolsó előtti sorában. Juhász Gyulával ellentétben, ki a „köd, borulás, szakadás” közepette nem látja a megoldást életére, és mintegy felmentést is kér, ad magának a körülmények folytán, Sáfáry „el-lép” ezektől a hangulatoktól, hiszen nem vezetnek céljai felé. Felmerül, hogy helyszíncserés pozícióból írt verse vajon nem jelenti-e azt is, hogy Budapesten a Hunfalvy Internátusban földijei közé volt zárva, akik hozták magukkal a „géta beszéd” faragatlanságát, és még mi mindent! Sáfáry művelt családban nőtt fel, hol a szellem játékosságának légköre uralkodott. Felvidéki „kollégái” nem feltétlen hasonlítottak ebben hozzá. Meglehet, hogy nem véletlenül éli meg az internátusban Róma és Tomi párhuzamát, mint ahogy az sem véletlen, hogy ezt nem Munkácson írja meg.

Az ötödik füzet verseit mind témájukban, mind formailag többféleképpen csoportosíthatjuk. Mindez egyfajta mutatója is annak, mennyire inspirálták tanulmányai, remek tanárai az egyetemen. Témavilágában tovább él a dal, s ez a forma determinálja a versszöveget is. Az antik verselés természetesen adódik, mert fordít görögből. S ha már teszi, meg sem kerülheti a verses szöveget. Ilyen fordítás-töredék szerte megtalálható füzeteiben, de egész költemények is későbbi korok szerzőitől. A görögös mérték használata nyugat-európai mintára azonban már korábbi írásaiban is felfedezhető. Bájos verse *A Múzsához* 1926-ban keletkezett. Euterpét, a „Múzsák múzsáját” szólólongatja, „ki oly sok ifju lelkét lángra gyujthatod, / S őket aztán az ifjusággal együtt kegyetlen otthagyszod”.²⁶¹ A gyönyörködtető, örömet nyújtó múzsa Zeusz és Mnemosziné nászából született, akinek a lírai költészet és a zene kapcsolódik alakjához. A kamasz költő hangot ad versében félelmének, hogy kora előrehaladtával

²⁶¹ *Köztetek vagyok*, 10. o.

múzsája elpártol tőle, hiszen mindig az ifjak mellé szegődik. Ebben utalást is találhatunk arra, hogy a fiatalok mily gyakran foglalkoznak versírással. Nem bízik hát ihletadó-jában, és szinte megdorgálja hűtlen természete miatt:

*Euterpe! Te kedves múzsa, ki oly sok ifju lelkét lángra gyujthatod,
S őket aztán az ifjusággal együtt kegyetlen otthagyszod,
Mások után nézel, kik még ifjak és remélnek,
S kiknek ajkán aztán az ifjusággal elhal az ének.
Múzsa te, csapodár ne csalj meg engem.
Maradj velem, engedd énekelnem
Ifjuságom multán, elmúlt ifjuságom,
Ha lelkem vigaszát másutt nem találom.
Kísérj végig küzdelmes, nehéz életemen.
Euterpe! Múzsák múzsája, maradj, maradj velem!*²⁶²

Beszélgetése, zsörtölődése múzsájával egyfajta prognózis jövőjéről. Hogy ifjúsága küzdelmes, az kétségtelen, de a későbbiekre vonatkozóan is ezt jósolja magának. A szabadulást gondjaitól a költészettől várja. A bimetrikus versben a jól kirajzolódó mérték többféleképpen értelmezhető. Mindenesetre nem következetesek a verslábak, két- és háromszótagos egységek váltják egymást, ugyanakkor a záró sorban világosan kirajzolódik a három jambus. A „Múzsa te, csapodár ne csalj meg engem...” sorban egyértelmű a háromtagú versláb jelenléte, a vers egészét tekintve azonban igen változó a sorok felépítése. Színes ritmusjáték ez, mely változásaiival élénkíti az olykor lassú sorokat, amilyen például a 7. és 8., de még a 9. is.

A vers összességében elődök nagy verseit vonzza be inspirációként, jelen esetben Csokonai két remeke emelkedik ki a sejtelemből: a *Búcsú a magyar múzsáktól* és *A Magányossághoz*. Mindkét remekmű témavilága valamilyen módon lecsapódik Sáfáry verses közérzetében, de a munkácsi költő nagyobb szabadsággal gondolja tovább kérdéskörét annak formai megjelenítésében. Igen, mondhatjuk, sokkal kisebb gyakorlattal és minden bizonnyal szerényebb tehetséggel játszik anyagával – de játék ez, művészi szinten.

²⁶² *Köztetek vagyok*, 10.

A vers tartalmi rokonságban van Sáfáry több művével. A *Te ihletek madárja!* kezdetű írása valójában ugyanarról vall egy merőben más karakterű, dalformájú költeményben. A vers keletkezési ideje 1927. vagy 1928. február 13. (25). A kéziratos 5. kék füzetében találtam rá ezzel a két időjelzéssel, s így, zárójelben a második számmal (amennyiben a második szám esetében valóban dátumról, és nem például sorszámról van szó). Gyanítható, hogy a zárójelbe tett számnak nem a keletkezés időpontjához van köze, mert hasonló számozással olykor egyéb verse mellett is találkozhat a kutató, okát nem sikerült megfejtennem. A vers javítások nélkül, tisztázatlanban áll a füzetben. Hat, görögből fordított sor után következik. A múzsa szerepét az ihlet veszi át, melynek metaforája: madár. A vers nem csak az ihlet sóvárgása. Benne megtaláljuk a költő szinte biológiai igényét erre az állapotra, s amit magával hoz: a versírással. Úgy véli, akit a madár meglátogat, annak „szép szívébe száll”, hogy ott „elpihenjen”. Sokat remél tőle, hiszen megajándékozza azt, akit felkeres, mert ott marad lelkében, s a feszítő, fájó, „*A régen őrzött álmok / Sokféle szép zenéjét*”²⁶³ hozza el számára. A szent érintkezés pillanatában azonban nem a költő sorsában feltorlódott problémakör szólal meg a régen várt versben, hanem ennek a találkozásnak az ünnepe szövődik a versbeszédbe:

*A fájdalomszin árnyat
Szememre hullni, röptöd
Okozta ritka árnyat
Szemem nagyon kívánta!
Hogy énekelni tudjam
A régen őrzött álmok
Sokféle szép zenéjét.
De most, hogy megjelentél,
Szívemnek e dalával
Csak tégedet köszöntlek;
Hisz gyakran álma voltál
Sirás, sok éjszakámnak;
Szeretném, hogyha gyakran
Jönnél segíteni nékem
Az álmaim dalolni!
(Te ihletek madárja! Részlet)*

²⁶³ *Köztetek vagyok*, uo., 12.

A vers tele van kulcsszavakkal, melyek visszajárnak ebben a korai költészetben: álom, zene, szív, sírás, dalolni. A versírás természetéről két sorban tesz vallomást:

*Mióta várja torkom
Az ismerős szorongást.*²⁶⁴

A kialakított kép rengeteg mellékágot hajt: torkunkban érezzük a szívünk dobogását, ha madarat tartunk a kezünkben, tapintjuk szívének ijedt lüktetését, pulzál kezünkben a lüktetés... Ezek ritka pillanatok, belső események, melyek átélése ünnepi és megilletődött érzést is ad tulajdonosának, ugyanakkor az egészben valami súlyosan drámai is feszül. A lélek túllépte tartományát, a végtelen betolakodója, s ez szorongással tölti el. A 21 soros jambikus dalversben soronként három szabályos jambust követ egy csonka láb. A képlet, akárcsak a dikció, tiszta, üde, élő. Mert hiába kerülnek a vers szövetébe kopott fogalmak, képfoszlányok: a megélés hitelessége felülírja a bíráló kedvet.

Rokon témájú verse a költőnek a már említett *A regős diákoknak*, az 1928 júniusában lejegyzett *A szívem régen...* kezdetű verse valamint minden, az álommal, álmodással kapcsolatos írása. Az írás ugyanis nem más számára, mint szavakkal megelevenített álmok, álmodások. Az élet álom – mondta Calderón, de a magyar irodalomtól sem áll messze a tézis. Elég csak Krúdy Gyulára gondolnunk. A XX. század eleje még nem gyógyult ki ebből a világnézeti válságból. A fiatal lélekben mindennek viaszlenyomata támad. Nem tartom szerencsés próbálkozásnak *A szívem régen...* kezdetű írást, és nem igen tesz hozzá a költő egyéni palettájához új colort, de életrajzi szempontból, a személyiségtérkép vázlatához adalék:

*A szívem régen nem vágyott dalra,
jobbra és balra
csak kacagott.*

*A szívem később buúzó dalban
kacagta halkan
azt, aki sirt.*

²⁶⁴ *Uo.*

*A szívem most már mindég lel könnyet,
többet és többet
sir és dalol.*

*Mi lesz, ha már nem tud majd dalolni
s bus, ócska holmi,
csak sir szívem?...²⁶⁵*

A háromsoros versszakokban az anapestus, a molosszus és a spondeus a meghatározó versláb. A kezdő hosszú sorokban két háromtagú és két kéttagú versláb váltakozik, a rövid sorok metrikája is kevert. Mindez légiessé, játékosá teszi a hangzást, amit több negatív töltetű fogalom ellenére sem érzünk igazán tragikusnak vagy elszomorítónak. A vers zárata költői kérdés, nem is kell megválaszolnia senkinek. Ady hasonló hangvételű költése jelenik meg emlékezetünkben annak drámai súlya nélkül.

A dalversek másik csoportja a szerelem ihletében született. Valós élmény és általános lángolás, szerelmes lobogás ez, melynek tárgya az élet, a kozmikus eleven környező, az elemek és jelenségek. Szép és különleges darabja ennek a kozmikus létélménynek *Phönix* c. verse. A versszakok karcsúak, fölfelé lombosodnak. Az ötsoros strófák karaktere is különleges. Az időmértékes lábak kettő, három vagy négy tagúak, és több reális lehetőséget is tartalmaznak. Jambikusnak indul a vers, de már a 3. sorban kitűnik a választhatóság, s a 4. és 5. sorban ez felerősödik. A teljes költemény elemzése során rajzolódik ki, hogy a záró sorok bontása nem szükségszerű, mert a jambikus lejtés a második versszakban ellentétét is hozza, s a trocheusszal így képez choriambust. A choriambus valamennyi versszakban fellelhető variáns, a vers teljes szövege sugallja is annak visszatérő jelenlétét. A visszatérés a formában erősen tapad a tartalomhoz, hiszen az újjászülető főnixről szól a költemény:

*A szenvedélyek szép virágaiból
máglyát rakok,
(oly szépek az illatos, bibor,
ravatalok.)*

²⁶⁵ *Köztetek vagyok*, 19–20. o.

*S magam a csábos, dalolva pattogó
tűzbe vetem:
szürke tollam piros virágon
égjen hamuvá,
pernye legyen!*

*A hamuból majd pompázva kiszállok,
virág-vesztem
eldalolom és a virágos
máglya rakását
újra kezdem.*

(Phönix)²⁶⁶

A vers metaforával indul: a szenvedélyek vörös virágok. Ebből épít a költő ravatalt, melyre magát veti. A költő tehát maga a főnixmadár. Ez a másik metaforája. A harmadik versszak már nem ad hozzá új képet, csak lezárja a megkezdettet, hiszen feltámadását követően előről kezdi a folyamatot: újraépíti virágos máglyáját, melyen elhamvadva ismét feléled. Egyetlen metafora köré szerveződik tehát minden képe a versnek. A görögök – egyiptomiak szent madarát, a tűzmadarat használja fel önmeghatározásra, mely azonban vörösarany tollazattal rendelkezik a hiedelem szerint. Az öreg madár, mely újjászületésére készül, elveszti színeit, melyben varázsereje rejtett. A mitológia születésére vonatkozóan él egy feltevés, mely egy kelet-afrikai madárhoz köti a főnix-jelenséget, amely madár a forró sivatár miatt tojásait nem meri a földre rakni. Dombot épít hát magának a fészkeléshez. Távolról a forró levegő mozgása által ez olyan látványt nyújt, mintha a madár alatt égne az összehordott magaslat.

A főnix a keresztény kultúrában is visszatérő szimbólum, különösen a középkorban, s gyakran szerepelt az irodalomban. Az emberek hittek a létezésében. A korszak megannyi babonája közepette ez nem meglepő.

Ki nem mondottan, de tudhatóan ott van a versben a szerelem témája is. A tűz, mely szent lobogása az emberi fajnak, nem más, mint a szerelem. A költő boldogan veti magát „ravatalára”, mert újraéled általa. Finom erotika lengi be a költeményt, ami nem kivételes a Sáfár-versekben. Az *Olyan* vagy négysoros is jó példának bizonyul:

²⁶⁶ *Köztetek vagyok*, 18. o.

*Olyan vagy nekem, mint a nap,
meleg kezeddél keltesz hajnalonként.
Olyan vagy nekem, mint a fű,
Lágyan simulsz és forrón elborítasz.*²⁶⁷

A vers időmértékes, tisztán kirajzolódik benne a bacchius és a jambus képlete, a közömbös lábakat leginkább spondeusszal és molosszussal tölti ki.

A *Phönix* címűt a témakör tekintetében kulcsversnek érzem. *Dal* c. rövidke, egy strófás írása is még annak hangulatát, képeit és színeit követi. Benne esszenciálisan feltorlódnak Sáfáry visszatérő szavai: álom, dal, Nap, szív, sugár, sírás, mosoly. Tavaszi képpel indít, belóg egy rüggyel, virággal áldott ág a „képkeretbe”, valóban a japán tusrajzok és finom akvarellek hatását keltve. A vers egyetlen tömbben marad, csonka rímek árnyalják a belső zenét. Azok összeolvasása is megadja a vers üzenetét: *pattan – virradatban, illat – nyílnak, (dalom) van – honnan*. A kérdőszó rövid kérdőmondat része, a befejezés ilyen jellege lezáratlanul hagyja a csodák és titkok világát. Mindez a természet gazdag megnyilatkozásának része, melyre olyan naiv rácsodálkozással kérdez rá, mint Babits teszi az *Esti kérdés*ben. A „nagy Öreg” magaslatait nem éri el, és nem is célozza meg, mégis: rövid nyílával ugyanoda céloz, mint a nagy mester, és hasonló evidenciákat kavár a lágyabb, sekélyebb mélyben, mint Babits, ki a tengerek, óceánok mélyeit szántja. Babits az estével indít, Sáfáry az éjben, a virradatban követi látomását:

*Az ág rügyekben hajt ki,
a rüggy virágba pattan,
az Élet él, kering, száll,
az éjben, virradatban.
Az álmok egyre jönnek,
fakad belőlük illat,
a Nap sugárral áldoz,
színek dalolva nyílnak.
Vagyok... vagy, és virág, nap...
Szívem van és dalom van.
Mosoly, sírás s a ritmus...
Mindez de szép! De honnan?...²⁶⁸*

²⁶⁷ *Köztetek vagyok*, 16. o.

²⁶⁸ *Köztetek vagyok*, 19. o.

Pogány himnusz ez az élet szépségéről, és Babits tépelődő világával szemben csupa életigenlés, bizalom mindabban, ami a szerves létet mozgatja. Nem a hiábavalóságot látja benne, hogy minden múlandó, hanem a megújulást. Az ő versébe egy rüggyező, virágzó tavaszi ág hajlik be, s ezzel a feltámadás örökös belső mozgását rajzolja meg. A ritmus is ezt a bizalmat támogatja. Soronként három szép jambusa és a sorzáró csonka láb a forrásvizek csobogásával és tisztaságával ajándékoz meg.

A lét titkait faggató verséhez sorolnám a költeményt, akárcsak a *Furcsa* címűt, amely három négysorosával, a fogalmak leegyszerűsítésével, az ismétlés és az egyetlen természeti kép beiktatásával egészen kivételes egyszerűséggel fogalmazza meg az élet rejtélyeinek kérdését, magát a titkot. Nem is kísérli megfejteni, csak felmutatja. Együttgondolkodásra, megfigyelésre invitál. A megszólítással és az egyes szám második személy használatával bevonja olvasóját, partnerré avatja, mint egy nyájasan titkosatos beszélgetésbe. Az elmúlás, a sors gonosz dolgai itt rejtve maradnak, egy levélhullásnyi ötlet ez, mely akár kozmikus magasságokba is elvihet:

*Én sem ismerem,
te sem ismered.
Mégis: életem,
mégis: életed.*

*Vagy nem furcsa ez:
elpihent a szél,
sárgán, csendben hull
mégis a levél?*

*Én sem érthetem,
te sem értheted.
Mégis: életem,
mégis: életed.*²⁶⁹

1929-ben írta, augusztusban, két szonett között. A játékos dalforma soronként egy trochaikus és egy krétikus lábból áll. Kivételt a középső versszak alkot, melyben a krétikus lábat az első sorban daktilus, az utolsóban a fordítottja: anapesztus helyettesíti. A vers időmértékes képlete

²⁶⁹ *Köztetek vagyok*, 22–23. o.

akár önálló gondolatiság hordozója is lehet. A kezdő és a záró versszak a kiegyenlített állandóság, a szabályosság maga, míg a közbeeső az élet örökös, oda-vissza változó mozgását mutatja. Már a középső versszak első sora ennek a rendnek a fellazításával indul, ami a második sorban visszarendeződik krétikusba, hogy ezt követően egy erős, spondeust és molosszust megjelenítő versmondat által, ennek az erőnek a sodrásával – ellentétébe fordítsa. A csillagok járására emlékeztető asztrofizikai rend ez, igen kevés eszközzel, nagyon tiszta versbeszéddel előadva. Talán azért annyira evidens minden, amit elhelyezett benne, mert nincsenek zavaró kellékei a költeménynek. Ami még formai vonatkozásban hozzáad a *Furcsa* vershez: tisztán jelen van benne az ütemhangsúly is. Ennek alapján kétütemű ötösről beszélhetünk, mely a spondeus zenei beavatkozása által 2/3 szótagos ütemre bontható.

Közérzetében és gondolatiságában is hasonlít a *Furcsa* és a *Dal* c. vershez rövidke nyolcsoros, melynek címe *Nyugalom*. Sáfáry az Élet szerelme. Költeményei ritkán fordulnak konkrét kedves személyéhez, illetve amennyiben igen, feltáratlan életrajzi epizódjai nem teszik lehetővé, hogy erről pontos elképzelésünk legyen. A *Nyugalom* ama Püspökladányban született vers címe, melyet szüleinek megküldött húsvéti publikálás végett. E verséről bizonyosak lehetünk, hogy ott volt a három írás között, több verse ugyanis nem található itteni keletkezéssel. Füzetében az *Ovidius Tomiban* előtt, az én kötet szerkesztésében utána áll. Az „itt” és az „ott” filozófiai problematikája fogalmazódik meg ebben a kis miniatűrben. Az Ovidius-versnek bizonyos értelemben a kimondott és a kimondatlan konfliktusa is ebben áll. A *Nyugalom*ban azonban mindez elrendeződik. A rövid impresszióban felfénylenek a *Phönix*-vers paraszai, fényei is:

*Ó mi szép a Messziség
csodás, szelid varázsa,
lánggal égő Itt helyett
az Ott lilás parázsa,
szívbe dobbant Most után
nehány mosolygó emlék...
Ó mi jó, ha minden egy:
az Élet és a Nemlét.²⁷⁰*

²⁷⁰ *Köztetek vagyok*, 21. o.

Ennyi szelíd báj után erre a befejezésre nem számítottunk – mondhatnánk a vers végéhez érve. Önkéntelen kapcsolatot keresünk, hogyan jutott el a költő a nemlét gondolatához. Valami keserű, baljós, fájdalmas háttér után szimatolunk, de nem érdemes. A vers az élet tágasságairól szól, eltolja a falakat, mintegy „felégeti” a *lilas parázs* megjelenítésével, melyről tudjuk: mély ott a tűz, és nem a korai, piros lángját mutatja, hanem legbenső magját. Talán így, hogy ezt a félelmetes erejű elemet tolja elénk, és a *szív* képének, *dobbanásának* mondatba szerkesztését az *emlék* szóval zárja, toldja meg, eljutunk olvasóként mi is a lét és a nemlét kérdésköréhez, de meglehetősen nagy ugrásra van szükségünk ehhez. A verszárlat tehát nem folyamatosan levezetett szentencia, kép, hanem igazi meghökkentés, melynek csak csírait, kezdeményeit tudjuk a megelőző sorokban feltalálni.

Ha valamivel fokozhatta még a szerző a vers üzenetét, azt a formával meg is tette. Trocheikus sorokat váltogat jambikusokkal, csaknem végig következetesen, ám az 5. sor után az éppen soron lévő trocheikust két újabbal fejeli meg, hogy az utolsóban ismét visszatérjen a jambusokhoz. A három egész és egy csonka (záró) láb szimmetriaelve tehát a 6. sorban törik meg, melynek jambikusnak kellene lennie az előzmények alapján, de nem az. A világban is így működnek a dolgok, a jelenségek: valaminek ott kellene állni, ahol a helye kijelölődik, de nincsen ott, másutt találunk rá. A *minden*: egy elvével zárja a versgondolatot. A konfuciánus világkép szólal meg ebben a közlésben, mely szerint az egész univerzum egy, s a nagy Végsővel egyenlő egészet alkot.

Panteista szemlélete többszólamú. Korai verseiben ez a legerősebb tónus, melyben gondolatait kiteljesíti. Amit váltogat: az hangszere, a ritmus. *Szerelem* c. költeménye több dalszerű írás közé ékelődve első szonettjeként tartható számon. Általános jelenség, hogy fiatal szerzők gyakran írnak szerelmes verset. Ez Sáfáryra vonatkozóan is igaz. Említett írása azonban meglehetősen egyedi és meglepő hasonlatokkal, metaforákkal él. Szemléletessége mellett csaknem bántó, főleg, ha egy fiatal lányt ajándékoz meg vele szerelme. A kép azonban természetű, megfigyelésen alapszik. Ez oldja fel a benne lévő hasonlat kellemetlen tónusát, és inkább a humor, a pajkosság, szerelmes évődés irányába tereli:

*...A száz vonalja vékonyan vonaglott,
mint lágy esőben élvező giliszta.²⁷¹*

²⁷¹ *Köztetek vagyok*, 16. o.

A verszárlatnak szánt két sor azonban meglehetősen leválik a vers előzményeiről. Ezt a záró, két sorba tördelt mondatot megelőző három pont, valamint a fölötte található sor befejezetlenségre utaló írásjelei is mutatják. A közbülső versrészlet hirtelen vált pásztori témára, s ezzel Radnóti eclogáit is bevonzza. Az idevágó sorok hangulata is szélsőséges, és sem az előtte lévőkhez, sem az utána következőkhöz nem köthető logikailag:

*A pásztor gyakran elhagy nyáját, aklot,
hogyanát az őszi színű tiszta
cserjék között vidámsággal heverje....²⁷²*

Hangulati átvezetés az *őszi cserje* és a *vidám heverés* által történik. A vers ugyanis testi közelséggel indul, s a kialakított képben a lány hajának metaforája adja meg a hangsúlyt a soroknak:

*Örök kívánság lassan átsugárul
a szemedről röpdös át komoly fejemre,
mint napmeleg sugárzik hegyperemre.
És nyilvánvaló... nem tud ma voltról, márul.
De visszapattan két fehér halomhoz
s a völgy tavában percre elpihenhet.
De nem soká, hajad hiv és nem enged,
színével hiv a forró nyugalomhoz
hajad, mely őszi fák színével cserje.²⁷³*

Az idézett részekből visszafelé összerakható vers befejezetlennek tűnik, ám erre rácsífol a tizennégy soros jambikus, egy sor kivételével tizenegyes képlet. Sokáig úgy tűnt, e korai szonettnek nem született meg végző tisztázata. Szokatlan jellege miatt azonban értékes elemnek tűnik ebben a hagyatékban, s úgy vélem, a zsenge kamaszhanghoz egy férfiasabb tónust illeszt. A hatodfeles jambikus vers meglehetősen kiegyenlített ritmusú, csak a második sora zökken egy fölös szótagszámmal. Vélhetően szándékosan alakítja így, hiszen a névelő elhagyásával ezt ki tudta volna küszöbölni. Pásztordalra gyanakodtam, de néhány futólagos utaláson kívül ennél több nem került a versbe. Jambikus lejtése és a sorok száma,

²⁷² Uo.

²⁷³ Uo.

valamint *Dissonantia* c. versével megegyező formába szerkesztése gyanúra ad okot, hogy mindkét esetben a szonett egy tagolatlan formájával, egyéni értelmezésével van dolgunk. Azt saját lejegyzéseiből, leveleiből tudhatjuk, hogy versötleit szerette rögzíteni, de nem mindig volt ideje azok végleges kialakítására, befejezésére. Feltehetően ez az írása is ilyen jellegű. A tanulmány szerzőjében ez a sejtélem akkor váltott bizonyosságra, amikor a kutatás egy későbbi fázisában, levelek és egyéb dokumentumok között, rátalált egy 1930-ban keletkezett kéziratra. A vers csak kézírásban maradt fent, fellelni gépelt változatát nem sikerült. Önálló papírlapon, egymagában, letisztázva áll a szöveg, dátummal és a szerző aláírásával ellátva. Nem lehetetlen, hogy várakozásban íródott egy ismeretlen leánynak, rendeltetése inkább az ajándékozás volt. Csiszoltasága, rendkívüli költői képei azonban jelzik: nagy belső elvárások vezették Sáfáry tollát. *A pásztor várja kedvesét* c. szonettben a *Szerelmem* c. vers alakváltozatát is felfedezhetjük, illetve magának az élménynek egy későbbi megélését és lejegyzését. Meglehet azonban, a két versnek s a két impresszióknak nincs köze egymáshoz, csak a szerzőhöz. Jelen esetben azonban ez nem lényeges. A költemény eddig publikálatlan, felhasználnom nekem sem sikerült, mivel megkésve, a *Köztetek vagytok* kötet megszerkesztése és kiadása után bukkantam rá.

A pásztor várja kedvesét

*Madár sereg, a kórus, ajjza torkát
a hegy mögül a pálca fölpiroslott;
a pásztor ébred és az éjbe foszlott
bús álmokat kacagja: mert parányi morzsák*

*a Fény simáján. Itt a Hajnal, cakkoz
a Fény! És Ő is eljön! Ő is! Várni
a biztosat de jó; siralmas bármi,
ha szép, de kétes. És fut a patakhoz:*

*a nyáj viháncol, szerteszét szaladva,
ő szirmokat dobál a kis patakra:
az elfutó hiába – vágyakat jelentsék!*

*Nincs semmi bú, ha merszed úgy akarja!
Magány, te mézre váró meztelenség!
A vízről visszaring rá barna karja.*²⁷⁴

Budapest, 1930. február 20.

Igazi veszteségnek tűnik, hogy későn került elő a költemény. A benne lévő életérzés minden tekintetben örömtelibb a *Szerelem* címűnél. Maga a vers a táj és a természet boldog ébredésével indul. Különös költői képbe foglalja a napfelkeltét Sáfáry. A madarak kórusát láthatatlan karmester pálcája vezényli, melyet vörösre fest a felkelő nap. A pásztor, ki maga a költő, erre ébred, és a világ boldog zengésében rossz álmát felejt, egy enjambement átvezetésével tűnik el a gond a *Fény simáján* a második versszakba érkezve. A Fény, a Hajnal szimbólumként viselkedik, de meg is éled a versben. Bölceleti kijelentések ébresztik az olvasót a varázslatból: „Várni / a biztosat de jó; siralmas bármi, / ha szép, de kétes.” Húszéves bölcselmek ezek, koravének, igazak, élettapasztalatra utalnak. A versnek mintha itt különleges ereje el is fogyott volna, mert a pásztoridill játékos képei töltik be a harmadik versszakot. A záró strófában azonban ismét a bölcs hallatja hangját egy mondat erejéig (*Nincs semmi bú, ha merszed úgy akarja!*), hogy aztán az utolsó két sorban ismét a képek és a nyelv, a hangok íze, zamata, zengése győzzön. Rendkívüli hangulatot áraszt a tizenharmadik sor metaforája: *Magány, te mézre váró meztelenség!* Képi gazdagság és hangrímek sokasága emeli fel a sort, s ezt az alliteráló szöveget viszi át egy új mondatba a záró sorban egy belső rímjáték záró akkordjával (*barna karja*).

A 6. (pepita) füzetében találtam rá egy 1930-31 körül keletkezett, publikálatlan versre, melynek kötetben való szerepeltetése elbizonytalanított. Valójában nem azt a korszakot képviseli, melynek feltárásán dolgoztam. Keletkezésének ideje elárulja, a költő életében nem szándékozott az írást felhasználni, vagyis óvatossággal szerettem volna eljárni a kézirattal. Meglehetősen szélsőséges a vers hangneme. Eldönthetetlen, tervezte-e a szerző, hogy alakít rajta, a benne foglaltak ingerelték-e arra, hogy később finomítson szövegén. A költemény mindazonáltal izgalmas a maga szabatoságában:

²⁷⁴ Sáfáry kéziratosa füzet, PIM.

Magyar hasonlat

*Olyan vagy, mint a mély felől
a nap felé futó kalász:
amíg a földben él, gyökér,
reménye széles búzaföld,
ahol kórusban int erőt
sok milliónyi társa és
érés korára hófehér
kenyérként táplál életet.
Fenét! bolondság, tévedés!
Amint a napra érkezett,
köröskörül csipős csalán,
haszontalan, színes virág,
lucerna, olykor gágogás,
esténként ronda hörcsögök
lesik, megértek magjai?...
Mért nem maradtál föld alatt?
Na most, ha tudsz, kacagj, röhögj!*²⁷⁵

A vers indítása egyre inkább leválik a folytatásról. Első sora mintha kedveséhez szólna egy szép hasonlat által. Ám a költő olyannyira beleéli magát a társított képbe, hogy teljesen megfelelkezik címzettjéről. A vers közepén egy belső vitának is részesei lehetünk, amely az élő beszéd elevenségével töpreng saját, metaforába átemelt hasonlatán. Ugyancsak szokatlan a befejezés. Sáfáryt elragadta fantáziája, az „olyan vagy” hasonlítottja a hasonlótól elszakadva magára marad, míg a hasonló: a kalász, a búzamag – életútja egészen kiterelvényesedik, s az utolsó előtti sorban komikus fordulatot vesz általa a szöveg. A záró mondatnak ehhez a messzire táncolt gondolatcsövedékhez és az indító sorhoz van köze: „Na most, ha tudsz, kacagj, röhögj!”

Lánynak írt szerelmes versnek indult ez a furcsa játék, olyan partnernek, aki értette bizonyára a fantázia által elszabadult képek és szavak bizarr ellentmondásait, s aki alighanem vele nevetett a végkifejleten. A vers címe is a tartalom mögé rejtőzik, valójában semmi köze az elmondottakhoz, mert az úgynevezett ősi nyolcashoz van talán leginkább

²⁷⁵ Sáfáry kéziratosa füzet, PIM.

köze. A 17 soros szöveg azonban szimultán versként is értelmezhető, hiszen négyes jambusokból építkezik. Időmértékes jellege sokkal tisztább és határozottabb, mint lehetséges tagolása ütemhangsúlyok szerint. A költemény leginkább kedves játéknak fogható fel, amely ennek ellenére hibátlanul szerkesztett zenei alapra épül. Nem kizárt az sem, hogy mindösszesen ujjgyakorlat, ritmusjáték kívánt lenni, alkalmazását, publikálását épp ezért nem is vette fontolóra szerzője. Szándékát tiszteletben tartva hagytam ki az általam szerkesztett kötetből.

Szerelmes verseihez kapcsolódik a *Margitsziget* is a pepita füzetek első példányából. Valós élmény ihletésében keletkeztek ezen írások, a kamaszkori álmokat követően a férfivá érés élményeit verselik meg. A költemény csaknem félreérthető, mert a sziget délutáni idillje megtévesztően tájvers maradna, ha nem állna a végén egy árulkodó sor: „A délutáni holdvilág / szintén szőke volt.”²⁷⁶ Egyetlen mondat disszonanciája tereli el a figyelmünket, majdnem gondot okozva, hogy egyértelműen szerelmes versként kezeljük: „*Magasra érett fű felett / acélgép karja kattogott.*”²⁷⁷

A teljes vers mindössze hét rövid, jambikus lejtésű sorból áll:

*Egy csillag dalolt.
Magasra érett fű felett
acélgép karja kattogott.
Örök parancs,
a fű hajolt.
A délutáni holdvilág
szintén szőke volt.*

Ilyen légies impresszió a *Feljött a holdvilág*... kezdetű verse is, mely végki-fejletében a szerelem állapotát az álom képéhez köti. 1927-ben írta Sáfáry, akkor, amikor még Simon Andor hatásával nem volt gyanúsítható, hiszen még le sem érettségizett. A japános, könnyed rajzok eleganciája tehát eredendően benne volt, Simonban csak ízlése megerősítését élhette meg.

A vers ritmikája szabálytalan, valójában a szótagok arányának ismétlődésében találjuk meg a vers szerkezetét, valamint a rímekben. Az azonos szótagszámú sorok ugyanis rímelve csengenek össze. A 6,6,8,6,6,8,/9,5,/9,5

²⁷⁶ *Uo.*, 16.

²⁷⁷ *Uo.*

szótagos sorokat a következő rímek zárják: *aabccb/de/de*. Mintha szonett vagy francia ballade írására készülne, annak elemeit gyakorolná:

*Feljött a holdvilág
S a cseresznyevirág
Illata szállott szerteszét,
A távol estharang
S a fülemüle hang
Zsongták szerelmünk énekét.*

*Emlékszel, édes, milyen édes
Tavaszz este volt?...*

*Oh! Megint a bús, a beszédes,
Az álom dalolt!* ²⁷⁸

A szöveg meglehetősen szentimentális, az elragadtatás túlságosan általános képeket teremt, a záró mondat az, amiben Sáfáry világának folyamatos jelenlétét érzékeljük.

Verskísérletei olykor egészen különös, sehova sem sorolható szövegalkotáshoz vezetnek. Meglehetősen nehezen felfejthető a *Dissonantia* c. írása. Ragaszkodnunk kell a meggyőződésünkhöz, hogy a szerzőt konkrét élmény motiválta, nem vesztette el mondandója Ariadne-fonalát, másként Török Sophie-nak (Babits Mihály hitvesének) kellene igazat adnunk, hogy a tehetséges ifjú „kissé zavaros” verseket költ. Ez esetben ugyanis gyanúsítható a versmisztikum győzedelmes uralmával, mely az összerakható, konkretizálható képek mögött folyamatosan és visszatérően jelen van. Már az első mondatból kivetített „következmény” meglehetősen szokatlan képbe torkollik, mely képet aztán egyre bizarrabb módon absztrahálja vagy éppen tárgyiasítja. A *márvány*, a *(fehér) csont* és a *sár* önálló életre kelve ferde tornyot alkot, feltehetően önmaga matériájából – ez ugyanis a szöveg nyelvtani szerkezetéből nem válik egészen egyértelművé. A három szineldoché az ember által emelt kulturális világot (márvány: paloták, templomok, szobrok stb.), az embert magát (élő és holt mivoltában egyaránt, a történelmi időkben és a jelenben) és a minden anyagi dolog alapját képező matériát nevezi meg (a sár fogalmával), ami maga a természet. Az emberi

²⁷⁸ *Köztetek vagyok*, 11-12. o.

tulajdonságokkal együtt jár a halmozás, a rekordok emelése és megdöntési kényszere, az örök verseny önmagával és embertársaival, vagy akár a természettel. A torony valójában ennek a szimbóluma. Elkerülhetetlenül bevonzza a pisai ferde tornyot a képalkotás. A 200 évig épült harangtorony fehér márványból készült. Közben egymást követték a csaták Genovával, Luccával, Firenzével, s a háborúzás időről időre megszakította az építkezés folyamatát. Építőinek fehér csontjai már rég a földben porladtak, mire a befejező munkálatokra sor került. A megálmodott tervek újra és újra ábrándokként foszlottak szét. A félbemaradt kísérlet mementója lett az építmény, s erre még a természet is „rásegített”, mikor az alap megdőlt: *Mint egy madárijesztő, mint az ökörnyál – őszutón* – áll a hasonlat a versben. Az ember mégsem adta fel, mint ahogy nem adja fel sosem, a tornyot befejezték, mely így lett *az örök hívások fáradt árboca*. 1173. augusztus 9-én kezdődött az építkezés. Meglehet, hogy az *egy korán megszökött nyár* szókapcsolat erre utal, bár a vers olvasása közben olyan benyomásunk támad, mintha a költő saját életidejéről beszélne, ehhez viszont nem kapunk támpontokat. A torony, melynek oldalába *eretnek új álmokat fűrt* a képzelődés, veszélyes, mint a szirének hangja. Minden újrakezdett építkezést háborúk állítottak meg, mintegy figyelmeztetésképpen: ezt az álmot nem kell megvalósítania az embernek. Kik követték ezeket a hangokat, *örökre elbotoltak a küszöbkövnön*:

*Márvány, fehér csont, vagy sötét sár. Mindegy.
Emel magának hosszú ferdetornyt.
Színek, miket szét, végtelenbe hordott
a szél, e ferdeségbe hullanak. Mint egy
madárijesztő... s őszutón ökörnyál.
De karcsu tornya vad magasba tárul
örök hívásnak fáradt árbocául.
Hol, merre bujkál egy korán szökött nyár?
Kis hajnalok hiába integetnek.
A ferdeség falába fűrt eretnek,
új álmokért hiába húz az éter.
Kik erre menni is merészek voltak,
küszöbökön örökre elbotoltak.
Pedig mindössze néhány centiméter.²⁷⁹*

²⁷⁹ *Köztetek vagyok*, 17. o.

Kétségtelen: a vers a pisai ferde torony megépítésének történetét dolgozza fel anélkül, hogy ezt konkretizálná. A kultúrtörténeti eseményekre azonban így, az utalások révén is elég támpontot ad, hogy felfejthető legyen a vers szövege. Az első sor három fogalom köré csoportosított asszociációs kör, melyen az alliteráló *sötét sár* főhangsúlyt kap a betűrím által. Ebben utalást is érezhetünk a minden *porrá lesz, mert porból van* szentenciára. A záró mondat olyan kitétel, melynek értelmezése több, mint a konkrét eseményhez kapcsolt gondolat: beleérthető az emberi nagyot akarás olyan jellegű kudarca, mely nemcsak meghasonlást, hanem akár a tiszta elme működését is megzavarhatja. A disszonancia tehát az emberi lélekben van, innen kerül majd a tájba, s mert a természet törvényeivel ellenkezik az emberi szándék, a végkifejlet csúfondárosan jelzi majd a rosszul megválasztott utat, a rosszul megválasztott „küszöböt”, melyet átlépve vissza nem vonható elbotlás a vállalkozás vége. Holott mindössze pár centiméter választja el a megvalósíthatót a túlhajszolt álmoktól... A torony függőleges vonala néhány centiméter differenciáján csúszik el.

A vers formáját tekintve szonett, méghozzá a tagolatlan típusba tartozó. Babits is írt ilyet, *Szonettek* c. verse ugyancsak egyetlen tömbben marad, mint angol megfelelője, azzal a különbséggel, hogy az utolsó két sort nem teszi mintegy bekezdésbe. Sáfárynál a jambikus tizenegyes sorok csak a 4. sorban képeznek kivételt, itt 12 szótagra épül a szöveg. A vers rímképlete: *abba/cddc/ee/ggf*. A páros és az ölelkező rímeket részesíti előnyben a szerző. A kéziratos anyagban ez az első szonett. Nyilvánvaló, hogy versgyakorlatnak szánták, ezt a témavilág is sugallja.

Még két, kevésbé szokatlan, a petrarcai strófákat követő, tagolt szonettet találtam a költő hagyatékában: az *Aphrodite* és az *Antheus* című verseket. Mindkettő 1929 őszén született. Szokatlan beállítása a témának az *Aphroditét* megéneklő, kiről úgy tudjuk, a tenger habjaiból születő szépség maga, s ilyen mivoltában csupa békés és szentimentális kép rajzolódik elénk alakjával kapcsolatosan. Ehhez képest Sáfáry tollán megvadult tengervíz, rikoltozó sirályokat találunk, melyek baljós hírként sikoltják szét annak a márvány testű istennőnek a születését, akiért nagyszerű ifjak áldozzák majd fel magukat. Sáfáry tollán ugyanis a mitológia eredeti verziója szerveződik verssé.

Aphrodite

*Sötét vizek felett dühöngve dül az orkán,
riadt sirály had felsikongni sem mer,
olyan veszettül ordít rá a tenger.
(Talán a titka tör ki kerge torkán.)*

*Utána gyors, de csak csalárd csitultság:
a szikla partról csengve vissza sodrott,
de máskor kékes-zöldes csipkefödrek
a napsugárban is féhéren furcsák,*

*s kivillan egyszer egy szobor fehérség,
amit viharban szült az éj s a mélység
(a szörnyű tenger mennyi sorsot bír el!);*

*a mély fölött már fénylik arca, teste...
Jaj! ifjú testek testet öltött veszte!
A sok sirály sikongva száll a hirrel.²⁸⁰*

Minden bizonnyal ez az írás is a forma gyakorlása kedvéért született, hiszen ez a második szonett formájú költemény a szerző hagyatékában. Igazán élvezetes a téma szokatlan és egyedi megközelítése. A kultúr-történeti sablont, ezt a sokszor és sokféleképpen felhasznált mitológiát egészen új megközelítésben tárja elénk, ezáltal a vers messze több ujj-gyakorlatnál. A forma tökéletes kivitelezése mellett igen magas a szöveg hangulati hitelessége, megformáltságának drámaisága. Szinte balladai mélységet teremt ebben a dalformájú, kecses költeményben. Leginkább jelzőinek összegyűjtésével, jelzős szerkezeteinek egymás mellé állításával kaphat hangsúlyt igazán a vers illetően karaktere: *a víz* sötét, a sziklás partról *csengve* hullnak vissza a *fodros* hullámok, a kerge / örült tenger ordít, az éj viharos, mélység, szörnyű tenger képe áll előttünk; *a természet* eközben: tombol, dühöng, dül az orkán erejű szél, melynek zúgását rövid és félelmetes csend szakítja meg; *a sirályok*: vészjósló madárként viselkednek, *riadtak*, *sikongva* szállnak a hírrel, hogy Afrodité megszületett; *Afrodité*: *szoborszerűen fehér*, ahogy a viharos éjben a sötét vízből

²⁸⁰ *Költetek vagyok*, 22.o.

felmerül, *arca és teste fénylik*, máris ígész, és ifjak pusztulását vetíti előre felbukkanása a titokzatos mélyből.

A vers az első, tizenhármassal kivételével tizenegyes jambikus sorokból áll. A quartinák rímképlete: *abba/cddc*, a terzináké *eef/gggf*. Sáfáry megrendítő verssé alakítja azt, amit a képzőművészet a szépség megdicsőüléseként ábrázolt évszázadokon át: Afrodité megszületését. Azzal, hogy a mitológiai szövegre hagyatkozik inkább, és nem annak feldolgozásaira, új képet alkot a témáról. Az egyik verzió szerint a szépség és szerelem istennője akkor született, amikor Kronosz kardjával apját, Uranoszt kasztrálta. A megdöbbentő és baljós eseményre a tenger viharral válaszolt, s a hatalmas habok közül született meg Afrodité, egy kagylóléből lépve elő. Ahol lába partot ért, azt a helyet Ciprus szigetén róla nevezték el. Születéséről sokféle történet szól, ez a mitológia látszik leginkább közelíteni a versben rögzített légkört, hangulatot. Az eseményben a következményt is előre vetíti a költő, ettől kap tragikus tónust a leírás.

Harmadik szonettjét, az *Antheust* is mitológiai témára szabja. Hőse és közte azonban már reális párhuzamot vonhatunk. Antheus, görög néven Antaios, Gaia, a földistennő és Poszeidón, a tengerek istenének különleges gyermeke volt. Hatalmas erejét senki nem tudta legyőzni, pedig minden országába érkező hőssel megmérkőzött. Amikor gyengülni kezdett, megérintette a földet, és harci ereje visszatért. A föld ugyanis anyja, Gaia tartománya, melynek energiái kimeríthetetlenül álltak a fiú rendelkezésére. Végül Héraklész győzte le úgy, hogy a levegőbe emelte, és megfojtotta. A földtől elszakadva már nem töltekezhetett anyja által új energiával, védtelenné és elpusztíthatóvá vált. Anyja őserije már nem segíthetett rajta.

Sáfáry verse úgy indul, mintha Antheus Héraklészszel viaskodna, s mintha küzdelmük kulminációs pontján lennének, amikor is ellenfele már a levegőbe emelte a legyőzhetetlent, nyakát „*vasmarokkal*” szorítja, s a küzdelem rövidesen be is fejeződik, hiszen ebben a helyzetben esz-köztelen Gaia gyermeke. A tusát igen szemléletesen ábrázolja, nem csak a küzdelmet, de magát a szenvedést is nagy beleéléssel írja le. Ám a záró terzinában fordít a helyzeten. Antheus a *földbe mélyeszi pillantását*, s a *vasmarok*, mely nyaka köré záródott korábban, egyszerre elernyed. A költeményben a mitológiai történet hatásfokát is megemeli azzal az epizóddal, melyben pillantása által lép kapcsolatba anyjával a hős, s ez az éteri érintkezés is elegendő számára Gaia energiájának átvételéhez.

„Nem véletlen, hogy a két haza között hontalanná váló költő az ő alakját idézi meg természetelményt és görög hatást ötvöző szonettjében”²⁸¹ – jegyzi meg Görömbei András egyik írásában. Sáfáry Antheusban ugyanis önmagát énekelte meg. Gaia itt több szerepben is fellelhető: édesanyja és szülőföldje alakjában. Tudjuk, hogy amint tehetette, hazautazott szeretteihez egyetemi és pesti tartózkodásának éve alatt, s bár Ovidiusként még felpanaszolta a *géták* érzéketlenségét, műveltségét, merítkezni mind érzelmeiben, mind gondolatiságában az otthoni környezetből tudott, az termékenyítette meg tollát, adott erőt küzdelmeihez.

Antheus

*Fáradt nyakát két vasmarok szorítja,
szemén az élet vad vigyorba retten,
sikolt, keresve társat istenekben:
az ég falát a kárpit elborítja*

*s a hang beful, befojtják párna-felhők.
Hiába rémül messze tengerekre,
verőt hasít az isteni dereglye,
ahol mulatnak boldog ember-erdők.*

*A harc folyik, kemény, vadult, dübörgő,
a hangja halkult és remegve hörgő.
(Viharkor zugnak így a parti sziklák.)*

*De hirtelen megérti léte titkát:
tekintetét a föld szemébe rejti
s karok gyűrűjét könnyedén lefejtí.*²⁸²

A szonett tizenegy szótagos sorokra épül, az öt jambikus lejtésű versláb és a hol rövid, hol hosszú csonka láb az egész költeményen szabályosan végigvonul. Nem alkot új rímképletet, csak a terzinákban. Tehát ismételtlen ölelkező rímekbe fogja a quartinák páros rímeit, míg a háromso-

²⁸¹ Görömbei András, *Sáfáry: Korforduló*, Alfvöld, 1970/4, 154. o.

²⁸² *Köztetek vagyok*, 23. o.

rosokban ezt kapjuk: *eef, fgg*. Ha a vers rímalkotó szavait kigyűjtjük, s önálló tartalmuk-üzenetük felől vizsgálódunk, kezdetben a cselekménysorról, később a tájban végbemenő drámai változásokról kapunk összképet, melyet a záró rímek teljes mértékben lekerekítenek. Sáfáry nem fektetett különösen nagy hangsúlyt a rímek nivójára, a költemény ereje másutt található. Képei azok, melyekkel hatalmas energiát mozgat. És itt nem csak a költői képekre, hanem a szavakkal való megelevenítés minden formájára gondolok: „*szemén az élet vad vigyorba retten*” – egyetlen goyai képben micsoda megelevenítő hatása van a színesztéziának! „*sikolt, keresve társat istenekben*” – a díszítő elemeket nélkülöző kijelentő mondatban mekkora reménytelenség! Az isteni gyermek nem kap segítséget az övéitől, nem lehetséges a segítségnyújtás, neki magának kell megtalálnia a menekülés módját. Hiába fordul az istenekhez, „*az ég falát a kárpit elborítja*”, nincs kapcsolat közte és az istenek között. Hangja is „*beful, befojtják párna-felhők*”. A felhő-metafora jelzi, nincs átjárhatóság a világok között, az égiektől nem remélheti helyzete megoldását. *Messze tengerekre is hiába rémül* – pedig apja, Poszeidón uralja a vizeket. Nem iktathatjuk ki azt az epizódot ebből a képből, hogy Sáfáry édesapja eredetileg tengerész volt. A mitológiai képpel ezért tudott olyan erőteljesen azonosulni. A befejezésben nem a záró sorok, hanem a záró gondolat ad erőt a költeménynek: „*De hirtelen megérti léte titkát*”. Olyan felismerésről szól, ami általában a végső pillanat vagy az agg kor kegyelmi állapota. A kifejtés már visszatér a mitológiához, egyben saját sorsának mítoszához is.

A Sándor László által szerkesztett *Korforduló* című Sáfáry-kötetben *Vágy* címmel található az az 1930-ban keletkezett rövid vers, mely életének ezt a vonatkozását kifejti:

*Apám szemétől tengert örököltem,
a végtelenség mámoros ízét.*

A vágyam magasba szökken.

*S egy eltévedt sirály száll
a hegytetőn, a tengerszem felett.*²⁸³

²⁸³ *Köztetek vagyok*, 61. o.

Az apa alakja igen gyakran megjelenik verseiben. A költemény további érdekessége az utolsó sorban található: *a hegytetőn a tengerszem felett*. Ez a földrajzi meghatározás nem véletlen nyelvi fordulat. Sárospatak és Sátoraljaújhely között a hegyek valóban rejtene egy országosan és híresen szép tengerszemet, melyhez ma is kijárnak diákok és turisták, helybéli kirándulók egyaránt.

A *Köztetek vagyok* kötet kéziratosaik ciklusa egy olyan írással zárul, melyhez nem rendelt dátumot a szerző. Címmel sem látta el, ezért, az ilyenkor szokásos eljárás alapján, a kezdősor helyettesíti a címet. Témája, az *ERŐ*, kulcsfogalom, amely többször megjelenik Sáfáry verseiben.

(A titokzatos Erő)

*A titokzatos Erő
suhanó Napok közt osztotta ki a csillagokat.
A Napok talán szeméből szálltak szerteszét.*

*Vannak, akik izzadva tengerek felé szaladnak
s a szél gúnyosan rohan felettük.*

*Apám a tengerek felől jött,
mert a fenyők is tükrözik az ég mosolygását,
és a magasság könnye mindenütt nehéz.*²⁸⁴

A költemény szemmel látható rokonságot mutat a szerző *Vágy* című versével. Míg az előzőben inkább önmagáról, s önmagán keresztül, eredete kapcsán apjáról is szól, addig *A titokzatos Erő* sokkal általánosabb gyökerekhez fordul. A kozmosz távoli világából jut el a tengerig, s a harmadik versszakban ezt a képet kapcsolja össze egy nagyon földi látvánnyal, az erdők képével. Jellegzetes természetelménye itt is megjelenik a vers utolsó soraiban. Ugyancsak rokon témájú 1931-ben keletkezett *Erős vagyok* című verse, melyet a *Korforduló*-ban ismerhettünk meg Sándor László jóvoltából. Életében kiadott két kötetéből kihagyta a szerző, illetve valamiért nem tekintette fontosnak szerepeltetését *Verhovina* c. kötetében (a *Lendület* című ugyanis már elkészült). Nem kizárt, hogy egy következő kötetébe szánta, melynek megírását nem érthette már meg, vagy fontosabbnak tartott versével cserélte le. Szoci-

²⁸⁴ *Uo.*, 24. o.

ális üzenete és határozott társadalmi állásfoglalása így is a *Verhovina* témaköréhez sorolja a szerkezetét tekintve igen egyszerű hétsoros szabadverset:

*Erős vagyok, mint a csákány,
a viskók hajlott falát lebontom.
Öreg legény,
fázol a szeles sikátorokban,
szorítsd meg kezemet,
két kéz melegebb a társtalannál,
és arcod száz ráncának anyját én is ösmerem.*²⁸⁵

A vers tömörségében és dísztelenségében a plakátok szűkszavúságával szól olvasójához, akit ezennel megnevez, kiválaszt a költő: a rogyadozó vályogviskókban lakó, szegénységbe belevénült földije az, aki lehet magyar, lehet ruszin, de bármely más náció tagja. Sáfáry első mondata az ifjúság hitével és magabizásával azt sugallja, hogy az ő generációja változtatni tud a meglévő viszonyokon. A csákánnyal lebontott viskók képe arra utal, hogy különb lakhelyet építhet magának az ember, s ebben a feladatban Sáfáry is ott látja magát. Szociális érzékenysége meghaladja a fogalom tartalmi kritériumait, jóval több annál, mert elkötelezettség az. Versét is alárendeli meggyőződésének, problémalátásának. Úgy vélem, a közlésnek ezt a nagyon tömör, közvetlen, prózai és hétköznapi formáját azért választotta, hogy azokhoz is eljusson üzenete, akikre vonatkoztatja mondandóját. Korai verseinek viszonylatában ez az elképzelésem felerősödik. Bonyolult versszerkezeteket már 16-17 évesen igen elegánsan kezelt, magas szinten absztrahálta gondolatait, metaforái, képzettársításai nagy ívet fogtak be. Ez a versszöveg minimalizmusát előre vetítő hozzáállása írásaihoz nem a költészettel szembeni igénytelenségét, hanem a kiszolgáltatott kisember sorsának felvállalását bizonyítja. Szinte kiegészítő szövegelemként vizsgálhatjuk másik, ugyancsak epigramma terjedelmű versét, *Ezüstös folyók partján* c. négysorosát:

*Ezüstös folyók partján
éhes emberek hívják az eget, az óceánt.
Kiáltásuk reszketve úszik
Ipolyon, Maroson, Dunán, Visztulán.*²⁸⁶

²⁸⁵ *Köztetek vagyok*, 68. o.

²⁸⁶ *Uo.*

Dunának, Oltnak egy a hangja – szólal meg bennünk Ady közismert sora. Ez a költemény továbblép az előzőnél. *Az Értől az Óceánig* – visszhangzik bennünk ismét Ady Endre. Kétségtelen, hogy Sáfáry nagy elődjének azon vonásait szabta leginkább magára, melyek humánusra vonatkoznak. Verseinek a tömörség, a sűrítés válik legszembeütőbb eredményévé.

Sáfáry esztétikája igen érdekes fordulatot vesz a korai versekhez képest. Talán modernebb lírát gyakorol, mint kortársai, a modernség igazi tartalmát értendően. Zsengéi közt nyomon követhetjük világnézeti fejlődésének útját is. Igen, ebben ott van József Attila és Radnóti Miklós választott elkötelezettsége is. Mindez a kor gondolkodását és minőségi embereszményét áthatja. A költészet nem maradhat magára esztétikai csomagolóanyagként, függetlenül a tartalomtól. Igen, Kassákot is figyeli, de nem tud „hozzaidegenedni”. Sáfáry lírája sokkal forróbb, érzőbb, társulni kívánó. Választott útja és közössége köti tájhoz, emberhez, törvényekhez. És az ő vezére is bensőből vezérel, akárcsak a József Attiláé.

Sáfáry kéziratos füzeiteiben éppúgy találunk versötleteket, mint műfordításokat és kész, letisztázott, publikálásra szánt műveket. Egyes számú, pepita füzetében a *Lendület* c. kötet tervezetének egy verziója áll, mely a megvalósult kötetnél terjedelmesebb. De ebben a füzetben található az 1930-ban keletkezett versek között *Zsoltár* című költeménye is, mely nem került be az általam szerkesztett kötetbe, és nincs nyoma, hogy szerzője kiadta volna kezéből publikáció céljából. Szerelmes tárgyúnak induló önvalloása ugyanis már nem gazdagította volna azt a képet, melyet korai verseinek közreadásától remélni lehetett. Ugyanakkor, ha nem is a szerző életművének viszonylatában, de életrajzi vonatkozásban mindenképpen érdemes megismernünk azt a hatsoros miniatúrát, melyben a mindössze 20-21 éves ifjú korai érését tanúsítják a kiábrándultan aláhulló szavak:

*Sokáig vártam harmóniádra.
Hitem már halott gyerek.*

*Jó csendben lenni...
Jó rohanni...*

*Fáj, ha káromkodom,
és fáj, ha térdelek.*²⁸⁷

²⁸⁷ PIM, Sáfáry László hagyatéka, 1. sz. pepita füzet, 24. o.

A sorok szabálytalan hossza, tördelése már azt az ízlésvilágot tükrözi, amely a felnőtt költő írásaira jellemző. Ebből a ciklusból, ebből a füzetből több írást is beemelt Sándor László a *Korforduló* címmel szerkesztett kötetbe, a *Zsoltár* címűt nem, mint ahogy a *Sötét vonal* címűt sem. Az 1930-31 körül, Budapesten keletkezett rövid költemény szintén kimaradt mindennemű publikálásból. Hangulati töltete erősen összefügg a *Zsoltár*-verssel. A négysoros írás kiábrándulást, fáradtságot és lelki fájdalmat közvetít. Sáfáry ekkor szembesült vágyai kivitelezésének igazi nehézségeivel. A Budapesten tartózkodás és az egyetemi tanulmányok csak fokozták élete nehézségeit és bonyodalmaikat, gyaníthatóan érzelmi életét, konkrétan: szerelmi kötődését is megnyirbálták. Erre vonatkozóan nincsenek adatok, verseiből azonban mindez kiolvasható:

*Mi nem beszélünk elsuhant időről,
idő és élet mindig merőleges.
Végtelen sötét vonal vagyok szememnek alján,
s a napfény csipkézi bánatom.*²⁸⁸

A geometriai párhuzamba állított múltó idő szokatlan térbeli látásra ingerli az olvasót. A párhuzam mögött rejlő állítás tovább bontható. Az élet merőleges, mert az élő áll, megáll a lábán, ha úgy tetszik, s az idő, az ember életideje is csak ehhez kapcsolható. Igazi avantgárd képalakítás, mellyel a szemvonal horizontálisa, annak sötét árnyékvonala alkot merőlegeset. Az egyenes vonalak geometriáját az utolsó sorban található *fénycsipke* bontja meg, melynek rajzolatát a nap adja, ám amire vetül, az nem más, mint az ifjú alkotó bánata. Tehát ismét ellentétet, metszéspontot teremt a kontraszt által. Némely írása ennél is beszédesebben adja tudtunkra az elválás fájdalmát. A *Korforduló*-ban jelent meg *Kis patakok* c. ötsorosa, mely naplószerű pontossággal fedi fel érzelmi válságait:

*Kis patakok,
daloljatok!
Kedvesem most serdül gyönyörű virággá.
Engem messze röpít tőle a fekete lokomotív,
vigyázatok rá, zúgó vízesések!*²⁸⁹

²⁸⁸ Uo., 33. o.

²⁸⁹ *Köztetek* vagyok, 66. o.

Az elválás szomorúsága több rövid, 1931-ben keletkezett versében is jelen van. A *Vaskohó*, a *Ketten*, a *Most még messze vagy mitőlünk*, az *Eső* című írások ennek a keserűdes érzésnek a tömény foglalatjai.

Sáfáry ezt a füzetét tartalomjegyzékkel zárta, mely azonban nem foglalja magába valamennyi itt található versét, és mindössze egyoldalas ez a felsorolás. A 2. pepita, összességében 7. füzete 164 oldalas. A 71. oldaltól ismét a *Lendület* versei következnek. A nyomtatásban megjelent kötetből kimaradtak között akad néhány különös írás, mint például a *Zeppelin* című, melyben a fanyar politikai humor ironikus képe komor jóslattal zárul. Kéthárom hasonló verskísérlet található mindössze a költő hagyatékában, talán ezt érdemes megismernünk. Sáfáry eredetileg első kötetébe szánta, végül kiostálta. Teljes metaforával indítja versét, mely komikus és bizonyos értelemben csúfondáros is. A képet tovább építi, majd ütközteti. A jólét és a szolgasors párhuzamait alakítja ki a gazdag szivarozó, vastag ajkú elnyomó sablonja és a nincstelen, rabszolgasorsot élő néger szembeállításával:

*Egy felhő szájában nagy, kövér szivacs:
a Zeppelin berreg Budapest felett.
Hazában vastag szájak, kövér szivarok.
Most mi látjuk,
holnap velünk egysorsú négerrek.
Sorsunk bagólevétől keserű a szánk.*²⁹⁰

A néger alakja sikeresebb írásaiban is megjelenik szimbólumként. Ilyen verse a *Piros fonál*. „Az árnyékom hatalmas néger legény, / akivel egynek érzem magamat” – olvashatjuk az első két sorban. A társadalmi kiszolgáltatottság adekvát figurája a néger legény. Sáfáry speciális szótára legalább húsz évvel előzte meg történelmi idejét. Elfeledettségének egyik okát éppen abban látom, hogy a második világháborút követő évtizedek kötelező politikai kánonja mintegy felmorzsolta, magába olvasztotta azt a költői magatartást és formanyelvet, illetve szóhasználatot, melyet ő még a maga üdeségében, a teremtés újdonságával és megújító szándékával használt. Az 1943-ban már eltűnt, azaz halott költő írásairól akkor próbálta lefűjni a port a kíváncsi maradék, amikor már egész könyvtárnyi szavunkat lefoglalta a kor ideológiája. Meg kell hallani Sáfáryban a bátor, magányos felfedező, aki az erdők-mezők nyelvén szól az emberekhez, s aki a humánumban a kozmikus egyenlőséget szeretné viszontlátni.

²⁹⁰ PIM, S. L. hagyatéka, 7. (pepita) füzet, 80. o.

MŰFORDÍTÁSI KÍSÉRLETEK

Ebben a fejezetben a munkácsi születésű, felvidéki, globálisan magyar és egyetemesen ember, ifjan és tragikus *történelmi* körülmények között elhalálozott költő korai, eddig az olvasó elől rejtve maradt írásait kívánta feltárni és közreadni a szerző. Ám a versek között kezdettől fogva ott lapultak a műfordítás-kísérletek. 2. számú füzetében Nikolaus Lenau, Paul Fleming verseinek magyar szövege rejtőzik 1927-ből. 1941-ből Guillaume Apollinaire *Esik*, *Az átszárt galamb és a szökőkút* c. versek magyar szövegére bukkantam, csak leírásban, nem képverssé alakítva. De fordított Goethét és Emil Balczyk is, a legnagyobb klasszikus után a tőle kilenc évvel fiatalabb földijét és kortársát, ki a 30-as, 40-es években igen termékeny, szerteágazó irodalmi és kulturális tevékenységet folytatott. 1940 körül ültette magyarra a ruszin szerző *Kalina* című versét. Váradi-Sternberg János és Dupka György 1985-ben megjelent közös írásában Sáfáry műfordításaival foglalkozik. A *Kalina* című verset is tüzetesebben megvizsgálják. Észrevételeiknek így adnak hangot: „Maga a Balczyk-vers kitűnik éles szociális töltetével. A Sáfáry-fordítást összevetettük az eredetivel. ... kiderült, hogy a magyarul megszólaltatott Kalina c. vers tulajdonképpen nyersfordításnak vagy előkészületi szövegnek tekinthető.”²⁹¹ Erre abból következtet a szerzőpáros, hogy az eredeti versanyag rímes, ritmikus szöveg, Sáfáry sorai viszont nem rímelnak, és ritmikailag sem követik Balczyk versét. Ugyancsak nyersfordításra utal, hogy az utolsó versszakot zárójelbe tett magyarázattal egészítette ki a fordító. Más észrevételük is van, ami számunkra ettől érdekesebb és értékesebb: „Különben úgy véljük, hogy a Kalina c. népballadai hangulatot tükröző versben kimutatható bizonyos Sáfáry-hatás is. A Balczyk-vers utolsó előtti strófája összecseng Sáfáry „Rejtett ösvény” c. versének következő soraival: „Üzött ember szalad most

²⁹¹ Váradi-Sternberg János–Dupka György: *A költő ismeretlen versfordításai*, in Kárpáti Igaz Szó, Neon Művelődési, irodalmi és művészeti magazin, 18. évf. 35. sz.

erre, / üzőtt ember bújik meg köztetek! / véd meg őt, szilaj vihar, / vilám most arra támadj, / ahol az estben felvillan a szurony!”²⁹²

A műfordítás-kísérlet kéziratával magam is találkoztam kutatásaim során. Befejezetlensége okán nem kerülhetett bele az életművét összefoglaló gyűjteményes kötetbe (*Köztetek vagyok*). Mindazonáltal azért is érdemes szót ejteni magáról a kísérletről, mert Sáfáry budapesti tartózkodása alatt élénk kapcsolatot tartott ukrán és ruszin földijeivel, tevékenységüket figyelemmel kísérte, magával Balczyk Emillel pedig jó kapcsolatot ápolt.

A *Neon* említett számában a cikk mellett egy Sáfáry-portrét és a költő négy versfordítását is megtaláljuk, ezek a következők: Goethe: *A vándor éji dala*, N. Lenau: *A nehéz est*, Guillaume Apollinaire: *Esik és az Átszúrt galamb és a szökőkút* c. versét. A két szerző esszéjéből azt is megtudhatjuk, amit egyébként nem mindig rögzítenek a Sáfáry tevékenységével kapcsolatosan rendelkezésünkre álló anyagok: a gimnáziumban latint, görögöt és németet is tanult (ezt tanulmányait szemléltető dokumentumokban ellenőrizhetjük), de értett franciául, angolul pedig kitűnően tudott, olykor ezen a nyelven írt szüleinek, leginkább apjának nyelvgyakorlasképpen. A tanulmány szerint az ukrán nyelvet is jól beszélte, de joggal feltételezhető, hogy valójában a helyi ruszin dialektus használatáról van szó. Ukránul ugyanis ebben a térségben csak Ukrajna megalakulását követően igyekszik tanulni a lakosság.

Bár Móricz Zsigmond annak idején biztatta Sáfáryt verseinek megküldésére, valójában csak műfordításainak adott teret a *Kelet Népe*-ben. Az említett tanulmányból tudhatjuk, hogy „Az antifasiszta kiadvány 1936. áprilisi számában egy csokorra való fordítása jelent meg. Itt egy angol nyelvű antológia alapján a „Primitív népek költészeté”-ből tolmácsolt: „Altáj dicső éneke” (Szibéria), „Szerelmes lány éneke Nalokkóhoz”(Fidzsi-szigetek), Halálvágy (Ny.-Afrika)”²⁹³

Egzotikus kísérletnek számított a maga idejében a XVII. századi német költő, Paul Fleming magyarra ültetése, mellyel Sáfáry úttörő munkát végzett. A kiváló német lírikus versei népdalként lettek ismertek, mint nálunk Petőfi több költeménye. A későbbiekben majd Képes Géza, Jékely Zoltán és mások tolmácsolásában kerülnek be versei a magyar műfordítás-irodalomba.

²⁹² Uo.

²⁹³ Uo.

ÉLETMŰTÜKÖR

„Már első kötete pregnánsan bizonyítja egy tudatos művész születését és sajátos arculatú költővé érlelődését”²⁹⁴ – szögezi le Sándor László. Vozári Dezső már 1931-ben felfigyelt a költő egyéni hangjára, amikor még a Simon Andor hatása körül folyt leginkább a polémia: „Elsősorban eredetisége szembetűnő. Rövid szabadverseit oly biztonsággal s annyi művészi ökonómiával önti formába, ahogyan azt csak költő tudhatja.”²⁹⁵ Takáts Gyula, barátja és pályatársa, kivel Munkácson együtt tanított, a későbbiek során több ízben próbálta Sáfáry életművét feleleveníteni, az elfelejtett és tévesen megítélt, s az ítéleteket a múlt idő során mindinkább konzerváló emlékezet törpeségéből az őt megillető helyre illeszteni. 1965-ös tanulmányában Sáfáry rendkívüli képalkotó erejéről és tömörítő készségéről is nyilatkozott, mellyel az idők során feledésbe merült kor- és sorstársai fölé emeli: „Témáit oly költői erővel sűríti e rövid, 4, legfeljebb 25 sorig terjedő versekben, hogy már formájukkal is emeli lírájának egyéni jegyeit. E rövid verseknek – s ezt nyomatékosan kijelenti – semmi köze a japán versekhez. Még a népdalhoz sem hajlanak.”²⁹⁶ Valóban, Sáfáry versei bár ritmusosak, zenei világuk egészen sajátos. Sem a magyaros, sem a klaszszikus időmértékes verselés szabályainak nem hódol, bár az időmértékek lappangó lüktetését tisztán kihalljuk írásaiból. Szabadverseinek ritmusa azonban nem következetesen végigvitt, az adott versen belül is változhat, illetve a konkrét versben és verssorokban gyakran többféleképpen értelmezhető. Sándor László meglátása e tekintetben is helytálló: „...gyakorinála a ritmusváltás akár soronként is, a jambusok, trocheusok vagy daktilusok felcserélése, illetve váltogatása a szükségletnek megfelelően.”²⁹⁷ Szabadverseivel kapcsolatban megjegyzi, hogy „eltérően akár Simon

²⁹⁴ Sándor László, *Előszó*, uo., 15. o.

²⁹⁵ Vozári Dezső, *Prágai Magyar Hírlap*, 1931. augusztus 30.

²⁹⁶ Takáts Gyula: *Sáfáry László*, Kortárs, 1965. VII., 1153. 1. o.

²⁹⁷ Sándor László, *Uo.*, 17. o.

Andor vagy Bartalis János, Kassák Lajos, Berda József, vagy a többi kortárs-költő szabadverseitől – szuverénül ritmizált szabadversek”.²⁹⁸

Az induló kamaszköltő még klasszikus formákon edzette tollát, s a bemutatott írások nagyon tudatos és pontos formai szerkesztésről adnak tanúbizonyságot. E tekintetben tudomásul kell vennünk, hogy mesterségének gyakorlott ismerője volt, versbeszéde tiszta és eredeti maradt a görögös vagy a latinos formák követése során is. Korai verseiben irodalmi élményeinek is hangot adott, ahogy azt például a Vajda Jánoshoz címzett verse is mutatja, de egyéb írásaiban szintén fellelhetjük a különböző hatásokat: Adyét, Reviczkyét vagy Walt Whitmanét. A versgyakorlatok azonban, melyek korai korszakát érintik, jelzik, hogy útját más irányba kívánja fordítani. Már korai szonettjeiben is a szokatlan megoldásokat keresi. Lassan eltávolodik tehát „iskolájától”, a szabadabb ritmus szabadabb képalkotást is generál. Fábry írja róla: „A művészi formanyelvet illetően a Lendületben közölt versek, tehát az 1929–31 közötti időszak lírai termése – bár tompított formában – a szürrealizmus jegyeit viseli magán. ...És bár ekkor még inkább ösztönösség van túlsúlyban Sáfárynál, ugyanakkor az értelem kontrollja is érvényesül.”²⁹⁹ A magam részéről az ösztönösséget kevésbé támogatom. Korai zsenjei mutatják, milyen erőteljes tudatosság vezette versszerkesztő gondolkodását, s hogy mind a formát, mind a tartalmat illetően következetesen figyelte és javította szövegét. A kontroll, a későbbi átírás vagy a téma újragondolása egy másik költeményben mindvégig jellemezte. Ma bizonyára sokkal több írása állna rendelkezésünkre, ha nem ez lett volna alkotói módszere.

A *Lendület* és a *Verhovina* c. kötet is mutat változásokat mind a költő formavilágában, mind pedig témakörében. Második kötete nem csak címében kötött: tájhoz, etnikumhoz, gyökerekhez. A költő kiforrott világnézetét ismerjük meg belőle. Budapesti életformája ellenére egyre elkötelezettebben kapcsolódik szülőföldjéhez, s ennek teljes tudatosságát éli meg a versekben. Nem csak tartalmában lesz konkrétabb és határozottabb: „1932 után írt versei viszont csaknem kivétel nélkül formaváltásról tanúskodnak. Sáfáry sajátos hangvételi, hogy úgy mondjam tompított vagy leszűrt szürrealizmusát expresszionizmussal cserélte fel”³⁰⁰ – állapítja meg Sándor László. Ennek több okát is megnevezhetjük. Figyelme,

²⁹⁸ Sándor, *Ua.*, 16. o.

²⁹⁹ Fábry Zoltán: *Lírikusok Szlovénkón*, Korunk, 1935. évf. 705. 1. o.

³⁰⁰ Sándor László, *Ua.*, 17. o.

mely megszakítás nélkül a hazai táj, ember és sors világára tapadt, olyan részletek fel- és megismerésével ajándékozta meg, melyeknek csak a valóság feltárása által tudott hangot adni. Az otthon töltött nyarak, amikor apja mérnöki munkáját segítette, rengeteg tapasztalással ajándékozták meg. Élte a vidék életét, élte a Verhovina sorsát. *Munkában* c. versében már rutinos tárgylagossággal fejt ki mindezeket.

*Nehezen jöttem haza Budapestről,
mégis hazajöttem,
nem énfelém sugárzik már a kedvesem szeme,
a forró nyári napon mit kódorogjak ott egyedül.
Az apám itt dolgozik néhány legénnyel,
közéjük állok én is,
húzom a mérnöki láncot,
cöveket ütök az erősszagu füvek közé,
(.....)³⁰¹*

A vers realiztikus képet rajzol arról a tevékenységről, melyet a költő nyaranta apjával folytat az erdőben. Ő megy elől, baltával, megtisztítja az erdőt a bozótól, máskor egy-egy gazdának készíti elő az irtást, hogy búzát vessen a földbe, házat építsen rá, és kertet alakítson melléje. Az „*alkonyati csillag*” hozza csak el a pihenést:

*Most vár a friss szénakazal,
a fáradtság és a szénaszag gyorsan el fog altatni engem,
holnap meg korán keltetek fel, sárgarigók!
Keltetek fel korán,
mert csupa balta és cövekelés,
csupa munka lesz ez a nyár,
és nem lesz nekem semmi bajom a szerelemtől!*³⁰²

³⁰¹ Sáfáry László, *Költetek vagyok*, 54. o., részlet

³⁰² Sáfáry: *Munka*, uo., folytatás.

LAUDÁCIÓ

Sándor László Budapestre való áttelepülése után vette gondjaiba a munkácsi költő hagyatékát, s mint azt a hagyatékban található, csak töredékében feldolgozott levelezés bizonyítja, kapcsolatba lépett a Don-kanyarban 33 évesen eltűnt alkotó két húgával, akik már debreceni lakosként nagy gondossággal őrizték bátyjuk hagyatékát. 2007-ben megkezdett kutatásom során értettem meg, hogy Sándor László is leginkább azokból a kéziratos füzetekből merítette az ismeretlen verseket, melyeket szerencsém volt nekem is átlapoznom, végigolvasnom, kijegyzetelnem, alkalmanként másolatot kérnem egy-egy oldalszámból. Ám Sáfáry Ilona Jolán és Mária meglehetősen aggályosan viszonyultak bátyjuk hagyatékának kezeléséhez. Mivel egykor igen sok kéziratos versét gépelték le, azt is tudták, milyen kritikusán viszonyul saját szövegeihez a szerző, s hogy alkotói módszerének része a versötletek későbbi felhasználása, csiszolása. Úgy vélték, nem lenne szerencsés, ha Sándor László azokat a korai zsenyéket is közreadná, melyeket a költő életében nem törekedett megjelentetni. Nem róható fel nekik, hogy nem tudták irodalomtörténeti és esztétikai szemmel látni azt, amit a kortárs szakmabeliek sem mindig láttak értékének megfelelően. Sándor László kiegyezett azzal a lehetőséggel, hogy az 1930-at követő, már zömmel korábban, sajtóban közreadott verseket emelje be a maga szerkesztette kötetbe. A Petőfi Irodalmi Múzeum jóvoltából kezembe kerülő hagyaték ismeretében alakult ki az észrevételem, hogy elsősorban a gépirásban megtalálható verseket kapta meg a testvérektől. Tisztán látta, milyen hiányt pótol ezzel is: „Ha megírja valaki egyszer a magyar avantgardizmus történetét és számbaveszi az avantgard líra valamennyi művelőjét, nem hagyhatja ki szintetizáló munkájából Sáfáry László – sajnos, befejezetlenül maradt – életművét sem, azokat a verseket, amelyek összegyűjtve most kerülnek először a magyar nyelvterület olvasói elé.”³⁰³

³⁰³Sándor László, *Előszó*, in: Sáfáry László, *Korforduló*, Szépirodalmi Kk., Bp., 1969, 5. o.

Sándor László nagy szívességet tett az utókornak nemcsak a meggyapított Sáfáry-életmű közreadásával, de azzal a csaknem húsz oldalas tanulmánnyal is, melyet előszó gyanánt illesztett a kötetbe. Esszéjének számtalan erénye között említést kell tennem közvetítői szerepéről: meggyőzte a Sáfáry-lányokat egy teljesebb verseskötet kiadásának szükségességéről, a költő „feltámasztását” missziójának tekintette, felkutatta a még elérhető dokumentumokat, tisztában volt Sáfáry László költői és emberi kvalitásaival, rendkívüli szerepével a kisebbségi irodalomban és a két világháború közötti korszak teljes irodalmának viszonylatában. Megértette a költő tartalmi és formai törekvéseit, a 30-as évek igen nagy számú Sáfáry-méltatásában történt félreértéseket, a melléfogásokat a helyükre tette. Ő maga így összegezte kötet szerkesztő szempontjait: „Fő alkotói korszaka 1929–1935 közé esik, mindkét kötete ezekben az években jelent meg. Kéziratban maradt versei is jórészt ebből az időszakból (1930–32) származnak, és nyilván csak pénzügyi okokból nem kerültek a kötetbe. Az 1935–43 közötti időszakban írt versei zömmel ismeretlenek. Alig-alig maradt meg közülük egy-néhány. Pedig kenyérgondjai, tanulmányai és vizsgái, majd katonai szolgálatra való bevonulása ellenére sem hagyott fel a versírással.”³⁰⁴

Sándor László írása egyértelműen bizonyítja, hogy nemcsak a költő verses füzetait, hanem leveleit is kezébe vehette. Több ízben idéz belőlük. Tanulmányában költészete mellett életrajzi körülményeiről is részletes és pontos képet ad. Sok tekintetben kiegészíti a ma kutatni vágyót, aki a lejegyzett nyomok után eredve újabb értékekre találhat. Arról nem is beszélve, hogy sokáig ez a Sándor László-tanulmány látta el információval a Sáfáry élete és költészete iránt érdeklődőket.

Igen értékes kiegészítése Sáfáry utóéletének az S. Benedek András szerkesztésében megjelent *Hómezők előtt* kötet. S. Benedek ciklusokba szerkesztett versanyaga segíti az irodalomtörténeti szemléletet és vizsgálódást, árnyalja az amúgy igen vázlatos képet Sáfáry Lászlóról. Ez a szerkesztési elv közelebb viszi egymáshoz az összetartozó témákat és gondolatokat, és egyfajta lágy átvezetést alakít ki a témák között. Nem könnyű feladat ez a Sáfáry-versek esetében, mert ennek a költői életműnek a tematizálása óhatatlan összemosódásokhoz, áthajlásokhoz vezet. A rokon témák átcsapnak a szomszéd témavilág territóriumába, ezzel is jelezve a szemlélet egységességét, mellyel a költő a világot és benne ön-

³⁰⁴Sándor László, *Uo.*, 14. o.

nön sorsát és személyét ábrázolja. Az is kuriózum lehet, hogy a tíz éves budapesti életformát és a nehezen megszerzett magyar állampolgárságot követően haza indul mind munkavállalás, mind költői önmegvalósítás formájában, s a Verhovina táj- és emberélménye tölti meg érzelmi és indulati világát. Olyan időkben, amikor az irodalom a „maradék ország” területén talál magának méltó fórumot, Sáfáry utat tör magának leszakadt otthona felé. Pedig folyik az ízlésháború, a Felvidék különösen kényes helyzetben van. S. Benedeknél olvashatjuk: „A feladatok és célok tisztázatlansága egy problémátlan vagy éppen túlhaladott problémákon rágódó dilettáns irodalom kialakítója lett. Sáfáry az egyetlen, aki a két világháború közti kárpátaljai magyar irodalom lírai hagyományaiban a költészetet képviseli.”³⁰⁵

Az eleve töredékes életművet, úgy tűnik, minden igyekezetünk ellenére sem sikerülhet legalább a teljességnek arra a szintjére hozni, melyet a költő maga még életében kialakíthatott publikációi által. Ennek nagyon egyszerű oka éppen a publikálás fórumaiban keresendő. „Az elcsatolt területeken, különösen a periférián kiadott helyi lapokat, törvényadta kötelezettsége és minden szándéka ellenére sem tudta maradéktalanul beszerezni a Nemzeti Könyvtár, helyben pedig a napi- és hetisajtó sorsát követve a történelem mozgalmas éveiben megsemmisültek”³⁰⁶ – tudósít a Sáfáry-versek sorsáról S. Benedek András.

Jelen tanulmány szerzője arra törekedett a lappangó kéziratok versek felkutatásával és a *Köztetek vagyok* című, gyűjteményes Sáfáry-kötetben való elhelyezésével, hogy az eddig ismeretlenségben rejtőzködő költemények, ezen belül a zsengek nyomába eredjen. Munkája során evidenciában tartotta azt a nagyon kényes körülményt, hogy nem árthat a költőről kialakított vagy kialakítható kép egészének, annak az értékrendnek, melyet az irodalomtörténet, ha egyenetlenül és ímmel-ámmal is, de összerakott. A teljesebb kép kialakítása, Sáfáry irodalmi ízlésének fejlődési vonala izgatta elsősorban, valamint az a szándék, hogy hiteles irodalomtörténeti adalékot szolgáltasson munkájával a költő tisztelőinek. Alig járt ösvényre vitte feladata, munkája befejezetlen, és talán befejezhetetlen is. Több éves kutatása alatt újabbnál újabb lehetőségeket sejtett meg, melyek arra várnak, hogy tovább faggassuk ezt az életművet. Érdemes-e, tehetné fel bárki az irodalomtörténészek közül a kérdést, hi-

³⁰⁵S. Benedek András, *Utószó*, in. Sáfáry László, *Hómezők előtt*, szerk. S. Benedek András, 90. o.

³⁰⁶S. Benedek, *Uo.*, 90–91. o.

szen minden erénye mellett igen szerény életműről beszélhetünk. Meglehet, alkotóként nem az első között találjuk Sáfáryt, irodalomtörténeti és kultúrtörténeti szempontból azonban a kisebbségi magyar irodalom kulcsfiguráját tisztelhetjük benne.

Lévén e tanulmány szerzője is kárpátaljai születésű és költő, munkájával gyökereit kívánta felkutatni. Mindazok tevékenységét próbálta kiegészíteni és felmutatni, akik előtte járván, lehetőségeikhez mérten hozzájárultak ahhoz az igyekezethez, hogy Sáfáry László neve és irodalmi hagyatéka ne merüljön feledésbe. A költőbarát és sorstárs Takáts Gyula, a kortárs publicista és irodalomtörténész Sándor László, a tekintélyes Görömbei András irodalomtörténész, a történelmi múltunkat pedánsan rendezgető költő és esszéíró S. Benedek András, a múlt útvesztőit történelmi szinten is kibogozni törekvő Dupka György költő és történész, a kárpátaljai költészet sorsát kívülről figyelő, majd belülről is tudományos alapossággal rendszerben láttatni próbáló M. Takács Lajos nyugalmazott egyetemi tanár nyomdokait követte és egy megszállott sárospataki Sáfáry-rajongó, Martinákné Szász Enikő magyartanárét. Az ő hitük és lelkesedésük sarkallta arra, hogy a szülőföldjén egyre inkább legendás alakká váló Sáfáry László mítoszának nyomába eredjen. Ez a mítosz ugyanis a szocializmus évtizedeiben úgy lengte be a vidék nosztalgikus levegőjét, hogy közben nem juthattunk a művekhez, s csak a 80-as években tört meg a jég annyira, hogy bizonyos szerzők, mint például Balla László, akkoriban a *Kárpáti Igaz Szó* főszerkesztője, s még igen kevesen, mint például a már említett Várad-Sternberg János és Dupka György, nyilatkozhattak róla, a kor politikai felfogásának szigorú előírásait betartva. Egy-egy verse is így került a lap oldalára. Szerettem volna megismerni ennek a mítosznak a hátterét. A mitológiai túlzások ugyanis, a valóság ismerete nélkül, veszedelmesek. Kisebbségi kulturális körökben pedig nehéz ezt elkerülni. Egy ideig attól a verskultúrától is idegenkedtem, ami Sáfáry tollán életre kelt. Elemző munkám során kerültem közelebb egyértelmű, nagyon tiszta, patakcsobogású költészetéhez és világához. Mindazoknak, akik leírt gondolataikkal segítettek, hálás köszönetet mondok.

Általam huszonnyolc, és a szorgalmasan előttem járók által még negyvenegy verssel gyarapodott Sáfáry nyolcvan hozzáférhető verse, így száznegyvenkilencre emelkedett a költői hagyatéka verseinek száma. Valójában ennél is többre, mert mint tanulmányomban kifejtettem, a kötet szerkesztését követően is birtokomba került egy költemény. Óvatosságból néhány

korai verset nem szerkesztettem be a *Köztetek vagytok* című kötetbe. Éppen ama kegyelet folytán, melyre S. Benedek András is hivatkozott.

Korai zsenyéinek beemelése költészetének egészébe sok mindenre rávilágít. Megmutatja, milyen erőteljes tudatosság vezette Sáfáry László versszerkesztő gondolkodását, s hogy mind a formát, mind a tartalmat illetően következetesen figyelte és javította szövegét. A kötött formájú versek gyakorlata után, az általa modernnek nevezett szabadverseit is nagy kontroll alatt szerkesztette. Rövid, tömör versekben gondolkodott. Szonettvariációit követően, későbbi szabadverseiben is kínosan ügyelt a versek sorairanak számára, melyek többnyire tizenkét vagy tizenhárom sorosak lettek. Ebben is tudatos szerkesztési elvet érzékelhetünk. Gondja volt rá, nehogy megtéveszse olvasóit, ne is keressük ezekben az írásokban a kötött forma adta lehetőségeket. Ilyen értelemben a korai versek igazi különlegességnek számítanak az életműben, hiszen a későbbiekben Sáfáry nem foglalkozott sem a szonett, sem a görögös verselés alakzataival. Szókincsét, képeit tekintve is az egyszerűsítés irányába törekedett. A vers terjedelmében is követte a minimalizálás szándékát. Modernségének ezek a vonások erőteljes hangsúlyt adnak, a verses szövegek ezért olyan elevenek a huszonegyedik század embere számára is. Egyik utolsó, 1940-ben keletkezett, *Zúzmará* című verse álljon itt példaként. A költemény mindazokat a tulajdonságokat magán viseli, melyekre imént hivatkoztam.

Zúzmará

*Jól éreztem magam veled,
de most már indulok haza.
Fegyverre nincs szükségem:
a lombokra hulló lassú zúzmará,
a szívünkre lassan húzódó hideg
nem fél a tanktól,
nem fél a gépfegyverektől,
tedd félre revolvered, barátom!
Nyugodtan megyek át az éji erdőn:
a közelgő téltől szűköl a szürke farkas,
a szarvasbika dísze avarba hullik nemsokára
az őszi fák alatt.*

Nemcsak a szabadvers öntörvényű hullámvázására figyelhetünk fel a szövegben, hanem több olyan jelenségre is, amely ezt a lírát mindig jellemezte. Az egyik jellegzetes vonása az ismétlés. Nem keres szinonimákat, ráerősít a fogalomra. A hangok ismétlésének lehetőségét is kiaknázza szűkszavú, hétköznapi fogalmakra építő versében. Ezek a hang- és hangulatjátékok (*lombokra hulló lassú zúzmara; szűköl a szürke farkas* stb.) hideg méltóságot adnak szövegnek és szerzőnek egyaránt.

Sáfáry maga számára kialakított szerepköre egyre szikárabb szavakban öltött testet, és egyre nagyobb csendek hűvösödtek bennük. A rajongó, érzelmektől túlfűtött kamaszhangot teljesen eltávolította magától. Elválások és kirekesztések, kívülmaradások és leszakadások sebzettségéből született ez a magányos férfihang, melyet az egyedüllét, a magára maradás színezett komorrá. Panteista szelleme, szépségszüksége a tájat hagyta meg egyedüli esztétikumnak és azonosulási terepnek.

Az olykor teljesen kiforrott kamaszversek bemutatását és elemző feldolgozását olyan úttörő munkának szántam, mely, meglátásom szerint, újabb területek felfedését generálja majd a magyar irodalomtörténet ezen korszakából. Olyan életművekkel és írói körökkel mutat ugyanis érintkezést Sáfáry László személye és költészete, mint a Simon Andoré, Radnóti Miklóse, Kassák Lajosé, Móricz Zsigmondé, Takáts Gyuláé. Sáfáry László karcsú életműve és rövid élete messze átnyúlik a határon, és a magyar irodalom egységben szemlélését sürgeti.

Sáfáry László költészete bár sem terjedelmét, sem kvalitását illetően nem ostromol csúcsoakat, jelentősége messze túlmutat önmagán. Szerepének nagysága abban rejlik, hogy hídként kapcsolja egybe a történelmi Magyarország irodalmi életének teljességét az elcsatolt, szétzilált területek vergődő önkeresésével, a saját hangjuk megteremtésén gyötrődő vidékek magányos pusztulásélményével, s a nyelvet sem hagyja magára. A példamutatásban és a saját, önálló arculat megrajzolásában van el-
 évülhetetlen ereje.

FELHASZNÁLT IRODALOM JEGYZÉKE:

Ady Endre: *Hollósi Simon sorsa*. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00246/07407.htm>

A felvidéki magyarság húsz éve. (1918-1938). Szerkesztette a Magyar Statisztikai Társaság Állami Intézete. Bp., 1938., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 136 l.

Arató Endre: *Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből 1918-1975*. Bp., 1977, Magvető Könyvkiadó.

Balogh Edgár: *Tíz nap szegényországban*. Gondolkodó Magyarok sorozat, 64. o.

Bárdi Nándor: *Magyarország és a magyar kisebbségek az 1918 utáni első években: a magyar külpolitika revíziós céljainak megfogalmazása, a kisebbségi kultúra és politika támogatása*. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, 54-55.

Barta Lajos: *Új költő Szlovenszkón*. Magyar Ujság, 1935. jan. 20., vasárnap.

Bereg vármegye ismertetője. Szerkesztette és összeállította Réti Béla. Miskolc, 1940.

Bonkáló Sándor: *A rutének (Ruszinok)*. Bp. é.n. Franklin Társulat, [1984].

Borsody István: *Magyar olvasó Szlovenszkón*. In: *Szlovenszkói magyar írók antológiája*, 4, 17.

Botlik József–Dupka György: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből*. Mandátum-Universum, 1991.

Dallos István és Mártonvölgyi László: *Hidat verünk... Előszó*. In: *Szlovenszkói magyar írók antológiája*, 4. kötet, 7.

Dobossy László. *Költő a korfordulón. Sáfáry László emléke*. In.: D. L. *A közép-európai ember*. Magvető Kiadó, Bp., 1973.

Dupka–Popovics: *Újabb adalékok Sáfáry Lászlóról*. KISzó, 1984.márc.23.

Fábry Zoltán: *Az éhség legendája*. Erdélyi Magyar Adatbank, 188. o. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf2021.pdf

Fábry Zoltán: *Lírikusok Szlovenszón*. Korunk, 1935. 703-793. o. In: *Kúria, kvaterka, kultúra*, 1964, 129. o.

Fedinec Csilla: *A Csehszlovákiához került Kárpátalja (1918-1921)*. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, 43.

Fedinec Csilla: *A kárpátaljai autonómia kérdése*. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, 172.

Féja Géza: *Sáfáry László: Verhovina*. Magyar Írás, 1935. február.

Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Osiris Kiadó, Bp., 2005.

Filep Tamás Gusztáv: *A kisebbségi magyar kultúra, művészet, művelődés, tudományosság intézményei és teljesítményei*. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerkesztette: Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László. Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008.

Fonód Zoltán. *Üzenet. A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1993.

Gerhard Baumgartner: *Burgenland tartomány felállításától az Anschlussig (1922-1938)*. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, 116.

Görömbei András: *A kisebbségi magyarság és irodalma az ezredvégen*. In: *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*. Szerkesztette: Görömbei András, Debrecen, 2002.

Görömbei András: *A Verhovina költője (Sáfáry László 1910-1943)*. Irodalmi Szemle, 1968, 845.

Görömbei András: *Sáfáry: Korforduló*, Alföld, 1970/4, 154.

Győry Dezső: *Kisebbségi lélek*. In: *Új arcú magyarok*. Versek. Berlin, 1927.

Illyés Gyula: *Lendület. Sáfáry László versei*. Nyugat, 1932, 1. sz.

Kardos László: *Újmódi pásztorok éneke. Radnóti Miklós versei Fialat Magyarország kiadása*. Nyugat, 1931. 10. sz., Figyelő, Vers. Megtalálható: <http://epa.oszk.hu>

Kiszely István: *A Föld népei* 1. Európa népei. Gondolat Kiadó, Budapest, 1979.

Kós Károly: *Kiáltó szó*. In: *Erdélyi csillagok. Romániai magyar írók antológiája*. Népszava Kiadó Vállalat, 1988, 7.

Kovács Vilmos–Benedek András: *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában*. Tiszatáj, 1970. október-december.

Kovács Vilmos: *...folytatás (válogatás az életműből)*. Szerk.: Vári Fábián László, Hatodik Síp Alapítvány, Budapest–Ungvár, 1993.

Krammer Jenő: *A szlovenszói magyar irodalom – lélektani szemzőgből*. In: *Szlovenszói magyar írók antológiája*, 4. kötet. Nyitra, Löwy Antal és Fiai Könyvnyomdája, 1937.

Lányi Menyhért: *Verhovina. Sáfáry László verseskönyve*. Kassai Ujság, 1935. február 9., 34. sz.

Lázár István: *Képes magyar történelem*. Magyar Könyvklub, 1993, 122.

Magyarország története (1918-1919, 1919-1945). Főszerkesztő: Ránki György. Bp., Akadémiai Kiadó, 1976.

Méliusz József: *Sáfáry László: Lendület*. In: Sándor László: *Korforduló, Előszó*, 8. o.

Móricz Zsigmond levelei I., Akadémiai Kiadó, Bp., 1963, 307 o.

M. Takács Lajos: „Két elsötétítés közt résnyi ragyogás...” (Sáfáry László emlékezete). In: M. T. L.: *Résnyire nyílt ajtók*. Debrecen–Ungvár, 1991, 21-31.

Nagy Zoltán Mihály: *Sütő Kálmán életútja*. In: Sütő Kálmán: *Holdarcba nézve*. Galéria Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992, 144-146.

Pál György: *Magyar Irodalom Kárpátalján (1945-1990)*. SzabolcsTéka, Nyíregyháza, 1990.

Papp Béla: *Verecke útján*. In: Leövey Klára Gimnázium/FényÉvkönyv, 1998/1999. <http://nov.lkg-bp.sulinet>

Petőfi Sándor: *Utirajzok. (Uti jegyzetek – Uti levelek)*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1951, 59.

Radnóti Miklós: *Figyelő – Kisebbségi bírálatok*. Nyugat, 1935/8. sz., megtalálható az interneten: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00595/18797.htm>

Radnóti Miklós: *Sáfáry László: Verhovina*. Nyugat, 1935, 8. sz.

Sáfáry László. *Hómezők előtt*. Szerk.: S. Benedek András. Bp.: Hatodik Síp alapítvány, Mandátum Kiadó, 1995.

Sáfáry László: *Nyugat-európai ízlésáramlatok a felvidéki magyar költészetben.* Szakdolgozat. Megtalálható: PIM kéziratára. Megjelent: Regio, 1990. december, 121-145. o.

Sáfáry László. *Korforduló.* Szerk. Sándor László, Bp. SzK.: 1969.

Sáfáry László: *Köztetek vagyok.* Összegyűjtött versek. Szerkesztette: Finta Éva. Bp., Vasas-Köz kft nyomda, 2008.

Sáfáry László, *Verhovina*, Munkács, „Typografia” Nyomda, 1935.

Sándor László, *Előszó*, in: Sáfáry László, *Korforduló*, Szépirodalmi Kk., Bp., 1969, 5. o.

Sándor László, *Sáfáry László befejezetlen életműve.* In.: S. L. *Hazánk Kelet-Európa.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1979.

S. Benedek András: *Készülődés. (A kárpátaljai magyar írás).* Irodalomtörténeti esszé. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2007.

S. Benedek András: *Utószó*, in: Sáfáry László: *Hómezők előtt*, szerk.: S. B. A., 91. o.

Simándy Pál, *A szlovenszkói magyar irodalom tíz éve.* Megjelent: Nyugat, 1930. 1. sz. Forrás: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00481/14829.htm>

Sorsfordító pillanatok. Takáts Gyulával beszélget Kabdebó Lóránt. In: Takáts Gyula: *Emlékek életrajza*, 138. <http://dia.pool.pim.hu>

Szabó István: *A magyarság életrajza.* A Magyar Történelmi Társulat Kiadása, Az Akadémiai Kiadó reprint sorozata. Budapest, 1990.

Szabó István Mihály: *A magyar nép eredete. Az uráli népek eurázsiai-amerikai őstörténete.* Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2004.

Szabó Lőrinc válogatott versei, Kosmosz Könyvek, 1977

Szalatnai Rezső: *Irodalmi menetrend Szlovenszkon.* Magyar Figyelő, 1993. I. 1-2., 90.

Szalatnai Rezső: *Sáfáry László. Verhovina.* Magyar Figyelő, 1935, 1. sz.

Szarka László: *Nemzetállamok, kisebbségek az 1920-as években.* In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, 66.

Szvatkó Pál: *Mit adott Szlovenszkó az új magyar irodalomnak?* In: *Szlovenszkói magyar írók antológiája*, 4., 9.

Takáts Gyula: *Emlékek életrajza.* Esszék, visszaemlékezések. In: <http://dia.pool.pim.hu>, 50.

Takáts Gyula: *Sáfáry László*, Kortárs, 1965. VII., 1152. 1.

Tamás Mihály: Sáfáry László: *Verhovina. Versek.* Magyar Ujság, a Sáfáry-lányok újságkivágásaiból. Megtalálható: PIM, S. L. hagyatéka.

Turczel Lajos: *Visszatekintések a szlovákiai magyar kisebbségi lét első szakaszára.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2002.

Turczel Lajos. *Sáfáry László élete és költészete.* In. T. L. *Visszatekintések a szlovákiai magyar kisebbségi lét első szakaszára.* Lilium Aurum, Dunaszerdahely 2002.

Utószó, Balogh Edgár levele Dupka Györgyhöz és Horváth Sándorhoz. In: Dupka György, Horváth Sándor: *Múltunk s jelenünk. Balogh Edgár nyomában Kárpátontúlon.* Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1987,71.

Váradi-Sternberg János–Dupka György: *A költő ismeretlen versfordításai*, in: Kárpáti Igaz Szó, Neon Művelődési, irodalmi és művészeti magazin, 18. évf. 35. sz.

Vozári Dezső, Prágai Magyar Hírlap, 1931. augusztus 30.